

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ**

М. В. СЕМЕНОВА

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

Харків
«Оберіг»
2019

УДК 346.62 (477)
С30

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення
Інноваційного розвитку Національної академії правових наук України
(протокол № 4 від 23.04.2018 р.)*

Р е ц е н з е н т и:

Світлана Миколаївна Грудницька – доктор юридичних наук, професор, Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України, завідувач сектору сприяння розвитку економіко-правових досліджень відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави

Чайкін Ігор Борисович – кандидат юридичних наук, суддя Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області

Семенова М. В.

С30 Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності : монографія / М. В. Семенова. – Х. : Оберіг, 2019. – 196 с.

ISBN 978-966-8689-24-6

Монографію присвячено питанням господарсько-правового регулювання та сутності туристичної діяльності, основних господарсько-правових засобів її регулювання, правового механізму регулювання галузі туризму та напрямків його удосконалення. Отримані автором теоретичні та практичні результати можуть бути використані при подальшому вивченні правових проблем здійснення господарської діяльності в галузі туризму; в нормотворчій діяльності – як основа удосконалення чинного законодавства про туристичну діяльність шляхом внесення змін до Господарського кодексу України, Закону України «Про туризм» та інших нормативно-правових актів, підвищення ефективності державної політики в цій сфері, функціонування уповноважених органів у сфері регулювання туристичної діяльності та господарської діяльності їх учасників, гармонізації відповідних положень до вимог європейських стандартів і правил тощо; у ході викладання навчальної дисципліни «Господарське право», при розробці та викладанні спеціальних навчальних курсів юридичного і неюридичного спрямування, при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури за темою, а також можуть бути використані як основа вдосконалення локального та договірної механізмів регулювання туристичної діяльності.

Видання розраховано на науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів, суддів, адвокатів та інших практикуючих юристів, державних службовців, представників туристичного бізнесу та широке коло читачів.

УДК 346.62 (477)

ISBN 978-966-8689-24-6

© Семенова М. В., 2019
© Оформлення. ТОВ «Оберіг», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО ПРОВАДЯТЬ ТУРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	8
1.1. Істотні елементи господарсько-правового механізму регулювання туризму та туристичної діяльності	8
1.2. Засоби господарсько-правового регулювання здійснення туристичної діяльності	42
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	76
2.1. Поняття та зміст основних складників туристичної послуги....	76
2.2. Господарсько-правове регулювання екскурсійної діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням послуг з тимчасового розміщення (проживання)	97
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	113
3.1. Зміст та характеристика договорів у сфері надання туристичних та супутніх послуг.....	113
3.2. Окремі види договорів у сфері надання туристичних та супутніх послуг	119
3.3. Відповідальність туроператора і турагента у договірних відносинах, пов'язаних зі здійсненням туристичної діяльності	154
Висновки до розділу 3.....	166
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК України – Господарський кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЗУ – Закон України

СРО – саморегулівні організації

COT – Світова організація торгівлі

UNWTO – Всесвітня Туристична Організація

IRTS 2008 – Міжнародні рекомендації щодо статистики туризму

МСОК Rev.4 – Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності

МТП – Міжнародна Торгова Палата

Директива 2015/2302/ЄС – Директива (ЄС) 2015/2302 Європейського парламенту та Ради ЄС від 25 листопада 2015 р. про пакетні тури та пов'язані з ними туристичні послуги, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 і Директиви 2011/83/ЄС Європейського парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради 90/314/ЄЕС

Директива № 2005/29/ЄС – Директива № 2005/29/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про недоброякісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку

ESF – Європейський соціальний фонд (European Social Fund)

ERDF – Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund)

EAFRD – Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів (European Agricultural Fund for Rural Development)

EMFF – Європейський морський та рибальський фонд (European Maritime and Fisheries Fund)

CERTIKO – Комітет з питань сертифікації міжнародної організації зі стандартизації

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації (International Organization for Standardization)

ВСТУП

Туризм стає сьогодні однією з пріоритетних сфер у світовій економіці, що спричиняє як розвиток окремих галузей, так і соціально-економічне піднесення цілих країн. Він дозволяє без особливих витрат держави розвивати малий і середній бізнес, створювати нові робочі місця, залучати кошти й інвестиції, розвивати інфраструктуру.

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Розвитку туристичної діяльності значною мірою сприяє географічне розташування України – держави, яка знаходиться в центрі Євразійського континенту, має сприятливий клімат, володіє унікальними історичними і природними ландшафтами.

Однак зробити Україну більш привабливою для туристів усього світу можна лише за умови чіткої організації туристичної діяльності та збалансованого правового регулювання, удосконалення механізмів державного регулювання туристичної діяльності, у тому числі шляхом використання сучасного міжнародного, насамперед європейського, досвіду.

Актуальність роботи визначається також тим, що правове регулювання у сфері надання туристичних послуг недостатньо досліджено в українській юридичній літературі. І хоча певні аспекти правового регулювання господарської діяльності в цілому і в окремих галузях аналізувались у працях таких науковців, як Д. В. Задихайло, О. М. Вінник, Д. А. Тимоха, С. В. Глібко та ін., чимало питань господарсько-правового регулювання туристичної галузі ще потребують системного вивчення.

Отже, все викладене і зумовило необхідність проведення системного наукового дослідження для більш чіткого визначення правових засад в системі господарсько-правового регулювання туристичної галузі з метою визначення проблем термінології, суті і змісту правового регулювання такої господарської діяльності.

Монографія є викладенням основного змісту кандидатської дисертації, захищеної автором 30 жовтня 2017 року в Національному юридичному Університеті імені Ярослава Мудрого.

У зв'язку з цим хотілось би подякувати передусім своєму науковому керівнику к.ю.н., директору Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, доценту С. В. Глібку за набуті навички науково-дослідної діяльності, всебічну підтримку та плідну співпрацю під час написання кандидатської дисертації.

Окрему подяку слід висловити шановним членам кафедри господарського права, зокрема шановному завідувачу кафедри господарського права д.ю.н. професору Д. В. Задихайлу за активну участь та фахову допомогу, а також к.ю.н. доценту І. А. Селівановій, к.ю.н. доценту О. В. Бринцеву за корисні зауваження та рекомендації щодо змісту дисертації та підтримку під час її написання та захисту.

Слід також подякувати моїм офіційним опонентам та рецензентам д.ю.н. професору, завідувачу сектору сприяння розвитку економіко-правових досліджень відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України С. М. Грудницькій та к.ю.н. судді Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області І. Б. Чайкіну за уважне та фахове опонування.

Окрему подяку за допомогу та підтримку хочу висловити шановним колегам, зокрема тимчасовому повіреному у справах України в Латвійській Республіці А. О. Подоляк, Dr. oes. професору Балтійської Міжнародної Академії, Голові Сенату Балтійської Міжнародної Академії С. Бука, Dr. inr. доценту Балтійської Міжнародної Академії Т. Юркевич, д.ю.н. доценту, судді Верховного Суду О. Р. Кібенко, д.ю.н. професору, судді Верховного Суду В. М. Кравчуку, д.ю.н. професору, судді Верховного Суду В. Ю. Уркевичу, д.ю.н. професору кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського Державного університету внутрішніх справ, першому заступнику начальника Головного територіального управління юстиції у Херсоні

ській області О. Г. Предместнікову, к.ю.н. доценту завідувачу кафедри адміністративного і господарського права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету І. М. Риженко, к.е.н. доценту кафедри туризму Херсонського державного університету В. Ф. Яровому, к.ю.н. доценту кафедри господарського права та процесу НУ «Одеська юридична академія» Л. Д. Романадзе, к.ю.н. доценту начальнику відділу підготовки прокурорів з представництва інтересів громадянина або держави в суді Національної академії прокуратури України Л. С. Нецькій, заступнику директора Департаменту інвестиційної, туристично-курортної діяльності та промислової політики Херсонської обласної державної адміністрації Т. О. Ужвій.

Автор буде вдячний за конструктивні пропозиції та зауваження, висловленні читачами з приводу змісту цієї роботи.

Розділ 1

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО ПРОВАДЯТЬ ТУРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

1.1. Істотні елементи господарсько-правового механізму регулювання туризму та туристичної діяльності

Розвиток туристичної галузі в Україні гальмується недосконалістю законодавства в цій сфері, а також недостатньою ефективністю механізмів як державного, так і господарсько-правового регулювання цієї галузі.

Зробити Україну більш привабливою для туристів усього світу можна лише за умови чіткої організації туристичної діяльності та збалансованого правового регулювання, що неможливо без удосконалення механізмів державного регулювання такої діяльності.

Окремі аспекти правового регулювання господарської діяльності загалом та у окремих галузях аналізувались у роботах таких науковців, як Д. В. Задихайло, О. М. Вінник, Д. А. Тимоха, С. В. Глібко та ін. Але до сьогодні ані у законодавстві, ані у науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення змісту державного, в тому числі, господарсько-правового регулювання діяльності у сфері туризму. На наш погляд, щоб визначитися з правовим змістом господарсько-правового регулювання туризму та туристичної діяльності, необхідно проаналізувати такі загальні категорії, як державне регулювання, правова політика держави, основні положення господарсько-правового регулювання, в тому числі його завдання, напрямки, засоби.

Так, Т. М. Кравцова зміст державного регулювання у сфері підприємницької діяльності визначає через реалізацію функцій держави щодо забезпечення господарського порядку у встановлених формах і відповідними методами [1, с. 78]. Державне регулювання економіки

як форму державного впливу на економіку шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на коригування економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні, визначає Н. О. Саниахметова [2, с. 17]. В. С. Щербина виділяє державне прогнозування та розробку програм економічного і соціального розвитку України, управління, нагляд (контроль), нормативне регулювання [3, с. 199, 202, 205], які можна вважати складовими формами державного регулювання. Названі правові форми державного регулювання економіки реалізуються за допомогою певних засобів впливу на поведінку суб'єктів господарювання, що їх учені називають методами державного регулювання економіки [4, с. 48], а за характером застосування поділяються у теорії господарського права на адміністративні і економічні методи впливу. О. М. Вінник основними формами державного управління економікою називає нормативне регулювання, планування, управління, контроль [5, с. 19].

І хоча сьогодні вивченню державного регулювання деяких видів господарської діяльності присвячено чималий масив наукової літератури, окремі питання державного та господарсько-правового регулювання туристичної галузі залишаються нерозкритими. Отже, для більш чіткого визначення правових засад у системі господарсько-правового регулювання туристичної галузі варто провести подальші наукові пошуки з метою визначення правової політики, суті та змісту правового регулювання туризму; формування цілісного термінологічно-понятійного апарату у досліджуваній сфері.

Закон України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР (далі – ЗУ «Про туризм») визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Він встановлює засади раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією і здійсненням туризму на території України [6].

Ефективний розвиток і функціонування такої складної багатогалузевої системи, як туризм, неможливий без планування, регулювання, підтримки та контролю з боку держави, що зумовлює необхідність розробки концепції правової політики у цій галузі. Так, В. О. Квар-

тально вважає, що державна туристична політика являє собою своєрідний спектр загальної політики держави і є її діяльністю з розвитку туристичної індустрії та суб'єктів туристичного ринку, вдосконалення форм туристичного обслуговування громадян і зміцнення на їх основі свого політичного, економічного й соціального потенціалу [7, с. 25], що в цілому підтримується й іншими авторами [8, с. 40]. Під туристичною політикою В. Г. Герасименко розуміє систему методів, впливу та заходів соціально-економічного, правового, зовнішньополітичного, культурного та іншого характеру, яка здійснюється парламентами, урядами, державними та приватними організаціями, асоціаціями та установами, що відповідають за туристичну діяльність, з метою регулювання та координації туристичної галузі, створення умов для розвитку туризму [9, с. 39]. Такому визначенню близьке поняття туристичної політики, дане О. П. Дуровичем [10, с. 76], а також державної туристичної політики, запропоноване Ю. В. Алексеевою, І. В. Валентюк [11, с. 130-131]. Найбільш розгорнуте формулювання дає Д. Г. Решетников, визначаючи туристичну політику як цілеспрямовану діяльність державних, громадських та приватних структур з розробки та реалізації методів, механізмів та інструментів впливу правового, економічного, соціального й іншого характеру з метою забезпечення стійкого ефективного розвитку туристичного комплексу, задоволення внутрішнього й зовнішнього попиту на туристичні послуги та товари при раціональному використанні наявного туристичного потенціалу [12].

Усі зазначені погляди свідчать про відсутність єдиного підходу до визначення державного регулювання та його місця в економічній політиці України. Вочевидь, що поняття державної економічної політики ширше за поняття державного регулювання економіки [13, с. 50], і слушно зауважено, що законодавче закріплення феномену «правова політика» у ст. 20 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» здійснено в межах вузького розуміння, а в інструментальному сенсі правова політика опосередковує значну частину усіх видів політики держави, що реалізуються саме в форматі правовідносин, і де правовідносини виступають її об'єктом [13, с. 385].

На наш погляд, серед перелічених найбільш впливовими економічними та управлінськими чинниками для визначення правової політики в сфері туристичної діяльності мають бути не окремі, а в сукупності

названі складові з оглянутих вище понять туристичної політики, які трансформуються в правовій політиці в актуалізоване закріплення певних складників механізму господарсько-правового регулювання туристичної діяльності. Такими складниками є:

- 1) поєднання відповідної стану економіки компетенції державних органів у сфері туризму та туристичної діяльності;
- 2) використання сучасних форм, засобів державного регулювання та впливу на туристичну галузь;
- 3) надання повноважень органам місцевого самоврядування задіювати місцеві туристичні ресурси;
- 4) стимулювання і сприяння розвитку підприємництва в туризмі і відповідних організаційно-правових форм підприємництва;
- 5) поглиблення співпраці з Всесвітньою Організацією Туризму (далі – UNWTO) та запозичення кращих доробок UNWTO, участь в національних та міжнародних саморегулювальних організаціях (далі – СРО).

У такому разі часовий чинник буде впливати на відображення цих елементів в засобах довгострокової та поточної економічної і соціальної політики держави відповідно до ст. 9 Господарського кодексу України (далі – ГК України).

Як зазначає В. С. Щербина, головними об'єктивними чинниками, що спричиняють необхідність державного регулювання господарського життя, а отже, і участь у цьому регулюванні органів державної влади і органів місцевого самоврядування, є:

- а) виконання державою соціальних функцій – забезпечення умов для нормальної життєдіяльності суспільства, в тому числі у сфері економіки (відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки);
- б) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України (ст. 16 Конституції України);
- в) забезпечення економічної безпеки України (ст. 17 Конституції України);
- г) забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності; захист прав споживачів, здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт (ст. 42 Конституції України) [3, с. 198].

Вище назване підтверджує, що господарсько-правову політику держави можна визначити як функцію та інструмент діяльності держави, що полягає у визначенні змісту, методів та алгоритму її правового впливу на сферу відносин господарювання і яка реалізується шляхом встановлення такої конфігурації правового господарського порядку, що є суспільно необхідною на конкретному етапі розвитку національної економіки [13, с. 61].

Таким чином, з урахуванням складових механізму господарсько-правового регулювання господарсько-правову політику в галузі туризму слід визначити в праві та законодавстві як складову загальної державної політики, яка спрямована на захист публічних і приватних інтересів, досягнення балансу між ними і приватними інтересами сучасними засобами, методами правового регулювання в цій сфері.

У сучасному правовому механізмі основними цілями державного регулювання в галузі туризму відповідно до ст. 6 ЗУ «Про туризм» є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав; безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань, прав та законних інтересів власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд; збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля, врахування державних і громадських інтересів при плануванні та забудові територій; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності. У цій же статті закріплено основні пріоритетні напрями господарсько-правової політики у сфері туризму: удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму; забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму; розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку

туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання; забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб. Але для дієвості цих напрямів-орієнтирів необхідно, на наш погляд, закріпити щодо кожного з них відповідні форми, засоби, методи, компетенцію та обов'язки органів державної влади та місцевого самоврядування.

Необхідно зауважити, що значна кількість підзаконних нормативних актів, програмних документів державних органів та недержавних установ містить актуальні цілі за «пріоритетними видами» туризму, що розвиваються, але безсистемно, обґрунтовується їх необхідність, проте вони не стали частиною національних програм. Наприклад: рекреаційний, студентський, освітній, «зелений» туризм, агротуризм та інші пріоритетні види. У такому разі, гадаємо, доцільно говорити не про види туризму, а про пріоритетні напрямки туристичної діяльності, оскільки такі групи відносин потребують підтримки саме через суб'єктів туристичної діяльності. Але для спрощення визначення окремих напрямків туризму при його державному регулюванні пропонуємо застосовувати термін «пріоритетний туризм».

На підставі викладеного, при визначенні господарсько-правової політики як основи та змісту державного регулювання господарської діяльності в сфері туризму в сучасних умовах, з огляду на розбалансованість та відсутність координації у цьому напрямку серед регуляторів, необхідно акцентувати увагу саме на переліку регуляторів, їх компетенції та засобах регулювання туризму.

Для прикладу розглянемо, яким чином визначається державна політика в галузі туризму в Європейському Союзі. Серед сучасних завдань, які існують в ЄС в політиці в сфері туризму, можна назвати основні.

1. У частині стимулювання розвитку туристичних об'єктів Європейською Комісією реалізується низка ініціатив, щоб урізноманітнити та покращити асортимент туристичних продуктів та послуг, доступних у таких сферах, як прибережний і морський туризм, стійкий туризм, культурний туризм, доступний туризм, туризм для всіх, туризм для людей похилого віку і туризм низького сезону [14].

Згідно з Повідомленням Комісії ЄС «Європейська стратегія для зростання робочих місць у прибережному і морському туризмі» від 20 лютого 2014 [15] підготовлено новий план зміцнення прибережного і морського туризму в Європі для того, щоб розкрити потенціал цього перспективного сектора. Крім того, передбачається перехресне фінансування з різних джерел для реалізації цієї стратегії, а саме: кошти Європейського Фонду регіонального розвитку (ERDF), програми «Горизонт 2020» для підтримки досліджень та інновацій МСП у туризмі, рамкової програми ЄС COSME на 2014-2020 роки (далі – COSME), спрямованої на підвищення конкурентоздатності МСП.

Розвиток стійкого туризму [16] планується здійснювати шляхом: участі у фінансуванні сталого розвитку транснаціональних туристських продуктів за рахунок COSME, які можуть сприяти зростанню туризму; розроблення показники системи європейського туризму (European Tourism Indicators System' (ETIS)); підтримки кампанії щодо розробки велосипедних маршрутів – відмінний приклад стійкого туризму по всій Європі.

«Європейські культурні маршрути» є транснаціональними маршрутами, які допомагають туристам дізнатися, як європейці жили з давніх часів. Концепція була висунута Радою Європи в 1987 р. Для розвитку цього напрямку Європейська Комісія співпрацює з Європейською Туристичною комісією, Всесвітньою туристською організацією (UNWTO). Культурні маршрути показали величезний потенціал для малого бізнесу, генерації, кластеризації, міжкультурного діалогу та просування іміджу Європи в цілому. Як приклад, один з конкурсів на підтримку за рахунок COSME був спрямований на створення культурного маршруту демонстрації одного високого кінцевого продукту – парфуми, шоколад або ювелірні вироби. Її мета полягає в заохоченні співробітництва між туризмом та промисловістю розкоші.

Основними цілями доступного туризму та фінансування відповідних проектів Європейською комісією є збільшення можливості для людей з особливими потребами, сприяння соціальній інтеграції та підвищення кваліфікації персоналу.

Розвиток напрямку «туризм для всіх» насамперед здійснюється за рахунок програми Каліпсо, яка допомагає знедоленим людям піти

у відпустку в той час, як спадає туризм у низький сезон. Програма спрямована на підтримку чотирьох груп: знедолених молодих людей (18-30 років); сімей з низькими доходами; людей з обмеженими можливостями; людей, старших 65 років і пенсіонерів, які не можуть дозволити собі вирушити в подорож або яких просто лякає проблема організувати подорож.

Наведене свідчить про цілеспрямовану підтримку туристичної галузі за певними туристичними об'єктами, які найбільш перспективні в розвитку і дають можливість прискореного росту й одержання прибутку суб'єктам туристичної діяльності в ЄС.

2. Актуальними засобами підтримки [17] туристичного бізнесу є спрямування ресурсів на постійне вдосконалення його послуг у цій сфері. Європейська Комісія ініціює засоби, що сприяють підвищенню кваліфікації і мобільності працівників, зокрема шляхом участі у глобальних цифрових мережах туризму, допомагаючи підприємцям керувати своїм бізнесом. Серед останніх: 1) створення «Бізнес-порталу туризму», який пропонує контент, створений спеціально для європейських туристичних компаній, посилання на офіційні сайти і приклади відмінної практики. Посилання надаються з метою сприяння вдосконаленню управління туристичними фірмами; 2) з використанням «цифрового туризму» Європейська Комісія здійснила низку заходів, щоб підвищити конкурентоспроможність малого бізнесу в європейському туристичному секторі, інтегрувати їх у глобальні цифрові мережі доданої вартості, а також поліпшити їх здатність створювати додаткові робочі місця; 3) для підвищення професійних навиків здійснюються заходи для внутрішнього ринку, промисловості, підприємництва та МСП, Європейська Комісія працює над ініціативами щодо вдосконалення професійних навичок у галузі туризму.

3. Стимулювання призначення та просування Європи як туристичного напрямку через комунікативні та рекламні заходи, в тому числі співпраця Європейської Комісії з Європейською туристичною комісією, яка є некомерційною організацією, відповідальною за просування Європи як міжнародного туристичного напрямку, зокрема для країн, що не входять до ЄС. З 2012 р. Європейська Комісія взяла участь у фінансуванні підготовки й реалізації «Напрямок Європа 2020»: дов-

гострокова стратегія для Європи як туристичного напрямку», яка є програмою заходів, спрямованих на просування Європи як туристичного напрямку для віддалених ринків.

4. Розвиток міжнародного співробітництва. У зв'язку з інтенсивністю конкуренції у світі туризму Європейська Комісія працює з країнами, що не входять в ЄС, та міжнародними організаціями для зростання міжнародних туристичних потоків до Європи. Необхідність просування Європи в країнах з економікою, що розвивається, таких як Китай, Росія, Індія, Бразилія, була прописана в Повідомленні Європейської Комісії 2010 р. «Європа у світі № 1 туристичний напрям – нова політична основа для туризму в Європі» [18]. Крім стимулювання загальноєвропейських напрямків політики як довгострокової стратегії в Європі необхідно врахувати, що здійснення підтримки місцевих ініціатив окремих держав полягає у заохоченні та фінансуванні розвитку окремих регіональних туристичних програм [19].

5. Підтримка малих та середніх підприємств як найбільш чутливих суб'єктів для прискореного розвитку туристичної діяльності. У ЄС максимально підтримують малі та середні підприємства (далі – МСП) з метою розвитку туризму, бо малі або мікророзміру туристичні підприємства складають 90 % серед туристичних підприємств, у тому числі щодо розміщення у житлових приміщеннях (згідно з п. 4.4 GREEN PAPER Safety of Tourism Accommodation Services) [20]. Можна назвати два актуальні напрями підтримки МСП. По-перше, на підставі принципу «спочатку подумай про мале» генеральна політика структур ЄС спрямована на звільнення МСП повністю або частково від адміністративних тягарів. Хоча додержання вимог безпеки може бути дійсно більш дорогим і трудомістким для МСП, ніж для великих компаній, правильний баланс має бути знайдено між необхідністю поліпшення регулювання та безпеки споживача. По-друге, прикладом стимулювання розвитку МСП у туризмі є інвестиції в Польщі. Так, Я. Ганцарчик відмічає, що польський сектор туризму МСП посідає домінуюче становище. Частка осіб, які працюють в МСП у секторі туризму (готелі та ресторани) становить 86,3%, а в доданій вартості бруто 85,1%. Водночас у довгостроковій перспективі МСП найбільш важко залишитися в бізнесі, пов'язаному з туризмом. Для таких підприємств коефіцієнт

виживання у перші роки в основному нижче середнього [21, с. 90]. Дослідник пропонує впровадження інновацій в туризмі, що полягає в розробленні та виведенні на туристичні ринки нових або значно перероблених товарів/послуг і процесів туристичними компаніями (постачальниками послуг), іншими органами у сфері туристичних напрямків. У зв'язку з цим інновації в сфері туризму мають важливе значення для конкурентоспроможності МСП та туристичних регіонів. Як зазначає польський учений, вирізняють п'ять типів інновацій у сфері туризму: продуктові (послуги), процедурні, організаційні (управлінські), маркетингові, інституційні. Конкретним прикладом інновацій є розробка програм лояльності [21, с. 91].

Для України, на наш погляд, варто такий підхід розповсюджувати також на підприємців – фізичних осіб, оскільки у час економічної кризи саме через ініціативу таких суб'єктів підприємництва можливий розвиток туристичної галузі економіки.

6. Фінансова підтримка розвитку туристичної галузі в ЄС. Відповідно до даних Європейської Комісії [18], туризм є економічною діяльністю, здатною генерувати економічне зростання і зайнятість в ЄС, одночасно сприяючи розвитку і економічної і соціальної інтеграції, особливо сільських та гірських районів, прибережних районів і островів, віддалених і крайніх регіонів або тих, хто пройшов конвергенцію. З деякими показниками 1,8 млн підприємств, в першу чергу МСП, на яких зайнято приблизно 5,2% від загальної чисельності трудових ресурсів (приблизно 9,7 млн робочих місць, з яких значна частка молодих людей), в європейській індустрії туризму генерується більше 5 % ВВП ЄС, і ця цифра невпинно зростає. Туризм, отже, являє собою третю за величиною соціально-економічною діяльністю в ЄС після торгівлі й дистрибуції та будівельного сектора. Враховуючи сектори, пов'язані з нею, внесок туризму у ВВП – це навіть більше. За оцінками, туризм може генерувати понад 10% Європейського Союзу ВВП і забезпечувати близько 12 % всіх робочих місць. Тому, спостерігаючи за тенденцією протягом останніх десяти років, можна стверджувати, що темпи зростання зайнятості в туристичному секторі практично завжди були більш виражені, ніж у решті частини економіки. Крім того, Європейський Союз залишається № 1

туристичним напрямком у світі з 370 млн міжнародних туристських прибуттів у 2008 р., або 40 % прибуттів по всьому світу, з них 7,6 млн з країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія і Китай), зі значним збільшенням останніх порівняно з 4,2 млн у 2004 р.

Такі показники є підставою для постійної фінансової підтримки розвитку туризму за рахунок бюджету ЄС. Відповідно до ст. 195 Договору про функціонування Європейського Союзу [22] в туристичному секторі діяльність Союзу, доповнюючи діяльність держав-членів, спрямована на заохочення створення сприятливого середовища для розвитку суб'єктів господарювання цього сектору, підтримку співпраці між державами-членами без будь-якої гармонізації законів та підзаконних актів держав-членів. Основним джерелом підтримки туризму є утворені структурні фонди, в яких підтримка саме туризму займає значну частку діяльності. Такими фондами є: Європейський соціальний фонд (European Social Fund (ESF)), Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund (ERDF)), Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів (European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)), Європейський морський та рибальський фонд (European Maritime and Fisheries Fund (EMFF)), Фонд згуртування (Cohesion Fund) [23]. Всі ці фонди об'єднуються у систему структурних та інвестиційних фондів, яка ставить за мету зближення соціально-економічних показників розвитку на регіональному рівні ЄС; фінансування розвитку транспортної інфраструктури та екологічних, туристичних проєктів тощо. Право на отримання фінансування регіональних проєктів ЄС за рахунок коштів фондів залежно від програм та рівнів розвитку країн. Політика фінансування базується на програмно-цільовому підході і враховує поєднання економічного потенціалу цих структурних та інвестиційних фондів.

Таким чином, приклад європейського програмно-цільового фінансування на підставі економічного потенціалу відповідних фондів свідчить про гармонійне врахування економічних чинників та господарської політики на підтримку суб'єктів господарювання в сфері туризму.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо окремі важливі напрями реформування господарсько-правової політики України у сфері туризму.

Першим кроком є необхідність закріплення компетенції основних державних органів, які регулюють туристичну галузь України: Верховна Рада України; Президент України, Кабінет Міністрів України, який спрямовує і координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади, при проведенні державної політики в галузі туризму. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку), яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, входить до системи органів виконавчої влади. Безпосередньо забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів Управління туризму та курортів (далі – Управління), яке є самостійним структурним підрозділом Мінекономрозвитку. На місцях частину державної політики реалізують органи місцевого самоврядування. До недержавних органів господарського регулювання туристичної діяльності варто відносити асоціації, союзи, спілки, саморегулівні організації.

Господарсько-правова політика в сфері туризму реалізується на різних рівнях, зокрема державному та регіональному. А. П. Дурович вказує на те, що з метою формування та реалізації туристичної політики держава виконує цілий ряд функцій, що забезпечують суспільні інтереси і життєдіяльність системи туризму в цілому. До таких у широкому сенсі належать: координація; планування; регулювання; маркетинг національного туристського продукту; стимулювання; соціальний туризм; захист інтересів [10, с. 78]. Відомі непоодинокі наукові погляди, в яких підтверджується необхідність урахування функціонального підходу при побудові системи взаємодіючих регуляторів туристичної галузі. На підставі функціонального аналізу форм і методів державного впливу на господарювання в туристичній галузі необхідна така системи органів управління, яка передбачає взаємодію органів державної влади, управління, місцевого самоврядування, недержавних, в тому числі саморегулівних організацій.

З урахуванням досвіду підтримки місцевих ініціатив в ЄС варто вдосконалити норми законодавства України щодо місцевого самоврядування на регіональному рівні. Основою може бути ст. 6 ЗУ «Про засади державної регіональної політики» [24], яка в нормах пунктів 1, 3, 7, 9 ч. 1 ст. 6 опосередковано надає можливість звернути увагу на розвиток туристичної галузі, але не ставить таких пріоритетів. Наприклад, пунктом 1 ст. 6 зазначено, що пріоритетами державної регіональної політики є: стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей. Тому в цій статті, вважаємо слід відобразити встановлені пріоритети щодо розвитку перспективних галузей, зокрема й туризму, підтримка МСП. У ст. 9 ЗУ «Про місцеве самоврядування» необхідно вдосконалити механізм обов'язкового врахування і підтримки ініціатив громадян за пріоритетними напрямками, перерахованими у ст. 6 ЗУ «Про засади державної регіональної політики».

Ще одне проблемне питання – господарсько-правове прогнозування та планування розвитку туризму в Україні. Прикладом спеціальних програмних актів в сфері туризму або загальних, що також передбачають часткове планування регулювання туристичної діяльності, є такі нормативно-правові акти: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо утвердження позитивного іміджу України, поширення інформації про її туристичний потенціал у державах, які представлені у Міжнародному олімпійському комітеті і Міжнародному параолімпійському комітеті» від 7 листопада 2013 р. № 888-р, яке було чинне до 27 листопада 2015 р. [25]; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року» від 01 серпня 2013 р. № 638-р, яке було чинне до 20 березня 2014 р. [26]; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» від 14 серпня 2013 р. № 843-р [27]; розпорядження Одеського міського голови «Про затвердження Концепції стратегічного розвитку «Одеса – 2022» та підготовку Стратегії економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року» від 25 квітня 2012 р. №378-01р, яке було чинне

до 20 червня 2013 р. [28]. Окремі органи державного управління та нормативно-правові акти опосередковано здійснюють регулювання відносин у сфері туризму. Прикладом може слугувати закріплення компетенції Міністерства екології та природних ресурсів України (далі – Мінприроди) у пункті 4 Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 [29], в якому передбачено, що Мінприроди опосередковано здійснює регулювання туристичних відносин шляхом затвердження положень про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, проектів організації територій об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, погоджує проекти організації територій інших об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, що не належать до сфери управління Мінприроди. Також в Положенні «Про Міністерство культури України», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 495 [30], вказано що, це Міністерство являє собою центральний орган виконавчої влади, діяльність якого підвідомча Кабінету Міністрів України і який формує та забезпечує реалізацію державної політики в сфері «кінематографії; культури та мистецтв; охорони культурної спадщини; вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей; державної мовної політики; міжнаціональних відносин; релігії та захисту прав національних меншин України». Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 р. № 388 «Про утворення Координаційної ради з питань туристичної діяльності» [31] було створено Координаційну раду з питань туристичної діяльності. Одними з основних завдань якої є: сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері туризму та курортів та удосконалення нормативно-правової бази у сфері туризму та курортів. Але відповідно до Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» від 13 липня 2016 р. № 1460-VIII [32] бездіяльність Координаційної ради з питань туристичної діяльності було визнано одним з негативних чинників, який впливає на потенційні туристичні можливості України. Перелічені норматив-

но-правові акти свідчать про відсутність планування та прогнозування розвитку туризму та туристичної діяльності в Україні, і така проблема може бути вирішена в наш час тільки на рівні закону, завдяки чому виконання певних заходів та стратегій призведе до комплексного розвитку туристичної діяльності, в тому числі завдяки її міжгалузевому характеру. Перш ніж розглядати питання державного регулювання господарської діяльності, зокрема у туристичній галузі, проаналізуємо погляди вчених у науці державного управління, в економічних науках та господарському праві щодо явища державного регулювання. У широкому розумінні державне регулювання – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ та організацій на розвиток суспільного способу виробництва для його стабілізації до умов, що змінюються [33, с. 38]. В. В. Добровольська визначає державне регулювання підприємницької діяльності як діяльність державних органів, що здійснюється за допомогою використання визначених законодавством засобів впливу на підприємницькі відносини, з метою забезпечення рівного підпорядкування всіх учасників господарських відносин правовому господарському порядку та рівного захисту державою всіх суб'єктів підприємництва [35, с. 77]. Щодо безпосередньо досліджуваного нами питання, то в науковій літературі зустрічаються різні підходи до визначення поняття «державне регулювання в галузі туризму». Є. В. Козловський [43, с. 56] формулює державне регулювання в галузі туризму як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на туристичну галузь, діяльність суб'єктів господарювання. Ю. В. Алексеева [37, с. 13] визначає державне регулювання туристичної галузі як сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на розвиток туристичної галузі, створення ними умов для ефективної співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного сектора щодо розвитку туризму через різні механізми державного регулювання: адміністративні, організаційні, економічні, правові, екологічні тощо. І. В. Валентюк визначає державне регулювання туристичної сфери як сукупність методів державного управління, які передбачають систему заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру, що здійснюються державними органами у сфері туризму з метою

стабілізації та пристосування вітчизняного туризму до постійних суспільних змін [11, с. 181]. Крім того, що господарська діяльність у туристичній галузі, як і будь-яка господарська діяльність, вимагає державного регулювання, вона ще й поєднує у собі як підприємницьку, так і непідприємницьку господарську діяльність, передбачає особливі заходи, спрямовані на захист прав споживачів туристичних послуг, через що вимагає до себе особливого підходу.

Здійснюючи державне регулювання економіки у зазначених правових формах із застосуванням економічних чи адміністративних методів держава (її уповноважені органи) використовують різноманітні правові інструменти, які отримали назву засобів регулюючого впливу держави [3, с. 206-207].

З аналізу світової практики можна зробити висновок, що туристичне законодавство регламентує наступне:

- роботу об'єктів туристичної індустрії, в першу чергу засобів розміщення;
- професійну діяльність в туризмі, забезпечення умов, при яких можливе професійне зайняття туристичною діяльністю;
- права та обов'язки учасників туристичної діяльності, заходи щодо захисту прав споживачів у сфері туризму;
- підтримка туризму державою [38, с. 281-282].

В економічних джерелах до основних засобів регулювання туристичної діяльності в міжнародній сфері відносять сертифікацію в міжнародному туризмі, стандартизацію, ліцензування та податкове регулювання туристичної діяльності. Причому в останньому випадку для залучення іноземних туристів створюються податкові преференції в національній туристичній галузі [38, с. 285-299]. Водночас господарсько-правові засоби регулювання туристичної діяльності розглядаються через функції, які реалізуються державою в туристичній політиці. Пріоритетними напрямками такої туристичної політики стають: сприятлива інвестиційна політика по відношенню до інвестиційного туризму, регулювання кадрової політики в міжнародному туризмі, в тому числі уніфікація професійної підготовки кадрів; проведення сприятливої екологічної політики для екотуризму; сприяння утворенню та діяльності громадських об'єднань у туризмі, зокрема й на міжнародному рівні [38, с. 299-308, 312-316].

Правові форми державного регулювання економіки реалізуються за допомогою певних способів впливу на поведінку суб'єктів господарювання. Такі передбачені законодавством способи впливу держави на поведінку суб'єктів господарського життя з метою отримання необхідного суспільству результату іменуються методами державного регулювання економіки. Традиційно у науці господарського права виділяють дві групи методів впливу держави на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання – адміністративні та економічні [13, с. 96].

У науці державного управління державне регулювання здебільшого ототожнюється з державним управлінням. Так, О. М. Білотіл відмічає, що державне управління в туристичній індустрії здійснюється шляхом нормативно-правового та фінансово-економічного коригування державної політики у сфері туризму та курортів, і, акумулюючи погляди науковців, визначає державну політику у сфері туризму та курортів як цілеспрямовану діяльність державних, суспільних і приватних структур, орієнтовану на формування та реалізацію методів, механізмів й інструментів дії правового, економічного, соціального й іншого характеру з метою сприяння ефективному розвитку туристичної індустрії, задоволення внутрішнього та зовнішнього попиту на товари і послуги туристичного призначення завдяки раціональному використанню існуючого туристичного потенціалу [39, с. 24].

В господарському праві засоби державного регулювання господарської діяльності, які поділяються на адміністративні та економічні, визначені ст. 12 ГК України: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Відповідно до ст. 6 ЗУ «Про туризм» реалізація державної політики в галузі туризму здійснюється як в адміністративному порядку, так і економічними засобами, передбаченими в переліку способів державного регулювання. Засобами, які не внесені до загального переліку в ст. 12 ГК України та у ЗУ «Про туризм», на нашу думку, є забезпечення відповідальності суб'єктів туристичної діяльності перед туристами (страхування, банківська гарантія, створення Фонду гарантування відшкодування збитків туристам). Окремими засобами

регулювання туристичної діяльності є: а) забезпечення захисту інтересів туристів як споживачів шляхом розгляду спорів на базі створеної платформи ADR (ODR); б) фінансова підтримка суб'єктів туристичної діяльності для вирішення соціально-економічних завдань.

Розглядаючи механізм державного регулювання туристичної сфери України, І. В. Валентюк групує правові засоби на підставі інших критеріїв та відносить до організаційних: програми розвитку туризму, створення єдиної інформаційної системи, нарощування туристичного потенціалу держави, формування позитивного туристичного іміджу держави, а до економічних: ліцензування, стандартизація, сертифікація, кредитування, митні та податкові пільги [11, с. 163]. Такий перелік дозволяє зробити висновок, що існуюче закріплення інструментарію державного регулювання у спеціальному за призначенням законі побудовано не системно, перелічені різні логічні рівні, форми, засоби, методи сформульовані без взаємної узгодженості і потребують належної класифікації в господарському праві та законодавстві.

Так, засоби регулювання адміністративного характеру є засобами впливу держави, за яких необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу (обов'язкового припису) компетентного органу, що підлягає обов'язковому та однозначному виконанню суб'єктом туристичної діяльності, незалежно від того, вигідно це йому економічно чи ні.

Отже, у господарському праві всі засоби господарсько-правового регулювання туристичної діяльності з метою найбільш сприятливого їх застосування варто поділяти на підставі кількох критеріїв: як за характером впливу, так і за функціями держави в цій сфері. У зв'язку з цим засобами господарсько-правового регулювання туристичної діяльності та іншої діяльності, пов'язаної з туристичною, на наш погляд, є такі.

1. Загального характеру. Вони поділяються на адміністративні та економічні. Адміністративними засобами є: прогнозування та планування розвитку туризму та туристичної діяльності; державне замовлення з обов'язковим відображенням в бюджетному плануванні; ліцензування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; контроль за діяльністю у галузі туризму; митний та прикордонний контроль, встановлення

відповідальності та застосування засобів впливу за порушення законодавства України. Економічними засобами є: надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

2. Спеціального характеру. Адміністративними з них є такі: засоби дозвільного характеру (дозволи на туристичний супровід; сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності; категорійність об'єктів туристичної інфраструктури); ведення реєстру суб'єктів туристичної діяльності; забезпечення відповідальності суб'єктів туристичної діяльності (страхування, гарантії банків, гарантійні фонди). Економічними, які додатково мають соціальну спрямованість на захист споживачів, є: забезпечення захисту інтересів туристів як споживачів шляхом розгляду спорів на платформі альтернативного врегулювання спорів (Alternative dispute resolution, далі – ADR), онлайн вирішення спорів (Online dispute resolution, далі – ODR) та туристичних організацій для економії їх матеріальних ресурсів; формування недержавного сектору управління туризмом та туристичною діяльністю, насамперед, шляхом утворення та функціонування саморегулювальних організацій.

Таким чином, правовий зміст господарсько-правового регулювання господарської діяльності в галузі туризму – це сукупність методів, форм, засобів регулюючого впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також саморегулювальних організацій при здійсненні ними регулювання туристичної діяльності у межах їхньої компетенції та правового господарського порядку.

Викладене актуалізує необхідність закріплення компетенції щодо прийняття основних нормативних актів, які безпосередньо регулюють туристичну галузь, тільки за одним спеціально уповноваженим державним органом, який обов'язково повинен узгоджувати всі інші підзаконні нормативні акти.

Необхідно встановити обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо прийняття періодичних, бюджетних планів, концепцій, програм розвитку галузі туризму та залучення матеріальних ресурсів, а також підтримки організаційно-правових форм господарювання недержавного сектора як умову прийняття державного бюджету України та місцевих бюджетів.

У Законі України «Про туризм» необхідно визначити механізм стимулюючих засобів впливу щодо актуальних напрямків туризму («пріоритетний туризм»), які мають бути у спеціальному законі та у Податковому кодексі України.

Розглядаючи засоби регулювання, доцільно зупинитися на одному з найпоширеніших у світовій практиці методів скорочення державного регулювання – саморегулюванні, тобто передачі частини прав щодо встановлення правил і контролю над ними власне учасникам ринку.

Правильно звертала увагу С. М. Грудницька на наявність організаційно-господарських відносин між суб'єктами господарювання та органами державної влади і місцевого самоврядування, пропонує розширення повноважень територіальних громад. На нашу думку, до цих правовідносин необхідно включати і саморегулювні організації [34 с. 298].

Як зазначає В. В. Добровольська, державне регулювання і саморегулювання у сфері підприємництва не повинні виключати один одного, їх сполучення є одним з проявів поєднання публічних та приватних інтересів у сфері підприємства. Співвідношення державного регулювання та саморегулювання, частка кожного з них та значення в підприємстві обумовлюються рівнем його розвитку та конкретною сферою [35, с. 78]. Авторка підкреслює, що сферами підприємства, де саморегулювання найбільш розвинуте, є ринок цінних паперів, аудит та комерційна реклама [35, с. 78]. На нашу думку, така ситуація відповідає орієнтирам у державному регулюванні в Україні, які спрямовані на уніфікацію норм у певних сферах (аудит, ринок цінних паперів) з міжнародним законодавством. Разом з тим, розвиток СРО повинен ґрунтуватися не тільки на зовнішніх чинниках, більшою мірою на факторах, покладених в основу програмного регулювання певної галузі господарства в Україні. І туризм в цьому разі є першочерговою сферою для розвитку СРО та законодавчого регулювання.

У країнах, які дотримуються євроконтинентальної економічної моделі, більш виражена активна участь держави у регулюванні ринку корпоративних облігацій, а для країн з англо-американською моделлю притаманне опертя на діяльність саморегулювних організацій [40, с. 163]. Американська модель саморегулювання базується більшою

мірою на індивідуальній свободі і мінімальному державному втручанні. Як наслідок, саморегулювання має велику вагу. Воно є автономним і майже не передбачає додаткового контролю над діями саморегулювальних організацій з боку держави. Правила, розроблені саморегулювальними організаціями, жодним чином не візуються державними органами, а тому можливі випадки прийняття правил і норм, що не відповідають чинному законодавству. Європейська модель саморегулювання пов'язана з доктриною держави загального добробуту, згідно з якою держава покликана не тільки гарантувати права і свободи приватних осіб, але й забезпечувати загальний добробут. Цю модель у західній правовій науці також іменують моделлю співрегулювання, в якій саморегулювання є доповненням державного регулювання і навпаки. У сучасному світі названі моделі інколи використовуються у деяких країнах у своєрідному гібридному вигляді (Канада) [41]. З досвіду таких країн, як Польща, відомо, що мета створення організацій професійного самоуправління будівельників – це делегування державою окремих владних повноважень у цій галузі, надання їм можливостей діяти як «другий законодавець» у питаннях регламентації професійної діяльності та управління представниками певної професії. Фахівці з питань професійного самоуправління у цих державах стверджують, що саме такий підхід відображує принципи професійного саморегулювання, повною мірою відбиває сутність та цілі створення саморегулювальних організацій. Вони акцентують увагу на тому, що організації професійного самоуправління за своєю юридичною природою хоч і є об'єднанням осіб, однак це не профспілка і не об'єднання (не асоціація) на зразок громадської організації, яка характеризується добровільним вступом до її складу та добровільним виходом з неї [42, с. 4, 5].

Слід погодитися з думкою С. М. Грудницької, що об'єднання суб'єктів господарювання є публічними організаціями, які мають за мету збалансувати приватні інтереси цих суб'єктів та публічні інтереси в відносинах з публічними організаціями [34, 312].

В Україні немає єдиного нормативно-правового акта, що визначив би поняття, створення, повноваження, діяльність саморегулювальних організацій. Станом на сьогодні положення про саморегулювальні організації містяться у деяких галузевих нормативних актах, примі-

ром: законів України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 11.08.2003 р. №1057-IV; «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. №2343-XII; «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 р. №1561-VI; у Рішенні Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Положення про об'єднання професійних учасників фондового ринку» № 1925 від 27.12.2012 р.; Розпорядженні Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг «Про затвердження Положення про делегування Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, окремих повноважень об'єднанню страховиків» № 1000 від 21.08.2008 р.; законах України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III; «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 р. № 687-XIV; «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III; «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV.

Необхідність діяльності СРО в галузі туризму підкреслюється значною кількістю громадських організацій та наявністю у них прагнення до об'єднання та консолідації своїх дій. В Україні створено Раду з питань туризму та курортів, яка є об'єднанням громадських організацій неприбуткового типу і ключовою метою якої є сприяння процесам розвитку туризму та курортів в Україні, а також здійснення захисту інтересів визначених професійних структур у туристичній сфері та їх членів на системній основі [39, с. 121]. На офіційному сайті Ради з питань туризму та курортів міститься інформація, що до складу Ради з питань туризму та курортів входять такі загальнонаціональні та регіональні професійні асоціації та громадські організації: Академія туризму України, Асоціація аквапарків України, Асоціація гольфу України, Асоціація готельних об'єднань та готелів міст України, Асоціація малих готелів та апартаментів України, Асоціація навчальних закладів туристського та готельного профілю, Всеукраїнська асоціація музеїв, Всеукраїнська асоціація туроператорів, Всеукраїнська молодіжна хостел-асоціація, Міжнародна організація «Зелене досьє», Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, Товариство

«Знання» України, Туристичний прес-клуб України, Федерація повітроплавання України, Федерація спортивного туризму України, Фонд сприяння розвитку дитячого та молодіжного спорту і туризму. Але у мережі Інтернет відсутня інформація про функціонування сьогодні цієї Ради. Крім того, О. М. Білотіл зауважує, що на прикладі окремих адміністративних територій існують регіональні професійні організації, які сформовані за різними видами або підвидами туризму та туристичної діяльності [39, с. 120-121].

Таким чином, в Україні принципи саморегулювання в професійній діяльності вводяться поки що вибірково і стосуються окремих галузей та сфер економіки. Ці організації в Україні створюються і діють як громадські, що об'єднують своїх членів на принципах професійної належності до однієї професії або виду діяльності [42, с. 6].

Аналіз вказаних нормативно-правових актів також свідчить про те, що в Україні досі немає усталеного поняття саморегульованої організації та єдиного підходу до врегулювання діяльності і обсягу повноважень саморегульованих організацій. Щодо нашого дослідження, то одним з перших кроків на шляху створення механізму функціонування СРО в галузі туризму може бути розробка єдиного Положення про саморегульовану організацію, яке регламентуватиме діяльність усіх СРО, визначатиме єдиний порядок вступу, єдині права і обов'язки для усіх СРО, а також єдиний порядок делегування повноважень. У цьому ми підтримуємо пропозиції О. Р. Яцищак, що їх було зроблено при дослідженні правового статусу саморегульованих організацій на ринку фінансових послуг [50, с. 192].

Протягом останніх кількох років було розроблено та зареєстровано у Верховній Раді України низку законопроектів, наприклад: «Про фахові саморегульовані і самоврядні об'єднання» від 10.09.2009 № 4841-1 [44]; «Про саморегульовані організації» від 15.02.2012, № 10052 [45]; «Про саморегульовані організації» від 11.12.2014 № 1444 [46], що стосуються саморегулювання у господарській діяльності, однак жоден з них не було прийнято.

Аналіз національного та міжнародного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що створення саморегульованих організацій є альтернативним способом державного господарсько-правового

регулювання будь-якої діяльності; механізм створення та функціонування саморегулювальних організацій повинен бути закріплений на законодавчому рівні, може доповнювати та конкретизувати закон і замінювати державне регулювання шляхом делегування повноважень державних органів.

Чинний ЗУ «Про туризм» не містить поняття «саморегулювальна організація», а вітчизняне законодавство, що регулює туристичну діяльність, характеризується відсутністю саморегулювальних структур.

Окрім положення про саморегулювальну організацію у галузі туризму закріплені у проекті Закону «Про туризм» від 24.02.2014, реєстраційний № 4224 [47], який був знятий з розгляду Верховної Ради України у зв'язку із закінченням роботи Верховної Ради України VII скликання (далі – проект Закону «Про туризм» № 4224), але ми вважаємо, що вони не повною мірою відповідають принципам дерегуляції. Так, законопроектом встановлено, що саморегулювальна організація у галузі туризму здійснює такі повноваження з громадського регулювання туризму: визначення правил і стандартів підприємницької та професійної діяльності, обов'язкових для виконання всіма членами таких організацій, а також передбачення механізму відшкодування збитків, завданих туристам внаслідок надання членами саморегулювальної організації послуг неналежної якості; контроль за виконанням положень нормативно-правових актів, державних стандартів, норм і правил у галузі туризму; участь у розробці проектів законодавчих, інших нормативно-правових актів з питань туризму, а також проектів підзаконних актів у галузі туризму, в тому числі з питань визначення вимог щодо провадження туристичної діяльності суб'єктами господарювання та внесення їх на узгодження Кабінету Міністрів України; захист своїх членів у питаннях судового та досудового вирішення спорів, пов'язаних із туристичною діяльністю, відповідно до законодавства; участь у професійній підготовці і підвищенні професійного рівня членів саморегулювальної організації за процедурою, встановленою самою організацією; участь у роботі ліцензійних комісій на правах членства (не більше трьох представників); сприяти припиненню дії чи позбавленню ліцензії або іншого дозвільного документа на право провадження діяльності в галузі туризму; впровадження рекомендацій та

гарантій виконання зобов'язань членами саморегулювальної організації, а також суб'єктів туристичної діяльності та опубліковувати їх результати в засобах масової інформації; сприяти розвитку інформаційних технологій у галузі туризму, широкому інформуванню суспільства про її особливості та сталий розвиток; розширення та зміцнення міжнародного співробітництва в галузі туризму, сприяння виходу вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності на світовий ринок туристичних послуг; організації інформаційної, рекламної та виставкової діяльності з питань туризму; встановлення інших вимог щодо сумлінного виконання своїми членами умов провадження туристичної діяльності в Україні, забезпечення виконання ними вимог цього Закону, інших нормативних актів у галузі туризму.

Уважаємо, що через недосконалість туристичних відносин в Україні передбачати можливість одночасного надання широкого спектра повноважень, як це передбачено названим законопроектом, недоцільно. Крім того, повноваження, пов'язані з відшкодуванням збитків та захисту інтересів туристів, на наш погляд, мають належати до компетенції уповноважених державних органів. У зв'язку з цим пропонуємо передбачити поступове делегування повноважень СРО в галузі туризму за такими періодами: перший етап – делегування повноважень щодо акредитації працівників суб'єктів туристичної діяльності, розроблення стандартів СРО щодо надання послуг туристичними операторами та турагентами – 2017 р.; другий етап – розроблення типових умов договорів, пов'язаних з наданням туристичних послуг, якщо відповідні типові договори не затверджені уповноваженими державними органами – 2018 р.; третій етап – розроблення системи рейтингування суб'єктів туристичної діяльності, туристичних об'єктів з урахуванням стану захисту інтересів туристів та їх безпеки – 2018 р.; четвертий етап – розроблення стандартів СРО щодо надання будь-якої інформації суб'єктами туристичної діяльності про туристичні послуги – 2019 р.

Необхідно звернути увагу на деякі питання щодо розроблення правил та стандартів професійної діяльності і підвищення професійного рівня працівників суб'єктів, які здійснюють туристичну діяльність. На сьогодні чинним є Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного

супроводу, затверджене Наказом Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. № 83 [48], яке передбачає, що для здійснення своєї діяльності гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу повинні отримувати дозвіл на туристичний супровід в акредитаційних комісіях, створених Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями. Цей дозвіл надається на підставі низки документів, у тому числі копії документів про закінчення спеціальних фахових закладів та перепідготовку чи підвищення кваліфікації. В умовах дерегулювання підприємницької діяльності в Україні пропонуємо таку процедуру частково змінити й делегувати ці повноваження СРО. Пропонуємо порядок навчання, перепідготовку чи підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу визначати в нормативно-правових актах головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері туризму та курортів. Атестацію фахівців туристичного супроводу – складання іспитів та одержання свідоцтва за результатами іспитів – делегувати СРО. Завершальним етапом для підтвердження належного рівня фахівців туристичного супроводу буде подання ними відповідних документів та отримання дозволу на туристичний супровід в уповноважених підрозділах органів місцевого самоврядування, які й будуть вести реєстри про видані дозволи.

Також вважаємо, що до поступового внесення в законодавство запропонованих у проекті Закону «Про туризм» положень щодо СРО невідкладним є надання повноважень СРО щодо здійснення сертифікації для отримання категорії об'єкта тимчасового розміщення, а також повноваження щодо здійснення акредитації екскурсоводів та інших суб'єктів, що потребують отримання спеціального дозволу на туристичну діяльність. В умовах євроінтеграції України та подальшої гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС, вивчення і запозичення позитивного досвіду країн, наприклад, Республіки Польща [49], в яких розроблено дієвий механізм створення і функціонування саморегулювальних організацій в галузі туризму, це є необхідним кроком. Для створення якісної та дієвої моделі само-

регулювання туристичної діяльності в Україні, що, з одного боку, зменшує вплив держави на цю сферу, а з другого – виключає можливість саморегулювних організацій зловживати своїми повноваженнями, необхідно передбачити у спеціальному законі положення, що прийняті рішення СРО у межах делегованих повноважень реєструватимуться у визначених законодавством органах, підлягатимуть обов'язковому оприлюдненню і будуть доступні для ознайомлення, у тому числі безпосередньо споживачу послуг. Своєю чергою суб'єкти туристичної діяльності за допомогою участі в саморегулювній організації зможуть більш ефективно захищати інтереси учасників перед контролюючими органами, а також у разі фінансової неспроможності перед споживачем шляхом створення механізму страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності.

Зазвичай саморегулювні організації дають поштовх розвитку бізнесу галузі та стимулюють учасників СРО. Підприємці, які беруть участь у СРО, отримують значний економічний ефект від доступу до певних необхідних товарів та послуг, що поширюються серед учасників з дисконтом, або з преференціями, а також за рахунок лояльності споживачів. Прикладом можуть бути спеціальні страхові тарифи, послуги інформаційної підтримки, спільні рекламні і виставкові площі, розподіл замовлень у регіонах виключно серед учасників певної СРО. Ефект синергії досягається від полегшення доступу на ринок нових учасників, допомагає прискорити терміни окупності проектів й скоротити ризики банкрутства. Широкий загальний споживачів насамперед віддасть перевагу учасникам великих національних СРО з доброю репутацією та значним фінансовим забезпеченням. На конкурентному ринку туристичних послуг звернення до інструменту саморегулювання, на нашу думку, дозволить якісно оновити галузь. А полегшення ведення бізнесу позитивним чином вплине на міжнародні рейтинги України.

Ще однією проблемою, яку слід вирішити на рівні господарсько-правового регулювання, це захист порушених прав туристів. Орієнтація України на інтеграцію в ЄС обумовлює зобов'язання перед міжнародною спільнотою щодо забезпечення відповідності національної правової системи стандартам європейської спільноти, зокрема, створення справді ефективного механізму захисту прав споживачів.

чів. У сучасній правозастосовній практиці реалізація права на судовий захист ускладнена тривалою процесуальною процедурою, коли через довготривалість судового процесу питання, з яких подавалися позови, втрачають свою актуальність, а сторони несуть матеріальні та моральні збитки, втрачають час. Тому слід переходити до більш нових та ефективних методів вирішення спорів. Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська розглядають такі способи позасудового вирішення конфліктів: арбітраж, посередництво (медіація), переговори (негоціація), «суддя напрокат» та інші. Також указується, що основне призначення цих процедур полягає в тому, що відбувається фільтрування тих правових спорів, які дійсно потребують повного судового розгляду, від тих, які можна вирішити у позасудовому порядку [50, с. 265-266].

Названі варіанти ADR можна розглянути на прикладі ЄС. Вони працюють по-різному та мають певні недоліки, наприклад, арбітраж (недоліком даного процесу є те, що сторони часто не мають змоги зустрітися, бо перебувають у різних країнах, як висновок, не вистачає заочного вирішення справи, що відбуватиметься без витрат часу та коштів на особисту зустріч), медіація (недоліком є те, що немає жодного обов'язкового рішення медіатора, створення тільки атмосфери для переговорів, яка аж ніяк не говорить про те, що спір буде вирішено). У деяких країнах ADR охоплює тільки конкретні споживчі спори, наприклад, для фінансових послуг, енергопостачання, транспорту. У інших – всі споживчі спори. ADR також застосовує спори в онлайн режимі, що є досить зручно, зважаючи на те, що трейдер і споживач можуть знаходитися у різних державах.

У зв'язку з поширенням ADR в ЄС розглянемо деякі питання такого їх застосування. Основними положеннями, які впливають на формування системи позасудового вирішення конфліктів в ЄС, можна вважати наступні, які одночасно можуть бути орієнтирами для формування відповідної системи теоретичної та законодавчої сфери в Україні.

Стаття 169 (1), пункт (а) Договору про функціонування Європейського Союзу передбачає, що Союз повинен сприяти досягненню високого рівня захисту споживачів за допомогою заходів, прийнятих відповідно до ст. 114 Договору [51].

Стаття 38 Хартії основних прав Європейського Союзу також передбачає, що політика Союзу це забезпечення високого рівня захисту прав споживачів [51]. Відповідно до ст. 26 Договору про функціонування Європейського Союзу ринок, який забезпечуватиме вільний рух товарів і послуг, повинен надати споживачам високий рівень безпеки для послуг, у тому числі туристичних [51].

Згідно з пунктом (4) Директиви 2013/11/ЄС про альтернативні засоби вирішення спорів споживачів та внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 і Директиви 2009/22/ЄС (Директива про споживчий ADR) [53] (далі – Директива 2013/11/ЄС) про забезпечення доступу до простих, ефективних, швидких і недорогих способів вирішення внутрішніх та транскордонних спорів, що виникають через продаж або укладання договорів на надання послуг, останні повинні бути на користь споживачам та підвищити їхню впевненість у ринку. Цей доступ повинен застосовуватися онлайн, що особливо важливо, коли споживачі (туристи) перебувають в іншій країні [53]. Тобто названі акценти в цих положення підкреслюють значну роль окремих форм ADR при розгляді спорів споживачів з трейдерами.

Системи ADR та ODR передбачені Директивою 2013/11/ЄС [53] та Регламентом (ЄС) № 524/2013 Європейського парламенту та Ради про онлайн вирішення спорів і суперечок споживачів та внесенні змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 і Директиви 2009/22/ЄС (Положення про споживчий ODR) [54] (далі – Регламент (ЄС) № 524/2013). Ці акти пропонують простий, швидкий і недорогий позасудовий розгляд вирішення суперечок між споживачами та трейдерами, під якими ст. 4 Директиви 2013/11/ЄС розуміє будь-яку фізичну або юридичну особу, незалежно від форми власності, яка діє в тому числі через будь-яку особу, що діє від її імені або на її користь, для цілей, пов'язаних з торгівлею, бізнесом, ремеслом або професією [53]. У більшості країн ЄС ADR є національною і рідше децентралізованою на регіональному чи місцевому рівні системою або схемою. Процедури засновані на готовності сторін брати участь у процесі. Більшість схем є безкоштовними для споживачів або менше € 50, спір розглядається та вимоги задовольняються протягом 90 днів у середньому [53].

Однак процедура ADR та ODR ще не остаточно сформована в ЄС. Споживачі і трейдери досі не зовсім обізнані про існуючі поза-судові механізми відшкодування, і тільки невеликий відсоток громадян знають, як подати скаргу по суті. Процедури врегулювання спорів за допомогою засобів ADR та ODR доступні на сьогодні в ЄС, їх рівень якості істотно різняться в державах-членах за механізмами врегулювання конфліктів. Найбільш чутливим є перехід до застосування нових процедур врегулювання спорів для споживачів туристичних послуг, які у зв'язку з отриманням послуг за межами свого місцеперебування не мають змоги захистити свої порушені права та інтереси під час подорожі.

Ю. В. Білоусов та Н.Л. Бондаренко-Зелінська стверджують, що використання способів альтернативного вирішення правових спорів дасть змогу реально зменшити кількість правових спорів, за вирішенням яких в сучасних умовах суб'єкти спірних правовідносин звертаються до суду [50, с. 268].

У зв'язку з цим новий спосіб альтернативного вирішення спорів, який передбачений Директивою 2013/11/ЄС, дозволить споживачам і продавцям вирішити свої спори швидко та без звернення до суду. Директива 2013/11/ЄС гарантує, що споживачі зможуть здійснювати альтернативне врегулювання щодо всіх видів договірних спорів (за винятком спорів, що стосуються охорони здоров'я та вищої освіти), які вони мають з торговцями, у своїй державі або за кордоном; особливості розгляду спорів щодо послуг, придбаних онлайн, ураховуються в системі ODR (Регламент (ЄС) № 524/2013).

Директива 2013/11/ЄС та (Регламент (ЄС) № 524/2013) забезпечують повне охоплення альтернативного врегулювання спорів між споживачами та трейдерами на рівні ЄС. Це означає, що альтернативне вирішення спорів стає доступне для всіх спорів у кожному секторі ринку (наприклад, туризм, банківські послуги,) і в кожній державі-члені. Крім того, всі установи повинні відповідати критеріям якості, які гарантують, що вони працюють на ефективній, справедливій, незалежній та прозорій основі. Однак на деякі сектори, наприклад, охорони здоров'я та освіти не поширюватиметься дія Директиви 2013/11/ЄС. Окрім того, на рівні ЄС у системі ADR створена платформа ODR, що існує в формі інтерактивного веб-сайту, пропонуючи

єдину точку входу для споживачів і трейдерів, які прагнуть вирішувати спори, які виникли з онлайн-транзакцій, поза судом. Платформа ODR надає загальну інформацію про резолюцію позасудових договірних спорів між торговцями і споживачами, що впливають з онлайн-продажів і контрактів на обслуговування. Це дозволяє споживачам і торговцям подавати скарги, заповнивши електронну форму скарги доступною мовою з усіх офіційних мов інститутів ЄС і надавши відповідні документи. Платформа ODR також повинна передавати скарги юридичній особі ADR, компетентній для розгляду спору зацікавлених сторін [53].

Ставляться такі завдання щодо побудови Платформи ODR в ЄС:

- 1) забезпечити електронне подання скарги на особу трейдера;
- 2) забезпечити заочне вирішення справи, якщо трейдер та споживач знаходяться в різних державах або якщо на це є їхня згода;
- 3) забезпечити швидке та обґрунтоване вирішення спору між сторонами (максимум 90 днів);

4) держави-члени повинні заохочувати відповідні організації споживачів та бізнесових асоціацій до того, щоб у відкритому вигляді на своїх веб-сайтах вони показували список представництв ADR. Так, всі трейдери повинні будуть інформувати споживачів про альтернативне вирішення спорів, якщо спір не може бути врегульований безпосередньо між споживачем і продавцем. Онлайн-продавці також забезпечуватимуть електронне посилання на платформу ODR на своїх сайтах з метою інформування споживачів [55].

Необхідно звернути увагу на декілька умов регламенту платформи ODR, які, наприклад:

1) впливають на забезпечення врегулювання спору установами ADR достатньо швидко – протягом 90 днів;

2) щодо форми скарги, якщо вона не була повністю заповнена належним чином, то сторона заявник інформується про це та їй надається час для внесення поправок. Після отримання повністю заповненого бланку скарги платформа ADR повинна в зрозумілій формі і без затримок передати відповідачеві, на одній із офіційних мов Європейського Союзу, обраною ним, відповідні дані, заявлені в скарзі;

3) у тому разі, якщо відповідач є трейдером, він повинен протягом 10 календарних днів дати згоду на те, щоб спір вирішувався альтерна-

тивним способом. Він також вибирає центр вирішення альтернативного спору, з яким він хотів б співпрацювати далі.

Після отримання від відповідача вищевказаної інформації юридична особа (представник) ADR має у чіткій та зрозумілій формі, без зволікання повідомити заявника на одній з офіційних мов Європейського Союзу, обраній ним, наступну інформацію:

щодо надання детальної інформації (після спливу 10 днів) про юридичну особу (представника) ADR та рішення трейдера про погодження щодо розгляду спору саме ADR, назви та контактні дані про контактний пункт ADR у державі-члені, де перебуває заявник.

Детальна інформація про юридичну особу ADR включає в себе:

- назву, контактні дані, веб-сайт;
- збори за процедури ADR, якщо це доречно;
- мову чи мови, на яких процедура ADR може бути проведена;
- середню тривалість даної процедури;
- обов'язковість / необов'язковість висновку;

4) держави-члени можуть на свій розсуд, дозволити юридичним особам ADR застосовувати власні процесуальні норми, які дозволять їм відмовитися від даного спору на таких підставах (підстави, за якими юридична особа ADR може відмовитися від спору відповідно до статті 5 (4) Директиви 2013/11 / ЄС) [52]:

1) споживач не намагався зв'язатися з трейдером самостійно, щоб обговорити його скаргу і знайти вирішення даної справи безпосередньо з трейдером;

2) спір є необґрунтованим;

3) спір розглядається або раніше розглядався іншою юридичною ADR або судом;

4) справі такого роду спору може серйозно погіршити ефективне функціонування організації ADR. Якщо юридична особа ADR не в змозі розглянути спір, який був представлений, то повинні бути забезпечені вмотивовані пояснення обом сторонам спору протягом трьох тижнів [53]. ADR платформа автоматично і без зволікання передає скаргу по суті ADR (представнику), де сторони погоджуються з їхніми правилами. Якщо сторони не дійдуть згоди протягом 30 календарних днів після подання скарги або суб'єкт ADR відмовляється вирішувати суперечку з відповідних причин, скарга не повинна

бути опрацьована в подальшому. Заявник має бути повідомлений про можливість зв'язку з радником ODR для надання загальної інформації про інші засоби захисту [54].

5) Організація ADR, яка погодилася на розгляд спору, має завершити процедуру в строки, зазначені в пункті (е) ст. 8 Директиви 2013/11 / ЄС. У випадку дуже складних спорів ADR може продовжити розгляд на певний період. Сторони мають бути проінформовані про подовження строків і очікуваний період часу, який необхідний для завершення спору;

6) ADR не вимагає фізичної присутності сторін або їх представників, якщо сторони згодні; без зволікання передавати наступну інформацію платформі: (I) дата отримання файлу скарги; (II) предмет спору; (III) дата завершення процедури ADR; (IV) результат процедури ADR.

Здійснення в Україні соціально-економічних, політичних, правових перетворень зумовлює необхідність підвищення ефективності захисту деяких категорій суб'єктів, зокрема закріплення конституційних гарантій захисту прав споживачів (ст. 42 Конституції України) [56]. Підвищення рівня добробуту споживачів є механізмом для забезпечення конкуренції. Підтримка прав споживачів в Україні з боку Євросоюзу є частиною Плану дій Україна – ЄС, де наголошено на альтернативних видах урегулювання спорів. Відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС в нашій державі теж повинні впроваджуватись найефективніші види альтернативного врегулювання спорів [57].

В Україні здійснювались кроки у реалізації альтернативних видів вирішення спорів, а саме медіації (проект ЗУ «Про медіацію» 2480-1 від 09.04.2015 р.) [58]. Проте тут мають місце значні недоліки у вирішенні спорів, наприклад, медіатор не може чинити жодного тиску на сторони і рішення за них не приймає, він лише створює атмосферу для подальшого вирішення спору сторонами. Медіацію можна застосовувати у вирішенні конфлікту, але тільки на першому етапі – вирішення спору до процедури ADR.

З огляду на вищевикладене, пропонуємо ввести механізм альтернативного вирішення спорів у галузі туризму, який дозволить розглядати спори за участю споживачів з використанням онлайн платформи.

Можна визначити деякі переваги впровадження в національну систему захисту прав споживачів ADR способу вирішення спорів, а саме: 1) відповідатиме не тільки загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства та законодавства ЄС, а й буде набагато ефективнішою моделлю врегулювання, наприклад, туристичних спорів, а також розвантажить роботу суду; 2) з'являються вагомні переваги вирішення спорів даного виду: мінімальний розрив у часі між виникненням конфлікту та часом розгляду спору, що буде свідчити про оперативність; участь у процедурі може бути «заочною»; необмежена можливість залучення представників; процедура вирішення спору є максимально спрощена та не потребує великих матеріальних витрат та затрат часу; 3) такий механізм стане суттєвим засобом господарсько-правового регулювання, оскільки надасть змогу Мінекономрозвитку накопичувати інформацію про порушення законодавства в сфері туризму та своєчасно реагувати шляхом внесення відповідних законодавчих змін.

Щоб альтернативне вирішення спорів отримало максимальне поширення і підтримку як серед споживачів, так і серед суб'єктів туристичної діяльності, переконані, що спори мають розглядатися тільки з використанням платформи ODR. Це дозволить подавати скаргу з використанням її стандартного уніфікованого бланка з будь-якої точки, де знаходиться заявник, і забезпечить максимально швидке надходження скарги до відповідного органу. Після отримання рішення зобов'язана сторона має виконати його в добровільному порядку. У противному разі другій стороні необхідно звернутися в офіційний орган судової влади для розгляду спору в порядку, передбаченому процесуальним законодавством України. При цьому позивач має право посилатися на рішення, прийняте в рамках альтернативного врегулювання спору, як на офіційне підтвердження.

Реалізацію політики в сфері альтернативного вирішення спорів у галузі туризму доцільно покласти на Мінекономрозвитку, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері туризму та курортів. Реалізація цієї функції Мінекономрозвитку буде здійснюватися безпосередньо, або через уповноважених ним осіб, наприклад, Управління туризму та курортів, в структурі якого буде створено відділ щодо вирішення ADR.

1.2. Засоби господарсько-правового регулювання здійснення туристичної діяльності

Центральне місце серед засобів господарсько-правового регулювання туристичної діяльності займає її ліцензування.

У наукових дослідженнях ліцензуванню, як одному із засобів державного регулювання господарської діяльності, зокрема і у галузі туризму, приділяється значна увага. Так, О. М. Олійник розглядає ліцензування як державне підтвердження та визначення меж права на ведення господарської діяльності певного виду, державний контроль за здійсненням цього виду діяльності, можливість припинення цього виду діяльності у випадку, передбаченому чинним законодавством [59, с.15-18].

І. Д. Пастух визначає ліцензування як правовий режим провадження окремих встановлених законодавством видів господарської діяльності, що передбачає державне підтвердження та визначення меж прав на їх здійснення, контроль за цією діяльністю і можливість її припинення за особливими підставами з боку повноважних органів держави. Ліцензування варто розглядати як форму поручництва, де держава в особі уповноважених на те органів, які видають ліцензії, виступає поручником здійснення суб'єктами господарювання діяльності, що ліцензується [60, с. 160].

А. І. Шпомер дає таке поняття ліцензування господарської діяльності – це діяльність уповноважених державою органів щодо надання у встановленому порядку суб'єктам господарювання дозволів на здійснення, за певних (ліцензійних) умов, передбачених законом видів господарської діяльності та забезпечення додержання ліцензіатами ліцензійних умов, спрямована на захист прав і законних інтересів громадян та організацій, навколишнього природного середовища, а також забезпечення безпеки держави [61, с. 35-36]. Е. Е. Бекірова [62, с. 49] вказує на те, що однією з найважливіших характеристик ліцензування є те, що воно є засобом державного впливу на господарську діяльність і використовується в цій якості поряд з іншими засобами державного регулювання економіки. Н. О. Бедрак визначає

ліцензування туристичної діяльності як засіб регулювання туристичної галузі, який засвідчує право на проведення туристичних операцій та надання туристичних послуг [63, с. 12].

Отже, ліцензування є одним із засобів господарсько-правового регулювання дозвільного характеру у системі регулювання господарської діяльності, зокрема в галузі туризму.

На даний час система ліцензування в Україні досі постійно перебуває в стані реформування, її нормативна база постійно змінюється, раніше сформовані органи, які здійснюють ліцензування, замінюються іншими, перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню не є сталим. Отже, недостатня системність та недоліки у системі ліцензування, зокрема в галузі туризму, потребують комплексного наукового дослідження цього питання.

Нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 02.03.2015 (далі – Закон № 222-VIII) [64]. Цей Закон було прийнято на заміну раніше чинного ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01 червня 2000 р. № 1775-III (далі – Закон № 1775-III) [65]. Варто сказати декілька слів про цей акт, адже він регулював відносини, пов'язані з ліцензуванням, аж 15 років.

На наш погляд, виходячи зі змісту ст. 3 Закону № 1775-III, його можливо вважати належним прикладом визначення спеціального засобу господарської діяльності. Принципами державної політики у сфері ліцензування було визначено таке:

- захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;

- запровадження ліцензування окремого виду господарської діяльності у разі недостатності інших засобів державного регулювання господарської діяльності, визначених відповідним законом.

Доволі тривалий час ці принципи не були сформульовані як законні підстави введення процедури ліцензування в окремій нормі, що призводило до суперечного внесення окремих видів господарської діяльності до таких, що підлягають ліцензуванню у зв'язку функціонуванням державних органів в законотворчому процесі не на підставі принципів правової політики, а керуючись в основному їх чітко регламентованою компетенцією.

Свого часу критерії ліцензування підприємницької діяльності були визначені Концепцією розвитку державної системи ліцензування підприємницької діяльності за її видами, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.1996 р. № 1164 [66], у якій закріплювалось положення, відповідно до якого регулюванню мають підлягати тільки ті види підприємницької діяльності, які безпосередньо впливають на здоров'я людини, навколишнє природне середовище, безпеку держави, але в Законі № 1775-III жоден з цих критеріїв відображення не знайшов.

Натомість ст. 3 Закону № 222-VIII одним із принципів державної політики у сфері ліцензування визначено пріоритетність захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави. Також закріплено, що ліцензування господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життю чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання. Цей Закон розроблено відповідно до завдань, визначених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.2014 р. № 695, щодо дерегуляції, зменшення кількості точок дотику бізнесу та держави і приведення функцій контролюючих органів до європейських стандартів.

Вважаємо, що прийняття Закону № 222-VIII є прогресивним кроком, який дозволить забезпечити адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, буде сприяти створенню більш сприятливих умов для ведення бізнесу в Україні та підвищенню рівня

захисту суб'єктів господарювання. Це зробить Україну більш привабливою для інвестицій та дозволить вільно розвиватися туризму.

Але разом з тим юридична техніка викладення норм у Законі № 222-VIII не дозволяє дати чіткої відповіді на питання визначення підстав та критеріїв введення ліцензування для певного виду діяльності. У роботах деяких вчених зустрічається визначення критеріїв віднесення видів діяльності до числа тих, що підлягають ліцензуванню. Так, Е. Е. Бекірова відносить до видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, ті, здійснення яких може завдати шкоди правам, законним інтересам, моральності і здоров'ю громадян, обороні країни і безпеці держави і регулювання яких не може здійснюватися іншими методами, крім ліцензування [62, с. 79]. В. В. Піцикевич вказує, що критеріями впровадження ліцензування мають бути: захист життя та здоров'я людей, захист навколишнього природного середовища, забезпечення безпеки держави та/або провадження діяльності у сферах природних монополій та на супутніх ринках [67, с. 389]. П. М. Пальчук вважає, що критеріями ліцензування має бути: захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян; захист навколишнього природного середовища; забезпечення безпеки держави [68, с. 9]. Л. І. Куц акцентує увагу на тому, що ліцензування виробництва та торгівлі лікарськими засобами спрямоване на встановлення додаткових правових гарантій забезпечення безпеки та якості лікарських засобів [69, с. 98]. І. Д. Пастух відносить до ліцензованих ті види господарської діяльності, що є небезпечними для необмеженого кола осіб, які не беруть участі в її здійсненні, утягують в своє середовище необмежене коло учасників, включаючи їх майно, у виробництво, є досить прибутковими та потребують підвищеного оподаткування і, як наслідок, додаткового контролю та нагляду [60, с. 161].

Орієнтуючись на сучасні завдання для економіки та суспільства України, ми вважаємо, що необхідним буде зважене застосування ліцензування, яке необхідно сприймати не як обмеження, а як підтвердження професійності суб'єкта господарювання для тих видів діяльності, які несуть істотну загрозу публічним або приватним інтересам.

Такими загрозами можуть бути продаж товарів, надання послуг, виконання робіт для вразливих, професійно необізнаних споживачів,

якими можуть бути і туристи. Тим більш, виходячи з необхідності лібералізації державного регулювання економіки, «суміжні» засоби впливу відмінюються, а нові альтернативні механізми, в тому числі на рівні приватноправового регулювання, не застосовуються з причин правової незрілості ділового суспільства, або відсутності недержавних суб'єктів захисту інтересів приватних осіб.

Так, наприклад, скасування обов'язкової сертифікації при відсутності іншого ефективного механізму контролю за якістю товарів, робіт, послуг альтернативно можливо тимчасово замінювати підтвердження професіоналізму для суб'єктів господарювання при ліцензуванні. Або як підставу необхідно розглядати неможливість всіма засобами недержавного впливу забезпечити захист інтересів споживачів. Історія відміни ліцензування турагентської діяльності підтверджує наведені аргументи.

Закон України «Про туризм» визначає перелік суб'єктів туристичних послуг, обсяг їх прав та обов'язків, а також перелік суб'єктів ліцензування. За період дії цього Закону до нього неодноразово вносилися зміни щодо суб'єктів ліцензування. Так, до внесення змін 18 листопада 2003 р. ліцензуванню підлягали такі види туристичної діяльності: організація іноземного туризму; організація внутрішнього туризму; організація зарубіжного туризму; екскурсійна діяльність.

Таким чином, ліцензуванню підлягала будь-яка діяльність, пов'язана з наданням туристичних послуг. Аналогічна норма містилася в Законі № 1775-III і Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності, затверджених наказом Держпідприємництва України, Держкоммолодьспорту України від 17 січня 2001 р. № 7/62 [70]. Одним з основних недоліків цих нормативних актів була відсутність поділу ліцензування різних видів послуг за окремими суб'єктами туристичної діяльності.

18 листопада 2003 р. Закон № 324/95-ВР в новій редакції визначив, що ліцензуванню підлягає діяльність туроператора і турагента. Решта діяльності, що стосувалася надання послуг туристам, ліцензуванню не підлягала. Таку норму також було визначено в п. 50 ст. 9 Закону № 1775-III. Крім того, в ст. 8 Закону № 1775-III було

визначено, що суб'єкт господарювання зобов'язаний провадити певний вид господарської діяльності, який підлягає ліцензуванню, відповідно до встановлених для цього виду діяльності ліцензійних умов, затверджених наказом спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування та органу ліцензування. Наказом Держприемництва України, Міністерства культури і туризму України від 11 вересня 2007 р. № 111/55 були затверджені «Ліцензійні умови провадження туроператорської та турагентської діяльності» (далі – Ліцензійні умови № 111/55) [71], які були обов'язковими для виконання суб'єктами господарювання незалежно від організаційно-правових форм та форм власності, що провадять туроператорську та турагентську діяльність і отримали відповідну ліцензію.

Згідно зі змінами, внесеними у Закон від 19 жовтня 2010 р. № 324/95-ВР, туристичні агенти були виключені з переліку суб'єктів, діяльність яких підлягає ліцензуванню. Відповідні зміни були внесені в Закон № 1775-III. У діючій редакції Закону № 222-VIII ліцензуванню підлягає тільки туроператорська діяльність. Але скасування ліцензування турагентської діяльності отримало не тільки позитивну, але й негативну оцінку різних фахівців. Існують думки, що скасування вимоги щодо ліцензування до туристичних агентів без введення будь-якої альтернативи стосовно гарантій прав туристів, обліку таких суб'єктів, контролю за їх діяльністю, наявності матеріальної бази, відповідальності тощо сприяє дезорганізації ринку туристичних послуг, який і без того потребував більш високого рівня організації, з огляду на позитивний досвід багатьох країн, де такий бізнес є найбільш прибутковим.

Незважаючи на те, що внесені свого часу зміни до Закону № 1775-III та Закону № 324/95-ВР повинні були призвести до врегулювання прогалин у сфері правового регулювання туристичної діяльності, вони не досягли цієї мети. Відсутність у Законі № 1775-III основних критеріїв, які можливо вважати основним принципом у віднесенні діяльності до ліцензованих видів господарської діяльності, перекладання на ліцензування функцій інших засобів господарсько-правового регулювання спричинило за собою неоднозначне розуміння цілей ліцензування і відсутність деяких видів у переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню. Законом № 222-VIII визначено

ряд критеріїв ліцензування, але це не всі критерії, які, як ми вважаємо, необхідно зазначити у Законі.

Підсумовуючи викладене, варто сформулювати наступні положення щодо критеріїв ліцензування.

Отримання великих прибутків не є визначальним критерієм ліцензування у зв'язку з тим, що такий критерій є досить суб'єктивним і порушує деякі основні принципи державної політики у сфері ліцензування: забезпечення рівності прав усіх суб'єктів господарювання, недопустимість обмеження конкуренції у провадженні господарської діяльності.

Крім підстав запровадження ліцензування для певного виду діяльності, необхідно враховувати функції та мету введення такого засобу регулювання і, по можливості, усунення дублювання функцій інших засобів. Так, якщо ліцензування виконує облікову, контрольну (наглядову), охоронну (для суб'єктів (користувачів, споживачів) – контрагентів ліцензіата), то на прикладі туристичної діяльності при веденні реєстрів, сертифікації туристичних об'єктів, надання дозволів працівникам суб'єктів, що надають туристичні послуги, з останніми засобами ліцензування за своїми функціями не повинно (або дуже обмежено) перехрещуватися.

До підстав ліцензування, які можуть враховуватися при регулюванні економіки і, зокрема, в галузі туризму, необхідно віднести такі, переважно публічні інтереси:

- запровадження ліцензування окремого виду господарської діяльності у разі недостатності інших засобів державного регулювання господарської діяльності, визначених відповідним законом.

- захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, забезпечення безпеки та якості продукції або послуг, захист навколишнього природного середовища;

- забезпечення безпеки держави та неможливість регулювати певний вид діяльності іншими заходами впливу, крім ліцензування;

- недостатність інших засобів державного регулювання господарської діяльності, визначених відповідним законом.

- необхідність обліку суб'єктів господарювання (в тому числі ведення реєстрів).

При введенні більшості засобів регулювання у спеціальних галузевих законах або за видами діяльності необхідно передбачати специфічні для певних галузей економіки засоби регулювання і одночасно вирішувати питання про підстави введення або відміну ліцензування для певних видів господарської діяльності у Законі № 222-VIII.

З метою узгодження такого засобу, як ліцензування туристичної діяльності, та сертифікації турагентської діяльності пропонуємо таким чином урахувати підстави ліцензування туристичної діяльності турагентів і розглянути деякі підстави для цього. Сучасна практика туристичної діяльності свідчить про значне порушення прав туристів окремими суб'єктами туристичної діяльності як у зв'язку недобросовісною діяльністю самих суб'єктів, так і через відсутність системного регулювання туристичної діяльності, а саме, брак цілісної системи державного та недержавного контролю якості туристичних послуг, низька професійність та платоспроможність суб'єктів туристичної діяльності тощо.

Ліцензування може вважатися опосередкованим засобом контролю за якістю послуг, яка буде збільшуватися при перевірці та нагляді за платоспроможністю, професійністю суб'єктів і т. п.

Стосовно ведення реєстру для суб'єктів туристичної діяльності слід зазначити, що саме інформаційні права споживачів будуть забезпечені відомостями з незалежного джерела про суб'єкта туристичної діяльності та його платоспроможність.

У турагентів при роботі з іноземними туроператорами з'являються всі атрибути посередницьких послуг, які здійснюються в зовнішньоекономічній діяльності і мають чимало пов'язаних з цим ризиків. Усі істотні ознаки туристичних послуг, які надає іноземний туроператор, фактично віддаляються від самого іноземного туроператора, стають характерними ознаками діяльності національного турагента в Україні і з'являються додаткові ризики, пов'язані з різними правовими системами, в яких діють туроператор та турагент. Так, на думку В. В. Резнікової, характерними ознаками посередницьких послуг є: 1) корисний ефект; 2) невіддільність від джерела (синхронність надання та отримання послуги); 3) непомітність, невідчутність; 4) нематеріальність; 5) диференційованість якості послуги (залежить

від кваліфікації, професійних якостей безпосереднього виконавця, послугонадавача); 6) ексклюзивність; 7) неможливість зберігання; 8) невичерпність [72, с. 163]. На нашу думку ці ознаки характеризують правовідносини для споживача на стадії укладання, частково при виконанні, а також при притягненні до відповідальності турагента, тому що для споживача він фактично є «організатором» туристичної послуги та виконавцем обов'язків перед споживачем. Крім того, слід погодитися що переваги та недоліки посередництва в зовнішньоекономічній діяльності, до яких належить відсутність вкладання значних коштів у діяльність посередником, відсутність у посередника обов'язків щодо виконання основного обов'язку за зовнішньоекономічним контрактом, використання короткострокового та середньострокового кредитування, залежність від посередника основного суб'єкта – експортера, на прикладі діяльності турагента – ці всі характеристики стають значними недоліками та істотними підставами для застосування до туристичного агента засобів державного регулювання з метою недопущення ним порушення публічних та приватних інтересів [72, с. 389].

Отож усі названі підстави для додаткового господарсько-правового регулювання присутні також у діяльності агентів, які реалізують туристичні послуги іноземних операторів.

Зазначені нами підстави та основні положення ліцензування господарської діяльності обґрунтовано можуть бути взяті як такі і для туристичної діяльності з урахуванням їх прояву в соціальних та правових відносинах, пов'язаних з такою діяльністю.

Незважаючи на сучасну заборону в ст. 37 Закону «Про туризм» прямих зовнішньоекономічних відносин з іноземним туроператором, ми пропонуємо в межах лібералізації господарської діяльності дозволити таку групу відносин у зовнішньоекономічній діяльності, а важелями, що будуть піднімати на відповідний рівень захист інтересів прав споживачів, стане підвищення для таких відносин з участю турагента фінансового забезпечення на рівень туристичних операторів, які надають послуги в сфері виїзного туризму, та введення ліцензування для турагентів.

Додатковим засобом господарсько-правового регулювання на приватному рівні буде підтвердження туроператором належного рівня

професійності його контрагента – турагента. При такому механізмі регулювання буде доцільним ввести відповідальність ліцензіатів-туристичних операторів за послуги агентів – посередників та сертифікацію турсервісом агента на виконання послуг щодо продажу певного туристичного пакета цього турсервісу.

Наступним об'єктом нашого аналізу є сертифікація, стандартизація та ліцензування. Особливості застосування ліцензування або сертифікації на державному рівні проявляються при розгляді їх з іншими засобами господарсько-правового регулювання і тому остаточні висновки щодо зв'язку цих засобів впливу на суб'єктів туристичної діяльності можна зробити після аналізу таких засобів регулювання.

Туристична діяльність здійснюється, перш за все, в інтересах споживачів послуг, що надаються суб'єктами туристичної діяльності, тому реалізація таких послуг має супроводжуватися захистом прав та інтересів споживачів, забезпеченням їхньої безпеки, у тому числі за допомогою господарсько-правового регулювання туристичної діяльності. Правову основу для цього створює Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ (далі – Закон № 1023-ХІІ) [73], яким визначено право споживачів на безпеку та належну якість продукції – будь-якого виробу (товар), роботи чи послуги.

Спеціальним нормативно-правовим актом, що визначає загальні правові та організаційні засади стандартизації в Україні, є Закон України «Про стандартизацію» від 05 червня 2014 р. № 1315-VII (далі – Закон № 1315-VII) [74], який регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосуванням її результатів.

Законом № 1315-VII стандартизація визначена як діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимальної впорядкованості в певній сфері. О. В. Сидорчук визначає стандартизацію як встановлення і застосування правил з метою впорядкування діяльності у певній галузі на користь зацікавлених сторін для досягнення оптимальної економії [75, с. 3]. А. П. Дурович під стандартизацією розуміє діяльність з встановлення норм, правил і характеристик (вимог) з метою забезпечення: безпеки продукції, робіт та послуг для навколишнього сере-

довища, життя, здоров'я та майна громадян; якості продукції, робіт та послуг у відповідності до рівня розвитку науки, техніки та технології; єдності вимірів та економії усіх видів ресурсів [10, с. 98], що, на наш погляд, найбільш повно відображає загальну суть стандартизації, хоча не цілком характеризує стандартизацію у галузі туризму, зміст якої конкретизується у ст. 18 Закону 324/95-ВР.

Згідно зі ст. 5 Закону № 1315-VII об'єктами стандартизації є: 1) матеріали, складники, обладнання, системи, їх сумісність; 2) правила, процедури, функції, методи, діяльність чи її результати, включаючи продукцію, персонал, системи управління; 3) вимоги до термінології, позначення, фасування, пакування, маркування, етикетування тощо. Т. О. Кагал вказує на те, що головне завдання стандартизації полягає у створенні системи нормативно-технічної документації, що визначає прогресивні вимоги до продукції, виробленої для потреб народного господарства, населення, оборони країни, експорту тощо [76, с. 20]. Серед цілей стандартизації відповідно до ст. 4 Закону № 1315-VII більшість складають ті, які можна безпосередньо розповсюджувати на відносини в туристичній галузі: забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур; забезпечення охорони життя та здоров'я; забезпечення прав та інтересів споживачів; забезпечення безпечності праці; збереження навколишнього природного середовища і економія всіх видів ресурсів; усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції.

Цілі стандартизації можна розділити на загальні та вузькі. Конкретизація загальних цілей пов'язана з виконанням трьох вимог стандартів, що є обов'язковими. До них відносяться: розробка норм, вимог, правил, що забезпечують безпеку послуг для життя та здоров'я людей, навколишнього середовища та майна, якість послуг у відповідності до рівня розвитку науково-технічного прогресу, економію усіх видів ресурсів, безпеку господарських об'єктів, що пов'язана із запобіганням виникненню різних катастроф (природного та техногенного характеру) і надзвичайних ситуацій тощо. Вузькі (конкретні) цілі стандартизації належать до певної сфери діяльності (туризму), сфери послуг в цілому, тому чи іншому туристському під-

приємстві окремо, конкретної туристської послуги тощо [77, с. 127]. Основними задачами стандартизації у сфері туристичної діяльності є: захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорона майна та довкілля; класифікація туристичних ресурсів України, забезпечення їх охорони, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля; підвищення якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів; забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій; взаємозамінність та сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікація; створення нормативної бази функціонування систем стандартизації і сертифікації товарів, робіт, послуг (ст. 18 Закону №324/95- ВР).

Виходячи з викладеного, постають питання щодо обсягу вимог, яких повинні дотримуватися суб'єкти господарювання при провадженні туристичної діяльності. Основу для визначення такого обсягу вимог у галузі туристичної діяльності відповідно до ст. 1 Закону № 1315-VII складає стандарт як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Більшість національних стандартів (ДСТУ) та міждержавних стандартів (ГОСТ) встановлюють загальні обов'язкові вимоги щодо туристичної діяльності, а деякі містять рекомендовані вимоги, наприклад, щодо необхідності здійснення категоризації готелів та інших засобів розміщення, яка стає обов'язковою [78, с. 169-174].

Сьогодні основними стандартами в галузі туризму є: ГОСТ 28681.1-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг»; ГОСТ 28681.2-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристские услуги. Общие требования»; ГОСТ 28681.3-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов»; ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги»; ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів»; ДСТУ 4281:2004

«Заклади ресторанного господарства. Класифікація»; ДСТУ 4527 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення»; ДСТУ 3862-99 «Ресторанне господарство. Терміни та визначення»; ГОСТ 30390-95 «Общественное питание. Кулинарная продукция реализуемая населению. Общие технические условия»; ГОСТ 30523-97 «Услуги общественного питания. Общие требования»; ГОСТ 30524-97 «Общественное питание. Требования к обслуживающему персоналу».

Процедурі стандартизації передуює процес встановлення факту, чи належить та чи інша послуга до групи, для якої розроблено відповідний стандарт. Це здійснюється на підставі національних класифікаторів: Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010, Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010, затверджені наказом Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 від 11.10.2010 р., Державний класифікатор послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97, наказом Держстандарту України від 02.06.1997 р. № 324.

Процес стандартизації в туризмі тісно пов'язаний з питаннями якості послуг та категорійності об'єктів. У свою чергу категорійність нерозривно пов'язана зі сертифікацією. Термін «сертифікація» вперше було сформульовано та визначено Комітетом з питань сертифікації (CERTIKO) міжнародної організації із стандартизації (ISO) та включено в Настанову № 2 ISO (ISO/МЕК) видання 1982 р. «Загальні терміни і визначення в галузі стандартизації, сертифікації та акредитації випробувальних лабораторій». Згідно з цим документом сертифікація визначалась як дія, яка сертифікатом відповідності чи знаком відповідності засвідчує, що продукція чи послуга відповідають певним визначеним стандартам чи іншим нормативним документам. ДСТУ 2462-94 (терміни та визначення) дає визначення поняття сертифікації як процедури, за допомогою якої третя сторона дає письмову гарантію, що продукція, процес чи послуга відповідає заданим вимогам. У Настановах ISO/IEC (1991 р.) вказується, що сертифікація належить до однієї з процедур підтвердження відповідності продукції заданим вимогам і визначається як процедура, за допомогою якої третя сторона письмово засвідчує (сертифікатом відповідності), що продукція, процес чи послуга відповідає заданим вимогам [79, с. 88]. Сертифікація в галузі

туризму здійснюється відповідно до ЗУ «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 р. № 124-VIII (після набрання ним чинності з 10.02.2016 р.), в якому сертифікація визначена як підтвердження відповідності третьою стороною (особою, яка є незалежною від особи, що надає об'єкт оцінки відповідності, та від особи, що заінтересована в такому об'єкті як споживач чи користувач), яке стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу [80].

У зв'язку з одночасним узгодженням вимог дерегуляції господарської діяльності в Україні з завданнями, що стоять перед системою стандартизації та сертифікації в галузі туризму, необхідно проаналізувати основні положення сертифікації, які впливають на регулювання туристичної діяльності. У роботах учених розглядаються поняття «сертифікація» та визначаються її ознаки. Л. Г. Агафонова під сертифікацією розуміє систему заходів, які засвідчують і документально підтверджують відповідність послуг встановленим стандартам [81, с. 181]. О. В. Мишко вказує, що сертифікація передбачає проведення незалежної і неупередженої оцінки якості товарів та послуг, і зазначає, що як одна з достовірних і офіційних форм підтвердження відповідності параметрам якості товарів та послуг, вона визначає рівень конкурентоспроможності продукції, а отже, забезпечує розвиток виробництва та його ефективність, гарантує захист інтересів споживачів [82, с. 3]. В. Ф. Кифяк визначає сертифікацію як сукупність дій і процедур, проведених з метою підтвердження того, що продукт або послуга відповідають певним стандартам чи технічним умовам [84, с. 118]. В. М. Пашков виділяє наступні ознаки сертифікації: по-перше, сертифікація виконується третьою стороною, якою може бути особа або орган, які визнаються незалежними від сторін, що беруть участь у розгляді питання (п. 3.2. ДСТУ 2462-94). По-друге, з визначення сертифікації випливає, що вона може бути виконана лише після попереднього встановлення вимог до об'єкта сертифікації. Без цього сертифікацію проводити неможливо. По-третє, результати сертифікації завіряються письмовим документом – сертифікатом відповідності [79, с. 88-89].

Сертифікат відповідності належить до документів відповідності, якими на підставі Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. № 124-VIII є деклара-

ція (у тому числі декларація про відповідність), протокол (у тому числі протокол випробувань), звіт, висновок, свідоцтво, сертифікат (у тому числі сертифікат відповідності) або будь-який інший документ, що підтверджує виконання визначених вимог, які стосуються об'єкта оцінки відповідності [80].

Декретом КМ України «Про стандартизацію і сертифікацію» № 46-93 від 10 травня 1993 р. встановлено, що сертифікація продукції в Україні поділяється на обов'язкову та добровільну. Обов'язкова сертифікація здійснюється уповноваженими на те органами сертифікації, охоплює перевірку й випробування продукції з метою визначення її характеристик (показників) та подальший державний нагляд за сертифікованими виробами. Добровільна сертифікація може проводитись з ініціативи самих суб'єктів господарювання на відповідність вимогам, які не є обов'язковими [84, с. 119].

Основними нормативними актами, відповідно до яких здійснюється сертифікація готельних послуг, є: Закон України «Про туризм», Постанова КМ України № 803 від 29.07.2009 р. «Про затвердження Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» [83]. Відповідно до ст. 19 ЗУ «Про туризм» об'єктам туристичної інфраструктури присвоюються категорії якості та рівня обслуговування. Це робиться з метою підвищення рівня туристичного обслуговування, сприяння споживачам у свідомому виборі туристичних послуг, забезпечення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, забезпечення захисту прав і законних інтересів, життя, здоров'я та майна громадян, підвищення рівня екологічної безпеки. Встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо) відповідної категорії здійснюється за заявою його власника, але є обов'язковим, надавати послуги з розміщення без наявності свідоцтва про встановлення відповідної категорії забороняється.

Процедуру встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) визначає «Порядок встановлення категорій готелям

та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», затверджений Постановою КМУ № 803 від 29.07.2009 р. «Про затвердження Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» (далі – «Порядок встановлення категорій»).

Згідно з «Порядком встановлення категорій» готелям встановлюються категорії в вигляді зірок від однієї до п'яти. Іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), у тому числі мотелям, пансіонатам, будинкам відпочинку, туристичним базам, кемпінгам, категорія встановлюється за рівнем обслуговування в них (перший, другий, третій, четвертий та відповідно п'ятий рівні).

Категорії готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), встановлюються за результатами добровільної сертифікації послуг з тимчасового розміщення (проживання) стосовно безпеки для життя і здоров'я людей, захисту їх майна та охорони довкілля.

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча в «Порядку встановлення категорій» і указано, що сертифікація послуг є добровільна, фактично вона є обов'язковою, тому що без її проведення неможливо отримати категорію, а без категорії – надавати послуги з розміщення.

Інформація про вид об'єкта туристичної інфраструктури та його категорію повинна бути доведена до споживачів. З метою доведення до споживачів інформації про вид об'єкта та його категорію Мінекономрозвитку розміщує на своєму офіційному веб-сайті реєстр свідоцтв про встановлення категорій об'єктам (http://www.tourism.gov.ua/files/reestr_categor/Zhurna_reestrats_%20svidotstv.xlsx). Власник об'єкта, якому встановлено категорію, забезпечує виготовлення та встановлення знаку категорії об'єкта – вивіска на фасаді будівлі з інформацією про вид об'єкта та його категорію.

Наступним важливим завданням господарсько-правового регулювання у сфері туризму є забезпечення безпеки туризму. З метою реалізації цього завдання розробляються цілі комплекси заходів, спрямованих, у першу чергу, на забезпечення безпеки життя та здо-

ров'я туристів. Необхідність розробки таких заходів викликана тим, що будь-яка діяльність, у тому числі і в галузі туризму, пов'язана з певними ризиками, у результаті яких може бути завдано шкоду здоров'ю, майну, інтелектуальній власності як туристів, так і осіб, що надають туристичні послуги.

У туризмі підвищений ризик настання страхового випадку пов'язаний, перш за все, з самим характером послуг, що надаються. Споживачі туристичних послуг часто опиняються в екзотичних, екстремальних чи незнайомих для себе місцях, у яких не завжди можна передбачити усі несприятливі фактори, у результаті чого завжди існує ризик нещасного випадку. Туристична діяльність характеризується також наявністю специфічних ризиків, що зумовлені: технічним станом використовуваних об'єктів матеріально-технічної бази: туристських готелів, баз, кемпінгів, канатних доріг і бугельних підйомників, туристських трас (у тому числі гірськопішохідних, лижних, гірськолижних, водних), верхових і в'ючних тварин, різноманітних транспортних засобів, архітектурних, природних пам'яток; складним рельєфом місцевості (річковими порогами, гірськими схилами, моренними, скельними, льодовими ділянками туристських трас і т. п.); рівнем професійної підготовленості обслуговуючого персоналу (інструкторів, екскурсоводів); підготовкою туристів до пересування маршрутом певного виду і категорії складності (інструктаж, екіпірування і т. п.); інформаційним забезпеченням (гідрометеорологічні прогнози, маркування трас туристичних маршрутів); можливістю виникнення природних і техногенних катастроф у зоні розміщення туристичного підприємства чи маршруту, а також інших надзвичайних ситуацій. До надзвичайних ситуацій належать громадянські заворушення, воєнні дії, блокади, кримінальні прояви (грабежі, крадіжки, шахрайство), тобто ті, що зумовлені передусім політичними причинами. Другу групу надзвичайних ситуацій утворюють так звані стихійні лиха: виверження вулканів, шторми, урагани, зливи і повені, землетруси, спалахи небезпечних інфекційних захворювань, що ставлять під загрозу життя туристів і призводять до неможливості реалізації подорожі [85, с. 89].

Наявність таких ризиків та проблем гарантування безпеки туристів змушує нас звернутися до сталої європейської практики у цьому питанні.

Статті 7, 8 Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. про комплексний туризм, відпочинок і пакетні тури 90/314/ЄЕС (далі – Директива Ради 90/314/ЄЕС) [86], яка чинна до 1 липня 2018 р., та статті 4, 5, 13, 17, 19 Директиви (ЄС) 2015/2302 Європейського парламенту та Ради ЄС від 25 листопада 2015 р. про пакетні тури та пов'язані з ними туристичні послуги, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 і Директиви 2011/83/ЄС Європейського парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради 90/314/ЄЕС (далі – Директива 2015/2302/ЄС) [87], передбачають норми про фінансове забезпечення відповідальності туристичних організацій та інформування подорожуючих про це. Відповідно до норм названих Директив встановлюються такі основні положення:

1. Продавець або організатор, які уклали туристичний контракт зі споживачем, повинні надати докази забезпечення повернення сплачених споживачем грошових коштів, а також оплати витрат на репатріацію споживача у разі неплатоспроможності (банкрутства) продавця або організатора.

2. Директива Ради 90/314/ЄЕС [86] передбачає можливість державами-членами ЄС з метою захисту прав споживачів запроваджувати жорсткіші вимоги до здійснення діяльності продавців і організаторів, тоді як ст. 4 Директиви 2015/2302 / ЄС подібну норму передбачає тільки як альтернативну.

3. Як види і способи фінансового забезпечення можуть використовуватися гарантійний фонд або страхування.

4. Директиви Ради 90/314/ЄЕС встановлює обов'язок продавців і організаторів доводити інформацію про наявність фінансових гарантій до споживачів.

5. Мінімальний розмір компенсації подорожуючому, яка повинна бути виплачена у випадку неплатоспроможності продавця або організатора, встановлюється у розмірі коштів, сплачених подорожуючим за договором з туристичною організацією з додаванням втрат, пов'язаних з репатріацією. Слід звернути увагу, що Директива 2015/2302 /ЄС вводить нове поняття – «розумно передбачувані витрати» («reasonably foreseeable costs»), які також в основі розрахунків мають витрати на пакетну подорож та репатріацію.

Національним законодавством держав-членів ЄС встановлюються свої особливості при адаптації перелічених Директив, що підтверджуються наступними даними.

У Республіці Литва ст. 8 Закону «Про туризм» передбачено, що забезпечення виплат на випадок неплатоспроможності організаторів подорожей встановлюється для тих організаторів, які вперше надають туристичні послуги в наступному розмірі: три тисячі євро для місцевого туризму, 50 тисяч євро для неорганізованого туризму, 200 тисяч євро для організованого туризму. Таке забезпечення реалізується за допомогою страхування або гарантії фінансової установ [88].

У Республіці Болгарія в статтях 32, 42 Закону «Про туризм» [89] передбачається забезпечення виплат на випадок неплатоспроможності і банкрутства і охоплює вартість подорожі за договором, часткові доплати та вартість повернення подорожуючому. Забезпечення встановлюється у формі страхування. Розмір забезпечення визначається Урядом Республіки Болгарія у постанові № 306 від 21 грудня 2013 р. «Про умови договору і порядок укладення договору обов'язкового страхування «відповідальності туроператора» в таких сумах: при наданні послуг з організації подорожей, у тому числі з чартерними рейсами – не менше ніж 500 тисяч левів, а ліміт відповідальності туроператора перед подорожуючим визначається на підставі доходів за попередній рік туроператора [90].

У Республіці Польща у ст. 5 Закону «Про туризм» передбачається забезпечення виплат на випадок неплатоспроможності організаторів подорожі. Таке забезпечення реалізується за допомогою банківської гарантії, гарантійного страхового полісу та страхування, що зазначено в постанові міністерства спорту і туризму Польщі від 21.04.2011 р. [91]. Суми банківської гарантії або страхування щодо туроператорів визначаються залежно від виду туристичної діяльності, яка класифікується за територією переміщення та видом транспорту для переміщення подорожуючих, згідно з наказом міністра фінансів від 19 квітня 2013 р. [92]. Сума коливається від 7500 євро і до 250 000 євро.

Щодо способів забезпечення відповідальності туристичних організацій, то вони відповідають певним завданням, які стоять перед державним регулюванням туристичної діяльності з метою

усунення ризиків, які можуть виникати у туристів. Так, в Італії в ст. 50 Кодексу туризму [93] передбачено, що організатор та посередники повинні мати договір страхування відповідальності на користь туриста з метою відшкодування збитків. Крім того, передбачаються й інші форми реалізації інтересів туристів, які є ще й засобами забезпечення виконання зобов'язань. Такими засобами є страхові поліси як гарантія негайного повернення туриста у випадках аварійних ситуацій з вини організаторів та посередників, або як забезпечення повернення виплаченої вартості туристичного пакету при неплатоспроможності посередника або організатора. Також організатори та посередники можуть об'єднуватися в консорціуми або в інші форми асоціацій для утворення спеціальних фондів, за рахунок яких покриваються названі вище ризики туристів, або використання для цієї мети об'єднань у страховій галузі та проведення перестраховання.

Крім перерахованих форм забезпечення інтересів туристів, ст. 51 Кодексу туризму Італії передбачає утворення національного фонду гарантій на випадок неплатоспроможності або банкрутства продавця або організатора, повернення сплаченої суми та репатріації туриста з-за кордону.

Схожий державний фонд утворений і в Португалії відповідно до Decreto-lei 61/2011, de 6 de Maio [94], який встановлює режим доступу та здійснення діяльності туристичних агентств та бюро. Створюється Гарантійний фонд подорожей та туризму (FGVT), який несе солідарну відповідальність за оплату вимог споживачів, які виникають у зв'язку з невиконанням контрактних послуг туристичних агентств та бюро.

Що стосується забезпечення платоспроможності суб'єктів туристичної діяльності в Україні, то згідно зі ст. 15 ЗУ «Про туризм» з метою забезпечення прав та законних інтересів громадян – споживачів туристичних послуг туроператор та турагент зобов'язані здійснити фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності (гарантією банку або іншої кредитної установи) перед туристами. Туроператор та турагент для покриття своєї відповідальності за збитки, що можуть бути заподіяні туристу в разі виникнення обставин його неплатоспроможності чи внаслідок порушення процесу про визнання його банкрутом, які пов'язані з необхідністю покриття витрат туриста

з його повернення у місце проживання (перебування) (тільки для туроператора), відшкодування вартості ненаданих послуг, передбачених договором, повинен надати підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності (гарантію банку або іншої кредитної установи) перед туристом, в установленому порядку. Мінімальний розмір фінансового забезпечення туроператора має становити суму, еквівалентну не менше ніж 20000 євро. Розмір фінансового забезпечення туроператора, який надає послуги виключно з внутрішнього та в'їзного туризму, має становити суму, еквівалентну не менше ніж 10000 євро. Мінімальний розмір фінансового забезпечення турагента має становити суму, еквівалентну не менше ніж 2000 євро. Будь-які суми, надання яких гарантується фінансовим забезпеченням цивільної відповідальності туроператора, використовуються виключно для задоволення вимог, що висуваються на підставі та за наявності обставин, зазначених у цій статті.

Таким чином, з метою диверсифікації способів забезпечення компенсації збитків туристам необхідно, на наш погляд, передбачити в законодавстві декілька діючих одночасно різновидів механізмів компенсації: за рахунок наданої обов'язкової гарантії банку або іншої кредитної установи, страхування відповідальності туроператора та турагента, та утворення відповідного туристичного Фонду гарантування відшкодування збитків туристам, які настають в результаті невиконання умов туристичних послуг. Такий Фонд гарантування може бути створено як державний, або частково державний при СРО.

Додаткове необов'язкове гарантування відшкодування шкоди перед контрагентом в Україні можна розглянути на прикладі послуги ПАТ «Кредобанк», [95] який надає гарантії стосовно виконання клієнтом платіжних зобов'язань перед торговим партнером (бенефіціаром), передбачених відповідним договором про туристичне обслуговування, в тому числі гарантійними випадками для суб'єктів туристичної діяльності щодо виконання клієнтом своїх зобов'язань перед туристами відповідно до Договору на туристичне обслуговування. Цей банк видає банківські гарантії для суб'єктів туристичної діяльності (турагентів та туроператорів) в національній валюті, залежно від суми гарантії. Розмір оплати видачі банківської гарантії

(тарифу) коливається від 200 грн і до 1000 грн. Також в Україні не обов'язковим для забезпечення інтересів туристів є страхування відповідальності суб'єктів туристичних послуг перед туристами.

Незважаючи на усю важливість страхування в цілому та в галузі туризму зокрема, сучасний стан розвитку ринку страхування характеризується суперечливістю, що спричинено у першу чергу недосконалістю законодавства, а також рядом інших чинників, наприклад, недостатнім рівнем кваліфікації кадрів у страхових компаніях, зловживаннями у сфері страхових відносин як з боку страховиків, так і страхувальників, недосконалість захисту прав споживачів страхових послуг тощо, що свідчать про необхідність проведення подальших наукових досліджень у цій сфері.

Загальне поняття страхування міститься у ряді нормативно-правових актів України; так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про страхування» від 07 березня 1996 р. № 85/96-ВР (далі – Закон № 85/96-ВР) [96], страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. Відповідно до ч. 5 ст. 333 ГК України страхуванням у сфері господарювання є діяльність, спрямована на покриття довготермінових та короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання.

Учені формулюють загальне поняття страхування як засновані на обов'язковій або добровільній основі відносини з приводу формування та використання спеціальних фондів грошових коштів щодо захисту майнових інтересів юридичних та/або фізичних осіб шляхом відшкодування збитків, завданих страхувальнику чи застрахованій особі через настання страхового випадку або іншої визначеної договором страхування події [97, с. 17]. Н. І. Машина під страхуванням розуміє сукупність особливих обмежених перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільових страхових

фондів, призначених для відшкодування можливого збитку, нанесеного суб'єктами господарювання, або вирівнювання втрат у сімейних доходах у зв'язку з наслідками страхових випадків. Вона вказує, що зміст страхування полягає в передачі ризиків від їх носія – організації або фізичної особи страховій компанії [85, с. 7]. А. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой визначають страхування як вид необхідної суспільно корисної діяльності, при якій громадяни та організації заздалегідь страхують себе від несприятливих наслідків у сфері їх матеріальних та особистих нематеріальних благ шляхом внесення грошових внесків до особливого фонду спеціалізованої організації (страховика), що надає страхові послуги, а ця організація за умови настання зазначених наслідків виплачує за рахунок коштів цього фонду страхувальнику чи іншій особі обумовлену суму [98, с. 490], що, на наш погляд, більш повно відображає суть страхування взагалі.

Сутність страхування визначається її функціями. Л. О. Мотильов, розкриваючи функції страхування в СРСР, вказував на те, що державному страхуванню притаманні дві функції – розподільча й контрольна, причому контрольна функція «тісно пов'язана із здійсненням комплексу превентивних заходів» [99, с. 10]. Класичними вважаються такі основні функції, притаманні страхуванню: ризикова, ощадна, попереджувальна, четверта, контрольна функція, на думку Л. І. Рейтмана, впливає із вказаних вище трьох специфічних функцій. Відповідно до контрольної функції на підставі законодавчих та інструктивних документів здійснюється фінансовий страховий контроль над правильним проведенням страхових операцій [100, с. 16]. Аналогічної думки дотримуються А. П. Дурович [77, с. 347], В. Ф. Кифяк [84, с. 205-206], Н. І. Машина [85, с. 9-10], вказуючи, що страхування має чотири основні функції. 1. Ризикова функція. У її рамках здійснюється перерозподіл засобів страхового фонду при настанні страхових випадків, тобто в результаті втілення ризику. 2. Попереджувальна (превентивна) функція. Призначення її полягає у фінансуванні за рахунок засобів страхового фонду заходів щодо скорочення страхового ризику, тобто зменшення ймовірності страхового випадку і можливої величини збитку. 3. Накопичувальна (ощадна) функція, яка полягає в нагромадженні (заощадженні) коштів населення у зв'язку з укладанням

договорів страхування життя до певного віку чи закінчення терміну страхування, що пов'язано з потребою громадян у страховому захисті досягнутого ними соціального становища та рівня доходів. У цьому разі функції страхової компанії й ощадного банку збігаються. Однак роль страхової компанії має більш дієвий результат, оскільки відшкодування засобів відбувається залежно від певних обставин у житті людини і має яскраво виражений характер допомоги в скрутних ситуаціях. 4. Контрольна функція, яка пов'язана з суворо цільовим формуванням і використанням страхового фонду.

У зв'язку з тим, що накопичувальна функція, характерна для страхування в цілому, не є визначальною для страхування ризиків, що виникають у сфері туризму, можна зробити висновок, що таке страхування виконує три основні функції: ризикову, попереджувальну та контрольну, серед яких ризикова функція є головною функцією страхування, оскільки страховий ризик як імовірність збитку безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – відшкодуванням матеріального збитку потерпілим.

Також при аналізі страхування в сфері туризму необхідно звернути увагу на окремі категорії в законодавстві про страхування. При правовому регулюванні страхування за своєю формою поділяється на обов'язкове – страхування, передбачене законом, та добровільне – здійснюється на добровільних засадах.

Розмаїття страхових відносин викликає необхідність їх класифікації. У основу класифікації страхування покладено різні категорії, однак до сьогодні не вироблено єдиного та однозначного трактування критеріїв класифікації страхування. Найбільш розповсюдженою у сучасній науковій літературі є класифікація за об'єктом страхування. Так, на думку О. Й. Жабинець, класифікація за об'єктами є визначальною у страховій діяльності, оскільки передбачає виокремлення галузей та видів страхування (тобто так званих страхових продуктів), які можна придбати на ринку страхування, забезпечуючи надійний захист найрізноманітніших інтересів [101, с. 7]. Відповідно до класифікації за об'єктами у науковій літературі виділяють види страхування, під якими розуміють страховий захист однорідних об'єктів від характерних для них ризиків, оформлена

правилами страхування, тарифами та ліцензією [77, с. 351]. Єдиної думки щодо видів страхування не існує, але найбільш розповсюдженим є виділення двох основних видів страхування: майнове та немайнове. Майнове страхування, у свою чергу, ділиться на страхування майна, страхування відповідальності, страхування підприємницьких ризиків. Немайнове – на страхування життя, страхування від нещасних випадків та хвороб, медичне страхування [77, с. 352].

Незважаючи на те, що класифікація за об'єктами страхування є загальновизнаною, багато авторів вважають, що нині необхідно переглядати усталені уявлення у питаннях класифікації та пропонувати нові. Наприклад, Н. В. Кузнецова пропонує проводити класифікацію страхування за видами господарської діяльності, наприклад: страхування у сфері послуг (страхування у туризмі як складова частина, як окремий вид страхування); страхування зв'язку; страхування торгівлі, страхування банківської діяльності (страхування банківських ризиків); страхування будівельної діяльності, страхування космічних ризиків (космічної діяльності); страхування зовнішньоекономічної діяльності тощо, вказуючи, що під час такої класифікації додаються існуючі принципи класифікації до певних видів діяльності [102, с. 9 – 20]. На наш погляд, така класифікація є більш повною і дозволяє розглядати страхування у галузі туризму як особливий вид страхової діяльності з притаманними йому відмінними рисами та характеристиками, у тому числі враховуючи суб'єктний склад.

І хоча ні Закон № 85/96-ВР, ні Закон «Про туризм» поняття страхування у галузі туризму не дають, деякі вчені займались дослідженнями у цій сфері. Так, М. О. Бобков вказує, що страхування туристичної діяльності – особливий вид страхування, направлений на захист майнових прав та інтересів громадян у процесі подорожі, а також на страховий захист туроператорів та турагентів, що здійснюють туристичну діяльність [103, с. 152]. В. Ф. Кифяк визначає страхування в туризмі як систему відносин між страховою компанією і туристом по захисту його життя і здоров'я та майнових інтересів при настанні страхових випадків [84, с. 205] Н. В. Кузнецова дає наступне поняття туристичного страхування – це система економічних відносин, пов'язаних із створенням та використанням коштів страхового фонду, призначеного

для страхового захисту суб'єктів туристичної діяльності [102, с. 33]. На наш погляд, таке визначення поняття страхування найбільш повно відображує сутність страхових відносин, що виникають у туристичній діяльності – захист усіх суб'єктів туристичної діяльності, до яких відносяться не тільки туристи, туроператори та турагенти, але й інші особи, які беруть участь у правовідносинах у сфері туризму.

Таким чином, за суб'єктами страхування можна виділити наступні види страхування у туризмі: страхування суб'єктів туристичної діяльності, що надають туристичні послуги, та страхування споживачів туристичних послуг.

Споживач туристичних послуг є найменш захищеним суб'єктом туристичної діяльності, тому у цьому розділі розглядаються тільки питання, щодо страхування споживачів туристичних послуг як складника страхування у туризмі. В економічному словнику наводиться наступне тлумачення страхування туристів – «Travel insurance» – вид страхування, що забезпечує страховий захист громадян на час їх перебування на турбазі, у кемпінгу, подорожі, поході, тощо. Може включати як відповідальність за втрату чи пошкодження майна туристів, так і страхування їх життя та здоров'я [104]. А. П. Дурович вказує на те, що страхування туристів – це особливий вид страхування, що забезпечує страховий захист майнових інтересів громадян під час їх туристичних поїздок, подорожей, шоп-турів тощо [77, с. 362].

Страхування туристів характеризується рядом особливостей, притаманних даному виду страхування: ризиковістю, короткостроковістю поїздок, невизначеністю часу настання та виду страхових випадків і розміру можливого збитку, що зумовлює необхідність страхування споживачів туристичних послуг. Основні положення із страхування туристів встановлено Законом «Про туризм». Статтею 16 Закону передбачено, що наданні туристичних послуг обов'язковим є страхування туристів (медичне та від нещасного випадку). Таке страхування здійснюється суб'єктами туристичної діяльності на підставі договорів зі страховиками. Туристи вправі самостійно укласти договори на таке страхування. У цьому разі вони зобов'язані завчасно підтвердити туроператору чи турагенту наявність належним чином укладеного договору страхування. Договором страхування має перед-

бачатися надання медичної допомоги туристам і відшкодування їх витрат при настанні страхового випадку безпосередньо в країні (місці) тимчасового перебування. Інформація про умови обов'язкового страхування має бути доведена до відома туриста до укладення договору на туристичне обслуговування. У ст. 16 також вказано, що на вимогу туриста туроператор чи турагент забезпечують страхування інших ризиків, пов'язаних зі здійсненням подорожі. За бажанням туриста з ним може бути укладено угоду про страхування для покриття витрат, пов'язаних з анулюванням договору на туристичне обслуговування з ініціативи туриста, або угоду про страхування для покриття витрат, пов'язаних з передчасним поверненням до місця проживання при настанні нещасного випадку або хвороби.

Отже, Законом України «Про туризм» передбачено медичне страхування та страхування від нещасного випадку усіх туристів, він у порівнянні із законодавством РФ більш повно захищає інтереси туристів. Наприклад, Федеральний закон РФ від 24 листопада 1996 р. № 132-ФЗ «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» [105] наказує туроператорам (чи турагентам) страхувати туристів на випадок раптової хвороби та від нещасних випадків у тому випадку, якщо такі вимоги встановлені законодавством тієї країни (місця), куди направляється турист. Та все ж Закон «Про туризм» не повною мірою захищає інтереси усіх споживачів туристичних послуг.

З одного боку, це пов'язано з тим, що відповідно до закону обов'язковим є тільки медичне страхування та страхування від нещасного випадку, тобто особисте страхування, а страхування майна туристів віднесено до добровільного страхування. При цьому окремим видом обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну, віднесено до обов'язкових видів страхування. Відсутність закріплення принципу обов'язкового страхування майна у законодавстві призводить до недостатнього захисту споживачів туристичних послуг у процесі споживання такої послуги.

Ще одна проблема пов'язана з недосконалістю понятійного апарату. Стаття 16 Закону «Про туризм», як впливає з її змісту, регулює

питання страхування туристів, під якими згідно зі ст. 1 розуміються особи, які здійснюють подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін. Таким чином, на інших споживачів туристичних послуг вимоги ст. 16 формально не поширюються. Можливість неоднозначного трактування Закону «Про туризм» у частині страхування може призводити до зловживань з боку осіб, що надають туристичні послуги, порушення права на однакове забезпечення безпеки усіх споживачів туристичних послуг.

Наступним засобом господарсько-правового регулювання, який більш необхідно розуміти як напрямок регулювання, спрямований на захист прав і законних інтересів споживачів послуг, що надаються суб'єктами туристичної діяльності, є забезпечення відкритого доступу до інформації про суб'єктів туристичного ринку.

У законодавстві деяких європейських країн, наприклад Республіки Польща [49], передбачено включення окремих суб'єктів туристичної діяльності до спеціального державного реєстру.

В Україні формування реєстру у сфері туристичної діяльності вперше було запропоновано проектом Закону «Про туризм» № 4224. Так, згідно з ним, реєстр туризму – інтегрована база даних, заснована на засобах і методах інформаційних технологій, що містить інформацію про туристичні ресурси дестинації (регіону, країни), культурну спадщину, банк даних про господарюючих суб'єктів туристичної галузі, статистичні та аналітичні дані моніторингу туристичних ресурсів, галузі туризму та туристичної діяльності в дестинації (регіоні, країні), що ведеться центральним органом виконавчої влади у галузі туризму.

Законопроект запропоновано включати до реєстру юридичні особи та фізичних осіб-підприємців, що здійснюють діяльність у галузі туризму, сертифіковані засоби розміщення, а також осіб, які пройшли акредитацію на право надання послуг екскурсовода (гіда-перекладача), інструктора з туризму та надають такі послуги.

Проектом Закону «Про туризм» № 4224 формування та ведення реєстрів у сфері туристичної діяльності покладено на виконавчі органи місцевого самоврядування, які один раз на рік повинні подавати копію регіонального реєстру суб'єктів туристичної діяльності центральному органу виконавчої влади у галузі туризму, який організує облік і ведення реєстрів. Таким чином, пропонується створення багатьох регіональних реєстрів у сфері туристичної діяльності. Такий підхід суттєво ускладнює доступ до нього зацікавлених в отриманні інформації осіб, крім того, потребує включення до штату органів місцевого самоврядування спеціалістів, відповідальних за створення, формування та підтримання роботи реєстрів у сфері туризму, що, в свою чергу, призведе до збільшення бюджетних видатків на утримання органів місцевого самоврядування.

Проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 22.12.2014 р. № 1580 [106] з метою ведення обліку суб'єктів туристичної діяльності; надання безпечних та якісних туристичних послуг; забезпечення споживачів туристичних послуг достовірною інформацією про суб'єктів туристичної діяльності; автоматизованого оброблення інформації про суб'єктів туристичної діяльності та надання довідкової інформації споживачам туристичних послуг передбачено формування в установленому Кабінетом Міністрів України порядку єдиного державного реєстру суб'єктів туристичної діяльності. Під реєстром суб'єктів туристичної діяльності розуміється автоматизована база даних, формування якої передбачає накопичення, оброблення, систематизацію, зберігання, захист і використання відомостей про суб'єктів туристичної діяльності. Формування та ведення Державного реєстру суб'єктів туристичної діяльності покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері туризму та курортів.

На нашу думку, проектами законів № 4224 та № 1580 пропонується безпідставне включення до реєстру суб'єктів туристичної діяльності надмірно великої кількості осіб, оскільки згідно зі ст. 5 Закону України «Про туризм» суб'єктами туристичної діяльності є будь-які суб'єкти, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність.

На підставі викладеного, пропонуємо наступне:

1. У зв'язку з тим, що основною метою формування реєстру є забезпечення споживачів туристичних послуг достовірною інформацією про суб'єктів туристичної діяльності, у реєстрі повинна міститися інформація про таких основних суб'єктів туристичної діяльності, як туроператор і турагент у тому випадку, якщо він здійснює реалізацію послуг іноземного туроператора. Саме у цьому разі відповідальність перед споживачем несе турагент, що буде відповідати фактичному отриманню послуг від турагента. Можна запропонувати таку назву реєстру – Єдиний державний реєстр туроператорів та турагентів.

2. Закріпити в Законі України «Про туризм» такі положення:

а) перелік даних про суб'єкт, що підлягають внесенню до реєстру: інформація, що міститься у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; номер, дата видачі та термін дії ліцензії; дані про фінансове забезпечення цивільної відповідальності суб'єкта перед туристами; дані про обов'язкове страхування (медичне та від нещасного випадку) туристів, що здійснюють туристичні подорожі, а також інші у випадку наявності. Для туроператорів та турагентів, що здійснюють діяльність у сфері виїзного туризму, до реєстру також включаються дані про асистуючі компанії за кордоном та гарантії виконання зобов'язань;

б) відомості про туроператорів та турагентів вносяться до Єдиного державного реєстру туроператорів та турагентів центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, безкоштовно після прийняття рішення про видачу ліцензії суб'єкту, що підлягає включенню до реєстру;

в) відповідальність за зміст наданих для внесення до Єдиного державного реєстру туроператорів та турагентів відомостей лежить на суб'єкті. Для споживача та інших осіб, що є контрагентами суб'єкта, пріоритетними є дані, що містяться в реєстрі;

г) суб'єкт не має права здійснювати туроператорську або турагентську діяльність без включення до Єдиного державного реєстру туроператорів та турагентів.

На наш погляд, найбільш вдало умови та порядок здійснення доступу до реєстру суб'єктів окремої галузі господарської діяльності

відображено у ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 2343-ХІІ від 14.05.1992 р. у редакції ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»» № 4212-VI від 22.12.2011 р., що набув чинності 19.01.2013 р. з наступними змінами [107], а також у наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України» № 541/5 від 26.03.2013 р. [108]. Переконані, що положення про доступ до інформації Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України повною мірою відповідають сучасним реаліям і можуть бути запозичені при розробці положення про Єдиний державний реєстр туроператорів та турагентів. Варто закріпити на законодавчому рівні положення про те, що доступ до Єдиного державного реєстру туроператорів та турагентів здійснюється через мережу Інтернет на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, із забезпеченням можливості пошуку, перегляду, копіювання та роздрукування на основі поширених веб-оглядачів та редакторів без необхідності застосування спеціально створених для цього технологічних та програмних засобів цілодобово і без обмежень та стягнення плати.

Висновки до розділу 1

Зміст господарсько-правового регулювання у галузі туризму необхідно визначати з урахуванням сукупності методів, форм, засобів впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також інших недержавних організацій в межах їхньої компетенції на господарську туристичну діяльність, з метою забезпечення рівного підпорядкування усіх учасників господарських відносин у сфері туризму правовому господарському порядку та однакового захисту державою всіх суб'єктів туристичної діяльності і споживачів туристичних послуг.

Засоби господарсько-правового регулювання туристичної діяльності поділяються на засоби загального та спеціального характеру. Серед засобів загального характеру адміністративними є прогнозування та планування розвитку туризму та туристичної діяльності; державне замовлення з обов'язковим відображенням в бюджетному плануванні; ліцензування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; контроль за діяльністю в галузі туризму; митний та прикордонний контроль, встановлення відповідальності та застосування засобів впливу за порушення законодавства. Економічними засобами є: надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Серед засобів спеціального характеру адміністративними є такі: засоби дозвільного характеру (дозволи на туристичний супровід; сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності; категорійність об'єктів туристичної інфраструктури); ведення Єдиного реєстру суб'єктів туристичної діяльності; забезпечення відповідальності суб'єктів туристичної діяльності (страхування, гарантії банків, гарантійні фонди). Економічними, які додатково мають соціальну спрямованість на захист споживачів, є: забезпечення захисту інтересів туристів як споживачів та туристичних організацій шляхом розгляду спорів на платформі ADR (ODR) для економії їх матеріальних ресурсів; формування недержавного сектору управління туризмом та туристичною діяльністю, насамперед шляхом утворення та функціонування саморегульвних організацій.

З метою лібералізації регулювання господарської діяльності сучасні економічні умови вимагають встановлення прямих зовнішньоекономічних відносин національного турагента з іноземним туроператором і з огляду на це встановлення фінансового забезпечення у розмірі, визначеному для туроператорів України, та з метою захисту публічних інтересів введення ліцензування для турагентів, які здійснюють діяльність у цій сфері і реалізують послуги іноземних туроператорів.

У Законі України «Про туризм» як додаткові засоби впливу слід передбачити відповідальність ліцензіатів-туристичних операторів

за послуги агентів – посередників та сертифікацію туроператором агента на виконання послуг щодо продажу певного туристичного пакета цього туроператора. Забезпечення компенсації збитків туристам будь-яким із способів або одночасним їх застосуванням: надання обов'язкової гарантії банку або іншої кредитної установи; страхування відповідальності туроператора та турагента; створення відповідного туристичного Фонду гарантування відшкодування збитків туристам, які настають у результаті невиконання умов туристичних послуг.

Особливим засобом господарсько-правового регулювання туристичної діяльності є туристичне страхування, яке спрямоване на захист усіх суб'єктів туристичної діяльності, до яких відносяться не тільки туристи, туроператори та турагенти, але й інші учасники туристичних відносин.

Актуальним є впровадження в національну систему захисту прав споживачів схожого до системи альтернативного врегулювання спорів (ADR) в ЄС способу вирішення спорів. Реалізацію політики в сфері альтернативного вирішення спорів в галузі туризму доцільно покласти на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Реалізація цієї функції Міністерством економічного розвитку і торгівлі України буде здійснюватися безпосередньо, або через уповноважених ним осіб, наприклад, Управління туризму та курортів, в структурі якого доцільно створити відділ з альтернативного вирішення спорів або через уповноважені ним особи.

Варто закріпити на законодавчому рівні положення про те, що доступ до Єдиного державного реєстру туроператорів та турагентів здійснюється через мережу Інтернет на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів.

Назрілою є потреба закріпити законодавчо: поняття «господарсько-правової політики в галузі туризму», а також компетенцію щодо прийняття основних нормативних актів у туристичній галузі тільки за одним спеціально уповноваженим державним органом, який обов'язково повинен узгоджувати всі інші підзаконні нормативні акти; чітко встановити компетенцію всіх органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері туризму.

В якості концепції пропонуємо передбачити поступове делегування повноважень у галузі туризму від державних органів або органів місцевого самоврядування до СРО за певними періодами на протязі 2017-2019 років від акредитації суб'єктів туристичної діяльності до розроблення типових нормативно-правових актів у досліджуваній сфері.

У Бюджетному кодексі України необхідно встановити обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо прийняття періодичних, бюджетних планів, концепцій, програм розвитку галузі туризму та залучення матеріальних ресурсів, а також підтримки організаційно-правових форм господарювання недержавного сектора як умови прийняття державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Розділ 2

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

2.1. Поняття та зміст основних складників туристичної послуги

Основним благом, яке одержує турист у туристичних відносинах, є туристична послуга. Закон не дає визначення туристичної послуги, тож спробуємо окреслити це поняття через характеристику окремих її елементів. Туристичну послугу з позиції господарського права необхідно розглядати як господарську діяльність, у результаті якої надаються певні послуги туристу або екскурсанту. Обов'язковими складниками такої діяльності є як правові, так і економічні поняття:

– турист, екскурсант; туроператор, турагент, туристично-екскурсійне бюро, інші суб'єкти, що є учасниками відносин, пов'язаних з туризмом, та форми організації їх діяльності;

- туризм та його види;
- характерні та супутні туристичні послуги та товари;
- туристичний продукт та туристичний пакет;
- види туристичної діяльності.

На наш погляд, характеристика туристичної послуги як виду господарської діяльності має ґрунтуватися на змісті основних елементів туристичних відносин: суб'єкт, об'єкт, предмет туристичної діяльності.

В. В. Резнікова визначає туристичну діяльність як результат діяльності господарської організації або індивідуального підприємця, що спрямований на задоволення потреб туриста в організації та здійсненні туру та/або його окремих складових [72, с. 349]. Дослідниця наводить й інші тлумачення туристичної послуги, а саме: у широкому розумінні – це сукупність дій осіб, які надають туристичні послуги (туроператора, турагента), корисні для замовника – туриста, оскільки задовольняють його потреби; у вузькому – предмет договору оплат-

ного надання різноманітних туристичних послуг; туристична послуга як різновид професійних послуг, що обумовлює наявність спеціальних вимог до виконавців послуг, а також зумовлює підвищення значення рівня правового регулювання туристичних послуг [72, с. 351].

Ми переконані у наявності підстав для такої класифікації, але в ст. 1 Законі України «Про туризм» закріплено поняття туристичного продукту як попередньо розробленого комплексу туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Така законодавча норма дозволяє стверджувати, що туристична послуга є предметом туристичної діяльності суб'єкта господарювання, і підстава для надання таких послуг – відповідні правочини або договір на туристичне обслуговування. На наш погляд, назва договору, виходячи зі змісту туристичних послуг, може бути скорегована, це питання буде розглянуто в наступному розділі нашого дослідження. Але питання класифікації як галузі економіки або виду господарської діяльності туризму та міжгалузевого поняття туриста виходить за межі договірних відносин і підлягає першочерговому розгляду.

Туризм є однією з галузей світової економіки та економіки України, що інтенсивно розвиваються. Згідно з ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про туризм» туризм проголошено одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури. Стратегія розвитку туризму та курортів, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів» № 1088-р від 06.08.2008 р. [109] передбачала серед інших засобів, розробку, удосконалення, оновлення законодавства про туризм та курорти з метою формування сучасної нормативно-правової бази та гармонізації нормативно-правової бази туризму з міжнародним законодавством. Разом з тим, аналіз нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів, що займаються наданням туристичних послуг, свідчить про те, що в Україні ключовий термін «турист» не має єдиного тлумачення, а поняття «екскурсант»

не закріплене законодавчо, що унеможливлює належне правове регулювання діяльності суб'єктів туристичних послуг, які займаються їх наданням, через правове невизначеність споживачів цих послуг.

Особливості розвитку туризму відображені в правових та економічних наукових дослідженнях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Я. В. Вольвач [110, с. 24, 25], О. П. Анісімов, С. В. Злобін, А. Я. Риженков [111, с. 5, 6, 8], Я. А. Дубенюк [112, с. 4], О. Ю. Гусякова [113, с. 4-5] та ін. Недостатньо дослідженими залишаються питання, що виникають у сфері регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, що надають туристичні послуги. Це пов'язано з браком чіткої термінології у різних нормативно-правових актах у частині визначення осіб, які є споживачами туристичних послуг – «турист», «екскурсант» – а відтак і належного розуміння правового регулювання відносин, які виникають при наданні туристичних послуг. Тому спробуємо дати чітке визначення понять «турист», «екскурсант», а також інших суб'єктів відносин у сфері туризму, щоб мати чіткий інструментарій для господарсько-правового регулювання туристичної діяльності.

Перше міжнародне визначення поняття «турист» з'явилося у 1937 р. у Комітеті експертів з питань статистики Ліги Націй. Туристом рекомендувалося вважати особу, якій властиві наступні ознаки: пересування, тимчасове перебування у визначеному місці, відсутність зв'язку з працею і заробітком. На основі цих ознак надалі формувалися понятійний апарат і специфічна туристична термінологія [114, с. 50].

Однією з міжнародних правових форм погодження позицій держав і координації їх діяльності, вироблення загальних правил міжнародного партнерства і співробітництва в окремих галузях економіки, в тому числі туризму, науки і техніки, а також розв'язання питань систематизації й кодифікації норм та принципів туризму є міжнародні конференції, що проводяться під егідою ООН. Так, у світлі реалізації основ міжнародного економічного і соціального співробітництва світового співтовариства, закріплених в розділі IX Статуту ООН [115], у 1954 р. пройшла дипломатична конференція ООН з митних формальностей, на якій було вироблено і прийнято три міжнародні документи: Конвенція про митні пільги для туристич-

тів 1954 р.; Додатковий протокол до Конвенції про митні пільги для туристів 1954 р., що стосуються ввезення рекламних туристських документів і матеріалів [116]; Митна конвенція про тимчасовий ввіз приватних дорожніх перевізних засобів [117]. Положення прийнятих конвенцій були надалі уніфіковані Римською конференцією ООН з туризму і міжнародних подорожей 1963 р.

Однією з найважливіших цілей Римської конференції ООН з туризму і міжнародних подорожей, скликаній відповідно до резолюцій Економічної і Соціальної ради Генеральної Асамблеї ООН, була розробка рекомендацій, які могли б служити основою для правового регулювання міжнародного туризму відповідно до норм міжнародного права [118, с. 58].

Зокрема, було дано визначення поняття «тимчасовий відвідувач», яке включало будь-яку фізичну особу, що відвідує будь-яку іншу країну окрім тієї, яка є її звичайним місцем проживання, з будь-якої причини, крім занять професійною діяльністю, яка винагороджується у відвідуваній країні. Це визначення охоплює: туристів (тимчасових відвідувачів – не менше 24 годин) з метою відпочинку, відпустки, лікування, освіти, релігії, спорту, у ділових цілях, за сімейними обставинами, у відрядженні і для участі в конференціях; екскурсантів (тимчасових відвідувачів – менше 24 годин), в тому числі круїзних туристів. Таким чином, необхідно розуміти, що поняття не охоплює перебування з професійною метою, яке передбачає одержання винагороди в країні перебування, в тому числі при виконанні трудових обов'язків, але включає перебування, пов'язане з виконанням трудових обов'язків від роботодавців у інших, крім країни перебування, місцях.

Рекомендації Римської конференції 1963 р. використані більшістю держав світу як основа для вдосконалення форм організації туризму, для розробки заходів щодо спрощення і уніфікації прикордонних формальностей стосовно іноземних туристів [118, с. 59].

На конференції ООН в Гаазі (1989 р.) також порушувалися питання, пов'язані з удосконаленням понятійного апарату у сфері туризму, що свідчить про те, що формування чіткої і одноманітної термінології є одним з головних напрямів реформування законодавства в галузі туризму. Гаазька декларація Міжпарламентської конференції з туризму

(Гаага, 14 квітня 1989 р.) запропонувала наступне визначення іноземного туриста, яким є будь-яка особа: а) яка має намір здійснити подорож та/або здійснює подорож до будь-якої іншої країни крім тієї, яка є її постійним місцем проживання; б) основною метою подорожі якої є поїздка або перебування строком не більше трьох місяців, за винятком тих випадків, коли дозволено перебування на більший термін або поновлено тримісячний дозвіл; в) яка не буде вести будь-яку оплачувану діяльність у відвідуваній країні незалежно від того, чи було їй це запропоновано чи ні; г) яка у кінці вказаної поїздки або перебування в обов'язковому порядку залишить відвідувану країну або для повернення до країни її постійного проживання, або для поїздки до іншої країни, а також вказує на те, що конкретну особу не можна розглядати як іноземного туриста, якщо він, або вона, не задовольняє усім вище переліченим умовам і, зокрема, особу, яка після прибуття до країни як турист з метою туристської поїздки або перебування намагається продовжити його чи її строк поїздки або перебування для поселення та/або здійснення у цій країні оплачуваної діяльності [119].

У 1993 р. Статистичною комісією ООН був прийнятий комплекс рекомендацій за статистикою туризму, підготовлених СОТ. Відповідно до рекомендацій СОТ усі мандрівники, що займаються туризмом, визначаються як відвідувачі. Поняття «відвідувач» охоплює дві категорії фізичних осіб: турист і екскурсант. «Турист» – відвідувач, що здійснює щонайменше одну ночівлю в колективному або індивідуальному засобі розміщення у відвідуваному місці. «Екскурсант» – відвідувач, що знаходиться у відвідуваному місці менше 24 годин (без ночівлі).

У 2008 р. Статистичною комісією ООН були прийняті нові Міжнародні рекомендації щодо статистики туризму (МРСТ 2008), в яких в числі інших містяться наступні відмінності від рекомендацій 1993 р.: 1) змінено формулювання поняття відвідувача з метою охоплення всіх туристів, за винятком тих, хто здійснює поїздки з метою працевлаштування на підприємстві, що постійно знаходиться в країні відвідин і на основі недвозначного включення транзитних відвідувачів, що в'їжджають на визначену законом або економічну територію країни (за умови, що вони не в'їжджають в країну з метою працевлаштування на підприємстві, що постійно знаходиться в країні відвідин);

2) роз'яснені концепції поїздок і відвідин і їх характеристик (відправний пункт, кінцевий пункт, тривалість і мета); 3) змінені класифікації цілей поїздок, пов'язаних з туризмом, тощо.

Таким чином, у документах ООН прослідковується, що їх норми максимально спрямовані на відокремлення відвідувачів, які мають суттєве значення для економіки та можуть споживати блага певної країни–перебування, від осіб, перебування яких пов'язане з метою одержання доходу в цих країнах.

Сучасне розуміння поняття «турист» у викладено у Директиві 2015/2302/ЄС: будь-яка особа, яка хоче укласти контракт, або має право на проїзд на підставі контракту, укладеного в сфері застосування цієї Директиви. Відповідно до цієї Директиви укладається саме «контракт на пакетну подорож», яким є контракт на пакет у цілому або, при наданні пакетів за окремими контрактами, всі контракти, які охоплюють туристичні послуги, включені в пакет.

Наведені визначення свідчать про ряд основних критеріїв понять та напрямків регулювання в сфері туризму, які відповідають і законодавству України. По-перше, поняття «турист», «екскурсант», «відвідувач» пов'язуються з переміщеннями фізичних осіб, які реалізують своє конституційне право на свободу пересування як в межах своєї держави, так і в інші держави. По-друге, наявний часовий критерій (перебування менше 24 годин), який відрізняє «туриста» від «екскурсанта». По-третє, на наш погляд, визначальним критерієм є мета пересування, яка спрямована на задоволення будь-яких потреб фізичних осіб, але не передбачає одержання доходу в місці (у країні) перебування.

Необхідно зазначити, що відвідувач, залежно від мети відвідування, може не бути безпосереднім споживачем туристичних послуг, наприклад, розміщуватися для проживання у знайомих, родичів або використовувати власні засоби розміщення, зокрема, намети, автомобілі тощо.

Таким чином, поняття «відвідувач» у міжнародних правових джерелах це:

1) відвідувач, що є споживачем туристичних послуг, які надаються суб'єктами туристичної діяльності, тобто може бути туристом або екскурсантом;

2) відвідувач, що реалізує своє право на свободу пересування та/або користування природними ресурсами у межах чинного на території відвідування законодавства і не отримує туристичних послуг.

Вітчизняний законодавець частково сприйняв положення міжнародних правових документів щодо інститутів туристичних відносин, додавши окремі характеристики. У Законі України «Про туризм» під туристом розуміється особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін. Відповідно до ст. 25 цього ж Закону турист і екскурсант має право на захист прав споживачів, на туриста і екскурсанта розповсюджуються норми Закон № 1023-ХІІ, при цьому турист та екскурсант мають ознаки, що різняться саме різним обсягом споживання послуг та зв'язком з поняттями «туризм», «туристична діяльність» або можливістю взагалі займатися туризмом без отримання туристичних послуг.

Зазначимо, що основні ознаки поняття «турист», «екскурсант» у російських дослідженнях визначаються залежно від мети дослідження з використанням різних критеріїв на підставі законодавства Російської Федерації. Так, М. Б. Біржаков дає визначення туриста як споживача туру, туристичного продукту або туристичних послуг, який є тимчасовим відвідувачем місцевості, населеного пункту, території або країни незалежно від його громадянства, національності, статі, мови і релігії, що знаходиться в даній місцевості не менше ніж 24 години, але не більше 6 місяців протягом календарного року, або що знаходиться поза місцем свого мешкання у межах своєї країни та здійснює щонайменше одну ночівлю в колективному або індивідуальному засобі розміщення, мандрує заради задоволення або з пізнавальними, лікувальними, діловими цілями і не займається при цьому діяльністю в місці тимчасового перебування, оплачуваною з місцевого джерела [114, с. 75]. Екскурсантом М. Б. Біржаков називає як тимчасового (одноденного) відвідувача місцевості, населеного пункту, території або іншої країни, незалежно від його громадянства, статі, мови і релігії, що знаходиться в даній місцевості в цілях туризму

менш ніж 24 годин [114, с. 91]. О. П. Дурович, керуючись рекомендаціями Статистичної комісії СОТ 1993 р., указує на те, що розглядати як туристів можна тільки осіб, що мають наступні ознаки: здійснюють поїздку за межі звичайного середовища; знаходяться у відвідуваному місці тимчасово; мандрують з туристичними цілями (дозвілля, рекреація, відпочинок, відвідини знайомих і родичів, ділові і професійні, лікування, релігія, паломництво інше), виключають заняття діяльністю, оплачуваною у відвідуваному місці [10, с. 53]. К. С. Свиридов [120, с. 32, 33] та Н. В. Сирік [121, с. 10] фактично повторюють у визначеннях наведені ознаки поняття «туриста»: споживання туристичних послуг, відвідування іншого місця (країни), термін відвідування складає від 24 годин до 6 місяців поспіль, перебування без оплачуваної діяльності, а от Н. І. Ільїна додатково додає критерій – здійснення не менш однієї ночівлі та укладання з турпідприємством угоди на туристську поїздку та оплата її вартості [122, с. 29], чим фактично обмежує пересування фізичних осіб без туроператора.

Л. П. Дядечко визначає туриста як людину, яка покидає місце постійного проживання, щоб подорожувати в різноманітних напрямках пішки або на якомусь транспорті в терміни від 24 годин до одного року без здійснення оплачуваної діяльності і повертається назад [123, с. 63-64].

Таким чином, аналіз міжнародного, національного законодавства та огляд зарубіжних наукових праць підводить до висновку, що спільними для цих джерел та переважно визначальними для змісту поняття «турист» є такі елементи:

- 1) особи, які здійснюють подорож, перебування, реалізуючи своє право на пересування (реалізація права на пересування);
- 2) знаходження осіб за межами місця постійного перебування, звичайного середовища в іншому місці, країні;
- 3) мета подорожі (відвідин) – туристична, не передбачає одержання доходу (витратний, споживчий характер перебування).

Зазначимо, що у ст. 1 проекту Закону України «Про туризм» № 4224 дано ще й поняття «відвідувач», «екскурсант», «турист», але не розкрито їх зміст.

Вважаємо, що для визначення та розмежування понять «турист», «екскурсант» необхідним також є такий елемент, як термін перебування у місці відвідин, який може бути пов'язаний вимогами права інших країн на тимчасове перебування іноземних громадян.

Є проблеми у застосуванні і такої ознаки поняття «турист», як перебування за межами звичайного середовища. По-перше, межі звичайного середовища не визначаються законодавством, а підміна терміном «місце проживання» суперечить його поняттю у ст. 29 ЦК України, яким є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. По-друге, звичне середовище при самостійному зайнятті туризмом, при одержанні туристичних та екскурсійних послуг для туриста може не змінюватися у зв'язку з відсутністю в законодавстві визначених меж такого середовища або одержання екскурсійних послуг місцевими мешканцями. Місцевих мешканців незалежно від меж їх звичайного середовища також при одержанні туристичних та екскурсійних послуг можна за додаткових умов відносити до туристів або екскурсантів.

З огляду на викладене, потребують уточнення в законодавстві України терміни «турист», «екскурсант», введення терміна «відвідувач» з урахуванням основних ознак, властивих цим суб'єктам. Вважаємо, що з метою одноманітного розуміння і застосування законодавства, а також гармонізації законодавства України з міжнародним законодавством слід уточнити деякі поняття та їх ознаки в законодавстві про туризм; а також увести категорію «самоорганізований туризм», який здійснюється туристами самостійно без одержання туристичних послуг і є в Україні доволі поширеним.

Підсумовуючи, спробуємо дати визначення суб'єктам туристичних відносин. Відвідувачем, поняття якого охоплює всіх зазначених суб'єктів, є особа, яка займається туризмом, може споживати туристичні послуги, реалізує своє право на свободу пересування для задоволення особистих потреб з незабороненою законами країни перебування метою та без здійснення оплачуваної, комерційної діяльності у відвідуваному місці.

Турист – це відвідувач, термін перебування якого в місці або країні відвідин складає від 24 годин до одного року поспіль. Турист може займатися самоорганізованим туризмом, а може споживати туристичні послуги.

Екскурсантом є відвідувач, який отримує туристичні, екскурсійні послуги і термін перебування якого в місці або країні відвідин складає менше 24 годин, без ночівлі або з однією ночівлею у відвідуваному місці.

У сучасних умовах розвитку туризму в ЄС постають такі пріоритети, як збільшення туристського попиту, удосконалення спектру туристичних продуктів та послуг, удосконалення якості туристичних послуг, їх екологічності, доступності, використання інформаційно-комунікативних технологій, зміцнення соціально-економічної бази знань та інші завдання. Україна не може стояти осторонь на шляху реалізації поставлених цілей щодо адаптації до законодавства ЄС, тому важливим у цьому аспекті є визначення категорійного інструментарію у туризмі.

Особливості класифікації туризму різною мірою аналізуються у роботах В. В. Резнікової [124], Я. В. Вольвач [110, с. 24, 25], О. П. Анісімова, С. В. Злобіна, А. Я. Риженкова [111, с. 5, 6, 8], , Я. А. Дубенюк [112, с. 4], О. Ю. Гусякової [113, с. 20-33, 62] та інших. Додаткового наукового вивчення потребує класифікація відносин, що виникають при наданні туристичних послуг, правове обґрунтування реалізації послуг як туристичних продуктів тощо. Саме для чіткого визначення порядку регулювання туристичної діяльності спробуємо на підставі характеристик туризму сформулювати його кваліфікаційні ознаки та виділити види і форми.

Насамперед слід вказати, що поширеним є сприйняття туризму як соціальної діяльності особи – подорожуючого. Згідно з п. 1.1 розділу А глави 1 документа «Вспомогательный счет туризма: рекомендуемая методологическая основа» [125] туризм – це подорожі та перебування у місцях, що знаходяться поза межами звичайного середовища подорожуючого, на строк не більше 12 місяців, з будь-якою метою, крім зайняття оплачуваною там діяльністю. У цьому разі ознаками туризму виступають місця поза межами звичайного сере-

довища з метою, яка не передбачає зайняття оплачуваною діяльністю. У чинному Законі України «Про туризм» (ст. 1) туризм визначається як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає. У Гаазькій декларації Міжпарламентської конференції з туризму (Гаага, 1989) відповідно до мети її діяльності акцентується на особисте, соціальне та міждержавне значення туризму та розуміння туризму як виду діяльності. Рисою туризму як явища є всілякі вільні переміщення людей від місця їх постійного проживання та роботи.

По-друге, відповідно до ст. 1 вказаної Гаазької декларації туризм є сферою послуг та діяльністю, що має найважливіше значення для життя людей і сучасних суспільств, що перетворилася на важливу форму використання вільного часу окремих осіб і є основним засобом міжособистісних зв'язків і політичних, економічних і культурних контактів, які стали необхідними в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй [119]. Тобто основний акцент ставиться на переміщенні людей від місця їх постійного проживання та роботи, і в основу поділу економічних відносин також покладається певна послуга або діяльність, пов'язана з туризмом та побудовою соціальних відносин.

По-третє, якщо звернутися до міжнародних статистичних документів з туризму, які найбільше впливають на групування певної соціальної діяльності і певною мірою відбиті у правових документах, то відповідно до п. 1.9 «Международных рекомендаций по статистике туризма, 2008 год» (далі – IRTS 2008) [126] основний наголос зроблено на види діяльності, що здійснюються відвідувачами, і на їх вимірюванні за допомогою як грошових, так і негрошових показників. У зв'язку з цим акцент робиться на економічних аспектах, і з цієї точки зору туризм визначається як діяльність осіб, які класифікуються як відвідувачі, що подорожують на певних умовах, а саме з метою проведення відпустки, дозвілля і відпочинку, в ділових цілях, для лікування, навчання тощо.

У працях науковців, нормативних актах, їх проектах поширеною є класифікація туризму за метою туристської подорожі. Однак

у пунктах 3.12, 3.18 IRTS 2008 відмічено, що інформація про таку мету корисна для визначення поведінкових моделей туристських витрат, для планування, маркетингу та збуту, а розбивка між діловими та особистими, лікувальними та освітніми допомагає узагальнити статистичну інформацію. Цим може бути обґрунтований і зміст використовуваного маркетингового терміна – «туристичний продукт». Як пояснюється у пунктах 3.22, 3.23 IRTS 2008, з поняттям «продукт» з економічної статистики не пов'язане поняття «туристський продукт», оскільки в останньому крім певної основної діяльності комбінуються характеристики місць, що відвідуються, види транспорту, види розміщення, конкретні види діяльності в місцях призначення, наприклад, екскурсії в заповідники, мешкання на фермах, відвідування конкретного міста, заняття конкретним видом спорту, пляжний туризм, що використовується професійними учасниками туристичного бізнесу задля реклами та просування на ринок певних пакетів або напрямків послуг, тому і, наприклад, гастрономічний, міський, оздоровчий, зимовий туризм, екотуризм, агротуризм є класифікацією як інструмент маркетингу.

По-четверте, існує і галузевий поділ видів туристичної діяльності, більш звичний для господарсько-правового галузевого поділу економіки. У главі 5 «Классификация продуктов и производительной деятельности в сфере туризма» IRTS 2008 основний акцент зроблено на товари і послуги, придбані безпосередньо відвідувачами в рамках індивідуальних споживчих витрат домогосподарств і на основні види продуктивної діяльності з обслуговування відвідувачів у прямому контакті з ними. Як наслідок, відповідно до пунктів 5.2, 6.2 IRTS 2008 група всіх закладів, які мають один і той же основний вид діяльності, який полягає у прямому обслуговуванні відвідувачів і є одним з характерних для туризму видів діяльності, складає галузь туризму; глава 6 IRTS 2008 відносить до галузей туризму: розміщення відвідувачів, діяльність в сфері громадського харчування, пасажирські перевезення, діяльність бюро подорожей та інших служб бронювання. Більш детально ці види діяльності відображено у «Международной стандартной отраслевой классификации всех видов экономической деятельности, четвертый пересмотренный вариант» (далі – МСОК Rev.4) [127].

Наведена класифікація галузі цілком відповідає вимогам ч. 1 ст. 260 Господарського кодексу України, норма якої визначає галузь як сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності.

Розглянуті ознаки та галузевий зміст туризму в сучасних умовах потребують коригування у зв'язку з актуальністю класифікації видів туризму та її впливу на механізм його правового регулювання.

Так, у ст. 1 проекту Закону «Про туризм» № 4224 поняття туризму визначається як складова частина соціально-економічної галузі держави, до якої входить вільне пересування (подорожі, поїздки, тимчасові виїзди) громадян та/або їх перебування поза межами місця проживання з метою відпочинку, санаторно-курортного лікування, пізнавальною, релігійною (крім релігійного обрядового паломництва), спортивною, професійно-діловою та іншою метою, що відповідає суспільній моралі та добропорядності, без зайняття в місці перебування оплачуваною діяльністю [47]. Позитивним в такому визначенні є те, що фактично воно акумулює зміст туризму як соціального явища, як процесу реалізації права громадян на пересування, додає елемент для розуміння туризму як господарської діяльності та таких сфер суспільних відносин, в яких туризм перестає бути основною складовою (наприклад, санаторно-курортне лікування).

У юридичній та економічній науковій літературі не існує одностайності щодо визначення сутності поняття «туризм». М. І. Кабушкін дає одразу декілька визначень туризму: 1) туризм – сукупність відносин, зв'язків та явищ, що супроводжують поїздку і перебування людей у місцях, які не є місцями їх постійного або тривалого проживання та не пов'язаних з їх трудовою діяльністю; 2) туризм – галузь економіки, яка містить у собі діяльність туристичних організаторів та посередників, якими потрібно керувати [128, с. 8].

Аналізуючи поняття туризм з точки зору господарського права та економіки, В. В. Резнікова визначає туризм як сферу господарювання з обслуговування осіб, котрі перебувають тимчасово поза місцем свого постійного проживання (надання їм платних послуг). Туризм характеризується такими обов'язковими ознаками, як: 1) виїзд особи послугоотримувача (туриста) поза межі місця постійного

проживання без зайняття оплачуваною діяльністю; 2) тимчасовість; 3) наявність певної мети, досягнення якої не пов'язане зі здійсненням туристом оплачуваної діяльності в країні (місці) свого тимчасового перебування; туристичне переміщення відбувається через посередництво суб'єктів підприємництва, виключною або основною господарською діяльністю котрих є надання посередницьких послуг у сфері туризму (послуг з організації туризму); 5) здійснення туризму відбувається через надання комплексної туристичної послуги (або, як ще зазначається в літературі, туристичне переміщення забезпечується наданням комплексу туристичних послуг, який іменується туристичним продуктом) [72, с. 348]. Визначені нею обов'язкові ознаки найбільше відповідають продажу туристичної пакетної подорожі, за якої завжди має місце посередництво. Але у разі, коли турист одержує туристичну послугу у безпосереднього послугонадавача, посередництва та комплексності може й не бути. Є. Л. Писаревський розглядає туризм як вільне переміщення людей від їх місця проживання та роботи (тимчасові виїзди – подорожі громадян Російської Федерації, іноземних громадян та осіб без громадянства (далі – громадяни) з постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових, спортивних, релігійних та інших цілях без зайняття оплачуваною діяльністю в країні (місці) тимчасового перебування), а також і сферу послуг, створену для задоволення потреб, які виникають у результаті їх переміщень [129, с. 39-40]. Наведені поняття, на нашу думку, сформульовані під впливом завдань менеджменту туризму або з метою охопити у понятті суб'єктний склад відносин, пов'язаних з туризмом, та відобразити туристичну діяльність як економічну діяльність, що робить таке поняття громіздким.

Під туризмом Н. О. Ган розуміє тимчасове переміщення людей з постійного місця проживання, не пов'язане з їх способом життя та переселенням на нове місце проживання, з різними цілями (відпочинку, занять спортом, пізнання навколишнього світу тощо), що не мають відношення до підприємницької та іншої діяльності, спрямованої на отримання прибутку від джерела у країні (місці) тимчасового перебування [130, с. 13]. На наш погляд, складники поняття туризму схожі і у визначенні В. О. Квартальнова, який під туризмом

розуміє тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання до іншої країни або місцевості в межах своєї країни у вільний час з метою отримання задоволення та відпочинку, оздоровчих, гостьових, пізнавальних цілях, але без зайняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці [131, с. 24].

На наш погляд, додатковим підґрунтям для визначення правового поняття туризму будуть висновки, одержані після аналізу сучасної класифікації видів туризму, відокремлення суспільних, негосподарських відносин та їх відмежування від господарської діяльності в сфері туризму. Такий аналіз також дозволить сформулювати інструментарій державного впливу на туристичну діяльність.

У науковій літературі існують різні погляди та підходи до класифікації туризму. Так, О. П. Дурович з практичної точки зору найбільш важливою структурою для класифікації туризму вважає його поділ на категорії, типи, види та форми [10, с. 31–40], виділяє внутрішній і виїзний тип туризму. Ці типи утворюють наступні категорії туризму: туризм у межах країни, що включає внутрішній та в'їзний туризм; міжнародний туризм, що складається з в'їзного та виїзного туризму; національний туризм – сукупність діяльності у сфері внутрішнього та виїзного туризму. За видами туризму О. П. Дурович дає наступну класифікацію: 1) за метою поїздки: рекреаційний; оздоровчий; пізнавальний; діловий; релігійний; етнічний; транзитний; екологічний; сільський; пригодницький; спортивний; туризм з активними способами пересування; 2) залежно від способу організації: плановий та самодіяльний; 3) за тривалістю подорожі; 4) за способом пересування та використаним транспортним засобом: залізничний, авіаційний, водний, автомобільний, автобусний, велосипедний, туризм із використанням інших засобів пересування; 5) за інтенсивністю туристських потоків: постійний та сезонний; 6) залежно від вікової категорії туристів відповідно до рекомендації СОТ: дитячий, молодіжний; осіб середнього віку, осіб «третього» віку; 7) за джерелами фінансування: комерційний та соціальний. В. Ф. Кифяк класифікує види туризму так: 1) за метою: екскурсійний, рекреаційний, діловий, етнічний, спортивний, релігійний, пригодницький, соціальний, екологічний, сільський

(зелений) туризм, розважальний, навчальний, військовий, екстремальний, агротуризм та інше; 2) за часовими характеристиками: сезонність, прив'язка до конкретних подій, час, виділений клієнтом на подорож; 3) за територіальними ознаками: приміський, внутрішньорегіональний, внутрішньодержавний, внутрішній, міжнародний; 4) за індивідуальними запитами. В основі поділу туризму за такою ознакою, як індивідуальний запит, лежить бажання туриста вплинути на: маршрут подорожі, час подорожі, формування розважальної програми; перелік додаткових послуг; 5) за фінансовими можливостями: груповий за відпрацьованими маршрутами, індивідуальний за відпрацьованими маршрутами, груповий за індивідуальними маршрутами, індивідуальний за індивідуальними маршрутами [84, с. 78 – 83].

Для законодавчого регулювання видів туризму не має підстав для такої розгалуженої класифікації, оскільки наявне одночасне застосування для виділення видів на одному рівні різних критеріїв, які не дають змогу чітко визначити особливості кожного окремого виду туризму. Тому поява окремих специфічних користувачів чи особливих туристичних ресурсів не повинна вносити додаткове регулювання та виділення окремого самостійного виду туризму. Наприклад, метою туризму може бути будь-яке задоволення особистих потреб туристів, які не потребують додаткової класифікації, але у разі появи, наприклад, екстремальної подорожі, ми гадаємо, необхідно встановити додаткове страхування туриста, технічне забезпечення подорожі тощо і, як наслідок, виділяється такий вид туризму. Крім того, для облікових, статистичних цілей необхідно встановлювати чіткі критерії поділу певної соціальної, господарської діяльності на види. Тому найбільш пристосованою для правового регулювання економіки та господарської діяльності вважаємо класифікацію за міжнародними статистичними нормами, що частково буде відповідати і категоріям зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі експорту та імпорту товарів та послуг. Так, у статтях 2.39, 2.40 IRTS 2008 р. відмічено, що стосовно країни, що розглядається, рекомендовано розрізняти такі три основних види туризму: а) внутрішній туризм, який включає діяльність у межах країни, що розглядається, постійно проживаючого у ній відвідувача в межах

або внутрішньої туристської поїздки, або виїзної туристської поїздки; б) в'їзний туризм, який включає діяльність у країні, що розглядається, відвідувача, що не мешкає в межах даної країни під час в'їзної туристської поїздки; в) виїзний туризм, який включає діяльність відвідувача, що постійно мешкає у країні, що розглядається, за межами даної країни в межах або виїзної туристської поїздки, або внутрішньої туристської поїздки. Три перелічених види туризму можуть комбінуватися різним чином, складаючи інші види туризму, і в цьому разі слід використовувати наступні поняття: а) туризм у межах країни, який включає внутрішній та в'їзний туризм, тобто діяльність тих, що проживають і не проживають у країні, що розглядається, відвідувачів, у межах даної країни в межах внутрішніх або міжнародних туристських поїздок; б) національний туризм, який включає внутрішній чи виїзний туризм, тобто діяльність відвідувачів, які постійно мешкають у країні, що розглядається, в межах та за межами даної країни в межах або внутрішніх, або виїзних туристських поїздок; в) міжнародний туризм, який включає в'їзний та виїзний туризм, тобто діяльність відвідувачів, постійно проживаючих в країні, що розглядається, за її межами в межах внутрішніх чи виїзних туристських поїздок, і діяльність відвідувачів, які не проживають у країні, що розглядається, в межах даної країни під час виїзних туристських поїздок. Така класифікація дасть змогу групувати засоби державного впливу уповноважених державних органів та відповідного господарсько-правового регулювання з боку недержавних організацій на туристичну діяльність залежно від наявності статусу резидента у туриста, експорту та імпорту туристичної послуги. Відповідно експортно-імпортні відносини враховуються щодо туризму і туристичної діяльності у Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010, а особливості туристичних послуг – в Державному класифікаторі продукції та послуг ДК 016:2010, затверджених наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457 [132], про що додатково пояснюється щодо подорожей при експорті-імпорті послуг Державною службою статистики у Роз'ясненнях щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 9-ЗЕЗ (квартальна) «Звіт про експорт (імпорт) послуг» від 29.11.2012 р. № 18/1-12/12 [133].

Водночас у ЗУ «Про туризм» залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак виокремлюються дві організаційні форми туризму і 17 видів туризму. Якщо перегрупувати наведену класифікацію залежно від певних критеріїв, то можна визначити певні групи таким чином:

1. За організаційними формами – міжнародний і внутрішній туризм. У зв'язку з відсутністю чіткого поняття «організаційна форма туризму» критерієм для поділу може вважатися переміщення через митний кордон, а додатковими ознаками для міжнародного туризму будуть додаткові засоби, спрямовані на забезпечення виконання обов'язків туроператора перед споживачем. У такому разі організаційна форма повинна містити ознаки, які відрізняють будь-який вид міжнародного туризму від внутрішнього.

2. За категорією осіб туризм поділяється на дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів. Виділення таких видів туризму в окрему групу може потребувати прийняття заохочувальних державних або регіональних програм пріоритетного розвитку окремих видів туризму.

3. За соціально-культурними, професійними цілями: культурно-пізнавальний, релігійний, самодіяльний, пригодницький та професійно-діловий (абзац 2 ч. 1 ст. 1 Закону «Про туризм»).

4. На підставі використання певних природних, виробничих та інших видів ресурсів для туризму: автомобільний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, мисливський.

5. За метою оздоровлення: спортивний, лікувально-оздоровчий.

Наведений перелік свідчить про відсутність єдиної системи класифікації туризму та про невідповідність сучасним умовам здійснення туризму та організації туристичної діяльності з деяких підстав. На наш погляд, лікувально-оздоровчий та спортивний не можуть належати до видів туризму, адже вони належать до відмінних від туризму видів господарської діяльності. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» спорт – це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане

порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовках шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них. Спорт має такі напрями: дитячий спорт, дитячо-юнацький спорт, резервний спорт, спорт вищих досягнень, професійний спорт, спорт ветеранів, олімпійський спорт, не олімпійський спорт, спорт інвалідів тощо. Згідно з Загальним положенням про санаторно-курортний заклад, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 805 від 11 липня 2001 р., санаторно-курортний заклад – це заклад охорони здоров'я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів (лікувальних грязей та озокериту, мінеральних та термальних вод, ропи лиманів та озер, природних комплексів із сприятливими для лікування умовами тощо) та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування. Такі види діяльності регулюються і повинні регулюватись не Законом «Про туризм», а спеціальним законодавством, як-от: Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII, \ЗУ «Про курорти» від 5 жовтня 2000 р. № 2026-III, «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII та іншими нормативними актами.

Вважаємо, що існуюче регулювання організаційних форм та видів туризму не дають можливостей для ефективного та раціонального визначення законодавчого комплексу засобів впливу для цілісного регулювання певних видів та підвидів туристичної діяльності, а ті види та окремі засоби господарсько-правового регулювання, які, так би мовити, є істотними у побудові відносин у сфері туризму, чітко не пов'язуються з видами господарської діяльності. Тим більш, сучасна практика формування господарського законодавства іде шляхом законодавчого визначення й регламентування саме видів господарської та підприємницької діяльності. Підтвердженням цього є і п. 11 Методологічних основ та пояснення до позицій національного класифікатора ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності», затверджених наказом Держ-

комстату України від 23.12.2011 р. № 396 [134], відповідно до якого економічна діяльність як вид має місце, коли для виробництва конкретних товарів і послуг відбувається поєднання ресурсів, таких як матеріальні засоби (обладнання), робоча сила, технології виробництва або проміжні продукти, і, таким чином, для економічної діяльності характерним є залучення ресурсів, виробничий процес і випуск продукції (товарів або послуг).

Разом з класифікацією, викладеною в ст. 4 ЗУ «Про туризм», фактично відрізняється класифікація та пов'язане з нею регулювання туристичної діяльності в інших статтях того ж самого Закону, в яких визначення видів іноді не враховує попередню класифікацію туризму: за суб'єктами, за ресурсами та ін. Так, у ст. 5 цього Закону за суб'єктами, що надають туристичні послуги, виділяється діяльність туристичних операторів, туристичних агентів, інших суб'єктів підприємницької діяльності, що надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування). Але наведені складники туристичних послуг або окремі самостійні туристичні послуги законодавством про туризм не класифіковані як супутні, додаткові, основні або характерні туристичні послуги. Одночасно деякі з зазначених напрямків діяльності можуть бути віднесені до самостійного виду туризму, а деякі – до довгострокової або поточної економічної політики. Так, наприклад, до програмних завдань сучасного наднаціонального регулювання туризму в ЄС належить підтримка стійкого туризму, в тому числі транснаціональних туристичних продуктів, доступного туризму, туризму для людей похилого віку, туризму низького сезону, з метою розвитку туристичної галузі як провідного напрямку, максимально підвищуючи внесок галузі у зростання й зайнятість і розвиток співробітництва між країнами ЄС [14], але така підтримка не веде до появи нових видів туризму.

З огляду на викладене, вважаємо доцільним запропонувати таку класифікацію, яка буде відповідати напрямкам господарсько-правового регулювання туристичної діяльності і пристосована до будь-яких змін законодавства, буде зручною для застосування будь-яких

засобів впливу або стимулювання туристичної діяльності за видами або підвидами:

1) за міжнародною класифікацією: туризм внутрішній, в'їзний та виїзний;

2) за метою державного регулювання туристичної діяльності: а) туризм у межах країни; б) національний туризм; в) міжнародний туризм.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

Як критерії класифікації видів туризму та туристичної діяльності слід враховувати істотні напрями та положення регулювання, пов'язані з резиденством туриста, територією країни, в якій надаються туристичні послуги, та переміщенням через кордони країни.

Специфічною сукупністю учасників у галузі туризму є: подорожуючі, що тимчасово виїжджають з місця їх постійного проживання (тимчасовий виїзд особи з місця проживання без зайняття у місці перебування оплачуваною діяльністю); суб'єкти туристичної діяльності при наданні туристичних послуг подорожуючим; уповноважені державних органів та недержавних організацій, які здійснюють регулювання відносин, які виникають при здійсненні туристичної діяльності та туризму.

Господарсько-правове регулювання туристичної діяльності як виду економічної діяльності та окремих видів туристичної діяльності має полягати у: чіткій класифікації при поділі на види туристичної діяльності та послуг; імплементації змісту міжнародно-правових економічно-статистичних актів та норм з метою уніфікації, стандартизації відповідних послуг у сфері туризму; визначенні повноважень щодо участі України в міжнародному поділі праці у світовій або регіональній економіці і наближення правового регулювання до права ЄС. Визначення особливостей туристичної діяльності або послуг одного виду на підставі їх предметного змісту, особливостей учасників відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, не повинні призводити до появи окремого виду туристичної діяльності, а можуть ураховуватися тільки при визначенні особливостей спеціального регулювання залежно від певної мети: стимулювання, обмеження, заборона, спрощення тощо.

2.2. Господарсько-правове регулювання екскурсійної діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням послуг з тимчасового розміщення (проживання)

Екскурсійна діяльність як важливий спосіб вивчення історії, мистецтва або звичаїв будь-якої країни або місцевості є однією зі складових туризму, але потребує актуалізації господарсько-правового регулювання. Також постійні зміни та досягнення у сфері послуг і матеріальному виробництві породжують суперечності в господарсько-правовому регулюванні діяльності, пов'язаної з наданням послуг з тимчасового розміщення (проживання), у тому числі з надання готельних послуг як складника туристичної діяльності.

Окремі аспекти державного регулювання деяких видів господарської діяльності аналізувались у роботах таких сучасних правників, як: В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський [135, с. 210–214, 590–591], Н. О. Саніахметова [136, с. 23–26, 46–58, 237–239, 259–261, 518–521], В. М. Пашков [79, с. 63–69], О. В. Старцев [137, с. 75–84], В. Г. Гуляев [138, с. 189–202] та ін. Однак для більш чіткого визначення правових засад у системі державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, що надають туристичні послуги, у тому числі суб'єктів, які надають екскурсійні послуги, необхідні подальші наукові розвідки у цій сфері.

Питання, що виникають у сфері регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, які надають туристичні послуги, пов'язані, перш за все, з відсутністю належної чіткості в термінології, яка застосовується в різних нормативно-правових актах. У частині визначення туристичних, зокрема екскурсійних послуг, у законодавстві відсутнє поняття «екскурсійна діяльність».

Стан правового регулювання діяльності суб'єктів, що займаються наданням туристичних послуг, дає підстави говорити про брак належного контролю за діяльністю суб'єктів екскурсійної діяльності. Це призводить до відсутності належного правового захисту прав споживачів таких послуг через правову невизначеність фактично

здійснюваної діяльності. У контексті цієї проблематики велике значення мають поняття «екскурсійна діяльність», «екскурсія». У Законі України «Про туризм» поняття «екскурсійна діяльність» або «екскурсійні послуги» немає, як немає у ньому й терміна «екскурсія». Однак існує поняття договору на екскурсійне обслуговування, з якого випливає, що при екскурсійній діяльності одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщення.

Найбільш сучасний проект Закону «Про туризм» № 4224 у ст. 1 містить термін «екскурсійна діяльність», але, на наш погляд, він не відповідає сутності цього поняття. У цьому ж законопроекті запропоновано термін «туристично-екскурсійні бюро», що є узагальнюючим для суб'єктів, які провадять екскурсійну діяльність.

У літературі даються різні визначення поняття «екскурсія», «екскурсійна діяльність», окреслено ознаки екскурсії. Так, під екскурсією В. Ф. Кифяк розуміє туристичну послугу, яка забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних та інших потреб туриста або екскурсанта [84, с. 87]. І. В. Зорін, В. О. Квартальнов пропонують такі складові поняття «екскурсія»: 1) туристична послуга, що забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів; 2) процес наочного пізнання навколишнього світу: особливостей природи, сучасних та історичних ситуацій, елементів побуту, тобто визначних пам'яток певного міста або регіону — заздалегідь обраних об'єктів, які вивчаються на місці їх розташування; 3) тематичний маршрут з метою відвідин визначних об'єктів і місцевостей [139, с. 335].

Т. Г. Сокол виділяє декілька основних ознак екскурсії: 1) наявність екскурсійної групи (екскурсантів); 2) наявність компетентної особи (екскурсовода); 3) наявність об'єктів екскурсії, що оглядаються; рух учасників екскурсії (прогулянка); 4) цілеспрямованість огляду об'єктів, зумовлена наявністю однієї теми, що вивчається; єдність показу й розповіді [140, с. 170].

Б. В. Ємельянов переконаний, що загальними ознаками для всіх екскурсій є: 1) тривалість за часом проведення від однієї академічної години (45 хв.) до однієї доби; 2) наявність екскурсантів (групи або індивідуалів); 3) наявність екскурсовода, який проводить екскурсію; 4) наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування; 5) пересування учасників екскурсії заздалегідь складеним маршрутом; 6) цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми; 7) активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів). Він стверджує, що відсутність хоча б однієї з названих ознак позбавляє права називати захід, що проводиться, екскурсією» [141, с. 18].

Екскурсійною діяльністю В. Ф. Кифяк називає діяльність з організації подорожей, що не перевищують 24 годин, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами, з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, з визначними місцями, тощо. І вказує, що функціональним призначенням екскурсії є відпочинок і дозвілля, підвищення пізнавального та культурного рівня, спілкування [84, с. 83-84].

Таким чином, науковці вказують на такі елементи екскурсійної діяльності: 1) наявність екскурсантів та їх участь; 2) протяжність за часом до однієї доби; 3) наявність тематичного маршруту; 4) наявність об'єкта ознайомлення; 5) присутність екскурсовода.

Аналіз українського законодавства у досліджуваній галузі підтверджує, що наявність екскурсовода є обов'язковою ознакою екскурсійної діяльності [47].

У законодавстві деяких країн, наприклад, Російської Федерації, наявність екскурсовода (гіда), гіда-перекладача також є визначальним для поняття екскурсійної діяльності, що впливає з поняття «екскурсант», під яким розуміється особа, яка відвідує країну (місце) тимчасового перебування в пізнавальних цілях на період менше 24 годин без ночівлі в країні (місці) тимчасового перебування та використовує послуги екскурсовода (гіда), гіда-перекладача [142].

На наше же переконання, наявність екскурсовода не є визначальним для екскурсії, адже нині зростає кількість осіб, які активно задовольняють свою цікавість історичними і культурними пам'ятками за

допомогою мережі інтернет. Таким чином, маючи достатньо знань про об'єкт екскурсії, ці особи відвідують об'єкти культурного і історичного значення, не користуючись послугами екскурсовода. Подібні дії носять всі ознаки екскурсії, але без участі екскурсовода. Тому слід визнати, що всі перелічені вище ознаки, окрім наявності екскурсовода, є основними, а наявність екскурсовода є факультативною ознакою екскурсії. Ці ознаки дають можливість говорити про їх обов'язкове врахування в системному регулюванні цього поняття і, як наслідок, визначення елементів господарсько-правового регулювання екскурсійної діяльності як складника туристичної діяльності.

За чинним законодавством господарсько-правове регулювання полягає в тому, що деякі суб'єкти господарської діяльності, що займаються екскурсійною діяльністю, можуть здійснювати цей вид діяльності без попередньої розробки туристичного пакета, деякі – з попередньою розробкою, інші здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного пакета між підприємством, організацією, установою, яким належать або які обслуговують об'єкт екскурсії, та екскурсантами. Таким чином, такі суб'єкти можуть бути кваліфіковані як туроператор або турагент (за нашими пропозиціями), що породжує обов'язок отримання ліцензії.

Такий висновок можна аргументувати наступним. На підставі аналізу норм ЗУ «Про туризм», діяльності деяких туристично-екскурсійних бюро, ми водимо узагальнююче поняття «туристичне-екскурсійне бюро» як форма організації функціонування всіх суб'єктів, які здійснюють екскурсійну діяльність, і зазначаємо, що екскурсійна діяльність має наступну суб'єктну структуру за видами діяльності та обсягом послуг.

По-перше, суб'єкти, діяльність яких здійснюється без ліцензії:

1) туристично-екскурсійне бюро, яке забезпечує відвідування об'єктів культури, відпочинку або розваги (об'єкти екскурсії) з наданням можливості платного доступу туристів для самостійного ознайомлення;

2) туристично-екскурсійне бюро, що надає послугу з супроводу туриста особами, які є штатними працівниками підприємств, організацій, установ, яким належать або які обслуговують об'єкт

екскурсії; у першому та другому випадках об'єкти екскурсії знаходяться в розпорядженні вказаних суб'єктів на підставі певних речових або зобов'язальних прав;

3) туристично-екскурсійне бюро, що здійснює екскурсійне обслуговування, надає туристу послуги з організації відвідин об'єктів екскурсії, які належать іншим суб'єктам або знаходяться в загальному або спеціальному користуванні. При цьому туристично-екскурсійне бюро здійснює тільки формування екскурсійної групи і транспортування екскурсантів за участі або без екскурсовода, яке здійснюється до об'єкта екскурсії. Послуги з відвідин об'єкта екскурсії турист сплачує самостійно підприємству, якому належить, або яке обслуговує об'єкт екскурсії, або не здійснює інших оплат, якщо об'єкти екскурсії знаходяться в загальному користуванні.

При здійсненні такої діяльності отримання ліцензії не потрібне.

По-друге, у зв'язку з існуванням ліцензування суб'єктів, які здійснюють туроператорську діяльність, та з огляду на наші пропозиції щодо ліцензування турагентської діяльності, виникає питання про співвідношення діяльності цих суб'єктів з екскурсійною діяльністю.

Наступні форми екскурсійної діяльності можуть здійснюватися на підставі ліцензії на туроператорську або турагентську діяльність.

1. Туристично-екскурсійне бюро виконує роль посередника між підприємством, організацією, установою, яким належать або які обслуговують об'єкт екскурсії та екскурсантом. Для цього в штаті екскурсійного агента є особа, яка отримала дозвіл на право здійснення туристичного супроводу (абз. 5 ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про туризм»). Туристично-екскурсійне бюро надає туристу послугу з відвідин об'єкта екскурсії з включенням у вартість екскурсійного обслуговування вартості перевезення, вартості відвідин об'єкта екскурсії, а також оплати послуг супроводжуючої особи. Виходячи зі змісту ст. 5 ЗУ «Про туризм», такий суб'єкт має кваліфікувати як «туристичний агент». Відповідно, для здійснення його діяльності необхідне отримання ліцензії на турагентську діяльність при наданні посередницьких послуг нерезиденту.

2. Туристично-екскурсійне бюро самостійно розробляє комплекс туристичних послуг, що екскурсійну програму, послуги з перевезення, організації відвідин об'єкта. Часто до такої екскурсійної

програми входить посередницька діяльність із надання характерних і супутніх туристичних послуг. Оскільки туристично-екскурсійне бюро реалізує власний туристичний продукт і може виступати посередником у наданні характерних і супутніх послуг, слід кваліфікувати як туристичний оператор і для його діяльності необхідне отримання ліцензії на туроператорську діяльність.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про необхідність внесення змін до законодавства, пов'язаних з розширенням кола суб'єктів ліцензування. Це дозволить уникнути проблем які зараз спричиняє недостатній контроль господарської діяльності суб'єктів туристичної галузі з боку держави.

Підсумовуючи, визначимо перелік сутнісних ознак понять «екскурсія» та «екскурсійна діяльність».

Отже, ознаки екскурсії: 1) туристична послуга, або сукупність туристичних послуг з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом з метою ознайомлення, для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта; 2) протяжність за часом проведення до 24 годин; 3) наявність туристів або екскурсантів (групи або індивідуалів); 4) наявність об'єкта ознайомлення; 5) пересування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної програми.

Сутнісні ознаки екскурсійної діяльності: 1) підприємницька діяльність з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта, що здійснюється на підставі ліцензії; 2) послуга з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо; 3) послуга охоплює період часу менше 24 годин; 4) організація показу екскурсійних об'єктів на місці їх розташування; 5) організація перевезення або пересування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) розробка певної теми та цілеспрямованості маршруту; 7) залучення учасників екскурсії до активного спостереження, вивчення, дослідження об'єктів.

Переходячи до аналізу правового регулювання послуг з тимчасового розміщення (проживання), необхідно відмітити тісний зв'язок розвитку економіки країни з поширенням цих послуг і, навпаки, збільшення кількості туристів стимулює розвиток окремих сфер послуг.

Загальновідомо, що у багатьох країнах світу туризм є одним з найбільш динамічних і прибуткових видів бізнесу. Його постійна роль у національній економічній діяльності та в міжнародному обміні, його вплив на вирівнювання балансу зовнішньої торгівлі перетворюють туризм в одну з основних галузей світової економіки. За допомогою широкого розмаїття послуг, необхідних туризму для задоволення його потреб, він створює нові види економічної діяльності, що мають велике значення та є джерелом нових робочих місць. Через це туризм є важливим позитивним елементом соціального розвитку в усіх країнах, де він практикується, незалежно від рівня їхнього розвитку [143, с. 52]. Масштаби фінансових надходжень до бюджету держави залежать від багатьох факторів, у тому числі від сукупності природних багатств країни, об'єктів культурно-історичної спадщини, а також методів державного регулювання, що використовуються для розвитку туризму.

Водночас, попри те, що останніми роками туризм в Україні розвивається досить інтенсивно, на міжнародному ринку національний туристичний продукт оцінюється як менш конкурентоспроможний та привабливий, відзначається послаблена роль держави у забезпеченні розвитку туризму, недостатньо розвинена туристична інфраструктура, спостерігається невідповідність якості послуг, що надаються вітчизняними підприємствами, європейським та світовим стандартам якості, відсутність сприятливої інвестиційної політики у цій сфері [144, с. 5-6], і як результат все це призводить до відсутності належного задоволення інтересів подорожуючих.

На Всесвітній конференції з туризму, що проходила в Манілі (Філіппіни) в 1980 р., було зауважено, що у розвитку туризму є багато стримуючих чинників. Країнам і групам країн слід визначати та вивчати такі чинники і вживати заходів з усунення їх негативної дії. Необхідно зазначити, що максимальному використанню потенціалу туристичної діяльності в Україні значною мірою перешкоджає недосконалість нормативно-правової бази, що регулює сферу послуг з тимчасового розміщення.

Послуги з тимчасового розміщення відвідувачів країни чи регіону є важливим складником сфери туристичної діяльності. Такі послуги в усьому світі є одним з найбільш перспективних та динамічних видів послуг, що формує певний імідж країни в очах міжнародного співтовариства, який несе у собі величезний потенціал для сталого доходу до державного бюджету. Послуги короткострокового розміщення вважаються настільки важливими для сфери туризму, що багато країн розглядають заклади, що надають ці послуги, а також заклади, що надають послуги громадського харчування, і бюро подорожей як такі, що утворюють всю індустрію туризму країни [126].

Послуги з розміщення туристів знайшли своє відображення в Міжнародній стандартній галузевій класифікації усіх видів економічної (ISIC Rev.4) [127, с. 182].

Розділ I (ISIC Rev.4) охоплює послуги з короткотермінового розміщення туристів та інших осіб, які здійснюють поїздки. Під короткотерміновістю мається на увазі надання місць для тимчасового проживання на подовій або потижневій основі. Сюди включається надання умебльованих однокімнатних та багатокімнатних номерів, або повністю незалежних житлових одиниць з кухнею, з наданням чи без надання щоденних або з іншими інтервалами послуг з прибирання приміщення, і часто з асортиментом додаткових послуг, таких, як харчування та напої, автостоянки, послуги пральні, плавальні басейни та спортивні зали, місця для відпочинку чи проведення конференцій. Цей розділ не включає послуги з надання місць довготривалого проживання як основного місця проживання у таких приміщеннях, як квартири, що здаються в оренду помісячно або на річний термін, котрі належать до операцій з нерухомим майном.

У Директиві Директиві (ЄС) 2015/2302 також вказано на те, що до туристичної послуги належить тільки розміщення у готелі інакше, ніж з метою постійного проживання [87].

У 1993 р. Статистичною комісією ООН був прийнятий комплекс рекомендацій, підготовлених ВТО (РСТ-1993). Відповідно до рекомендацій ВТО зі статистики туризму від 1993 р. (РСТ-1993) засоби розміщення, призначені для розміщення туристів, поділяються на: 1) колективні: а) готелі та аналогічні заклади; б) спеціа-

лізовані заклади: оздоровчі заклади, табори праці та відпочинку, громадські засоби транспорту, конгрес-центри; в) інші колективні заклади: власні помешкання, призначені для відпочинку, майданчики для кемпінгу, інші колективні заклади; 2) індивідуальні засоби розміщення: а) власні помешкання, б) орендовані кімнати в сімейних будинках, в) помешкання, орендовані у приватних осіб чи агенцій, г) розміщення, що надається безкоштовно родичами або знайомими, інше розміщення на індивідуальній основі.

У 2008 р. Статистичною комісією ООН було прийнято нові Міжнародні рекомендації зі статистики туризму (МРСТ 2008) [126], у яких було переглянуто класифікацію видів розміщення та вказано, що наразі потрібен перегляд стандартної класифікації засобів розміщення туристів, наведеної у Рекомендаціях 1993 р. у зв'язку з останнім переглядом міжнародних класифікацій видів діяльності продуктів (МСОК Rev.4 і СРС Версія 2), які зараз є основою для складання переліків характерних для туризму продуктів та видів діяльності з метою аналізу послуг з розміщення туристів.

Таким чином, у документах ООН простежується, що норми щодо послуг, пов'язаних з тимчасовим розміщенням туристів, не є статичними і знаходяться у стадії розробки оптимального варіанту, який може бути імplementований до національного законодавства країн, для яких розвиток туризму має істотне значення.

Питання, що виникають у сфері регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, які надають туристичні послуги з розміщення, пов'язані, перш за все, з відсутністю належної чіткості в термінології, яка застосовується у різних міжнародних і національних нормативно-правових актах у частині визначення послуг з розміщення.

Так, у Законі Литовської Республіки про туризм від 19 лютого 1998 р. № VIII-667 [88] використовується поняття «послуги з розміщення». Такі послуги можуть бути надані в об'єктах, що відповідають певним стандартам. Указаним законом визначено класифікацію об'єктів розміщення, наприклад, об'єкти сільського туризму, колективні засоби розміщення, Bed&Breakfast, приватне розміщення, готель.

Закон Республіки Польща «Туристичні послуги» від 29.08.1997 р. [49] називає послуги з тимчасового розміщення готельними послугами і відносить до них короткострокову оренду будинків, квартир, кімнат, спальних місць, місць для встановлення наметів або автомобільних причепів, послуги з розміщення в готелях чи інших об'єктах, що відповідають мінімальним вимогам, а також послуги, безпосередньо пов'язані з такою орендою.

Національні нормативні акти зі стандартизації, встановлюють таке. ДСТУ 4268:2003 Національний стандарт України: «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги» [145] визначає засоби розміщення як будь-які об'єкти, в яких регулярно або час від часу надають послуги розміщення для ночівлі.

За ДСТУ 4527:2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення» цей термін трактується, як «будь-який об'єкт, в якому виконавець регулярно або час від часу надає споживачеві послугу з тимчасового розміщення». ДСТУ 4269:2003 Національний стандарт України: «Послуги туристичні. Класифікація готелів» [146] визначає готельні послуги як діяльність з розміщення та надавання тимчасового проживання споживачам у засобах розміщення, а також інша діяльність, пов'язана з розміщенням та тимчасовим проживанням.

У ст. 1 законопроекту «Про туризм» № 4224 терміна «готельна послуга» немає, натомість використовується «послуги з тимчасового розміщення (проживання)», під якими розуміється діяльність юридичної та фізичної особи з надання місця для ночівлі у засобі розміщення за плату, а також інша діяльність, пов'язана з тимчасовим розміщенням (проживанням), передбачена законом. Під засобом тимчасового розміщення (проживання) розуміється об'єкт (будівля, частина будівлі, обладнання та інше майно), призначені для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (ч. 1 ст. 52 законопроекту).

У наукових джерелах [147] помилково, як видається, вказують на суперечності термінології у названих ДСТУ, адже ДСТУ 4268:2003 та ДСТУ 4527:2006 є взаємодоповнюючими та фактично тлумачать всі терміни при одночасному застосуванні, що впливає, зокрема, і з преамбули ДСТУ 4268:2003.

Відповідно до п. 4 Порядку «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» № 297-КМ до послуг з тимчасового розміщення (проживання) не належать: розміщення юридичною особою своїх працівників у засобі розміщення, що йому належить; розміщення осіб, з якими укладається договір про наймання житла на строк, що перевищує один місяць (для курортів строк визначається місцевими органами виконавчої влади); розміщення осіб, які навчаються у навчальному закладі, у засобі розміщення, що належить цьому закладу; безоплатне розміщення фізичною особою членів своєї сім'ї або інших осіб.

Як бачимо, для визначення по суті однієї і тієї ж послуги – «тимчасове розміщення» – використовуються різні поняття.

У Законі України «Про туризм» готельна послуга – це дії (операції) підприємства з розміщення споживача шляхом надання номера (місця) для тимчасового проживання в готелі, а також інша діяльність, пов'язана з розміщенням та тимчасовим проживанням. Указано, що готельна послуга складається з основних та додаткових послуг, що надаються споживачу відповідно до категорії готелю. Закон містить також поняття «аналогічні засоби розміщення» – підприємства будь-якої організаційно-правової форми власності, що складаються з номерів і надають обмежені готельні послуги, включно з щоденним заправлінням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів. Тож у Законі України «Про туризм» під готельною послугою розуміється виключно розміщення в такому засобі, як готель.

Деякі автори (М. І. Кабушкін, Г. О. Бондаренко) вважають, що готельна послуга – це комплекс послуг, найважливішими з яких (комплексоутворюючими), рівною мірою є послуга розміщення та харчування [148, с. 20]. Учені підкреслюють обов'язковість наявності у готельній послугі двох головних послуг – розміщення та харчування, співвідношення яких між собою може значно відрізнитися [148, с. 20].

Ю. Я. Опанашук вказує, що готельна послуга виступає особливим об'єктом і є складником сукупного продукту готельної індустрії, вона характеризується тим, що має корисний ефект, задо-

вольняє особисті потреби, виступає у формі товару і реалізується виключно відвідувачу готелю. Аналізуючи розмаїття послуг об'єктів готельного господарства, Опанащук Ю. Я. обґрунтовує чотири основні групи готельних послуг: розміщення, харчування, дозвілля, побутове обслуговування, виділяючи послуги основні, додаткові та супутні [149, с. 18-19].

Як бачимо, у науковій літературі термін «готельна послуга» використовується переважно для визначення послуги, що надається самим готелем, і не охоплює інші об'єкти, місця в яких надаються для тимчасового проживання.

На нашу думку, тлумачення готельної послуги, що міститься в діючій редакції ЗУ «Про туризм», не дозволяє диференціювати об'єкти розміщення (готелі значно відрізняються від інших засобів тимчасового розміщення), тому пропонуємо законодавчо закріпити механізм державно-правового регулювання діяльності суб'єктів, що надають послуги з розміщення.

Більш повним і таким, що відповідає сучасним тенденціям реформування законодавства, яке регулює туристичну діяльність, є термін «послуга з тимчасового розміщення». Визначення послуги з тимчасового розміщення і виявлення її змісту може йти як шляхом побудови єдиного поняття, так і через встановлення ознак, властивостей такої послуги. Послуга з тимчасового розміщення являє собою сукупність послуг, ключове місце серед яких займає послуга з тимчасового проживання споживача у спеціальному закладі, що відповідає певним вимогам.

За чинним законодавством України послуги з тимчасового розміщення можуть надавати наступні суб'єкти: юридичні особи, фізичні особи-підприємці, фізичні особи без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності.

Вважаємо, що можливість здійснення туристичної діяльності, однією із сфер якої є діяльність, пов'язана з наданням послуг з тимчасового розміщення фізичною особою, не зареєстрованою як підприємець, суперечить сутності відносин, що виникають при наданні таких послуг.

Згідно з пунктом 3 Порядку № 297-КМ послуги з тимчасового розміщення (проживання) – це діяльність юридичної і фізичної особи з надання місця для ночівлі у засобі розміщення за плату, а також інша діяльність, пов'язана з тимчасовим розміщенням (проживанням), передбачена законом. Пунктом 4 Порядку № 297-КМ прямо передбачено, що до послуг з тимчасового розміщення (проживання) не належать: розміщення юридичних осіб своїх працівників у засобі розміщення, що належить їм; розміщення осіб, з якими укладається договір про найм житла на термін, що перевищує один місяць (для курортів термін визначається місцевими органами виконавчої влади; розміщення осіб, що навчаються в освітньому закладі, в засобі розміщення, що належить цьому закладу; безкоштовне розміщення фізичною особою членів своєї родини або інших осіб.

З передбачених Порядком № 297-КМ визначень випливає, що діяльність з надання послуги з тимчасового розміщення (проживання) є самостійною, ініціативною, систематичною, що здійснюється на власний ризик за плату з метою отримання прибутку. Отже, за своєю суттю діяльність з тимчасового розміщення (проживання) є підприємницькою діяльністю. Під підприємництвом у ГК України розуміється господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання. Наявність такого визначення підприємництва створює умови, за яких підприємницька діяльність з тимчасового розміщення (проживання) здійснюється фізичними особами без реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності.

О. В. Бігняк вказує, що ознака державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності не є характерною ознакою підприємництва, внутрішньою складовою поняття підприємницької діяльності як економічної (господарської) діяльності, а є юридичною вимогою, яка висувається до суб'єктів підприємницької діяльності. Тобто державну реєстрацію слід вважати не ознакою підприємництва, а необхідною умовою законності входження суб'єктів підприємництва до господарського обігу (легітимацією) [150, с. 97]. Однією з центральних ознак підприємницької діяльності у контексті легального визначення О. В. Бігняк вказує спрямованість на отримання прибутку [150, с. 101].

Таким чином, для легалізації діяльності фізичних осіб, які не зареєстровані як підприємці, щодо надання власних приміщень у користування подорожуючим можна встановити такий механізм. Такі фізичні особи можуть надавати свої приміщення тільки через туристичних операторів, агентів, які в цих випадках стають податковими агентами відповідно до ст. 18 Податкового кодексу України. Такий механізм також відповідає п. 7 Постанови КМУ № 297 від 15.03.2006 р.

Т. С. Осадча, аналізуючи діяльність у системі сільського туризму, доходить висновку, що така діяльність суб'єктів господарювання, у тому числі пов'язана з тимчасовим розміщенням, може здійснюватися суб'єктами тільки за умови обов'язкової державної реєстрації [151, с. 55].

Враховуючи викладене, можна запропонувати перелік сутнісних ознак поняття послуги з тимчасового розміщення:

- 1) діяльність юридичної та фізичної особи – підприємця;
- 2) послуга з надання місця для розміщення туриста чи іншої особи, що здійснює поїздку;
- 3) послуга включає в себе розміщення та одну або декілька додаткових послуг, пов'язаних з обслуговуванням особи, яка споживає послугу;
- 4) послуга охоплює короткий період, до одного місяця, і надається на щодобовій або потижневій основі;
- 5) послуга надається обмеженому колу осіб – туристи та інші особи, які здійснюють поїздки;
- 6) послуга може бути надана тільки у спеціалізованому засобі розміщення, що відповідає певним вимогам;

Підсумовуючи, сформулюємо таке визначення послуги з тимчасового розміщення – послуга з надання місця для розміщення туриста або іншої особи, яка здійснює поїздку, у спеціалізованому засобі розміщення на термін не більше одного місяця, що включає в себе розміщення і одну або кілька додаткових послуг, пов'язаних з обслуговуванням особи-споживача такої послуги, яка надається юридичною особою або фізичною особою-підприємцем на щодобовій або потижневій основі.

Висновки до розділу 2

Критеріями класифікації видів туризму та туристичної діяльності слід визнати істотні напрями та положення регулювання, пов'язані з резиденством туриста, територією країни, в якій надаються туристичні послуги, та переміщенням через кордони країни.

Туризм як господарсько-правова категорія – це сфера господарської діяльності, яка будується на соціально-економічних відносинах за участю: по-перше, подорожуючих, що тимчасово виїжджають з місця їх постійного проживання (тимчасовий виїзд особи з місця проживання без зайняття в місці перебування оплачуваною діяльністю), по-друге, суб'єктів туристичної діяльності при наданні туристичних послуг подорожуючим, по-третє, уповноважених державних органів та недержавних організацій, що здійснюють регулювання відносин, які виникають при здійсненні туристичної діяльності та туризму.

Особливості господарсько-правового регулювання туристичної діяльності або послуг в сфері туризму одного виду на підставі їх предметного змісту, особливості учасників відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, необхідно враховувати при визначенні особливостей спеціального регулювання залежно від певної мети: стимулювання, обмеження, заборона, спрощення тощо.

З урахуванням досліджуваного суб'єктного складу туристичних відносин, регулювання екскурсійної діяльності має будуватися на ознаках, які характеризують учасників, об'єкт та зміст відносин і відображають сутність цих правових категорій. Сутнісні ознаки екскурсії: 1) туристична послуга, або сукупність туристичних послуг з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом з метою ознайомлення, для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта; 2) протяжність за часом проведення до 24 годин; 3) наявність туристів або екскурсантів (групи або індивідуалів); 4) наявність об'єкта ознайомлення; 5) перебування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної програми.

Сутнісні ознаки екскурсійної діяльності: 1) підприємницька діяльність з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта, що здійснюється на підставі ліцензії; 2) послуга з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо; 3) послуга охоплює період часу менше 24 годин; 4) організація показу екскурсійних об'єктів на місці їх розташування; 5) організація перевезення або пересування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) розробка певної теми та цілеспрямованості маршруту; 7) залучення учасників екскурсії до активного спостереження, вивчення, дослідження об'єктів.

Послуга з тимчасового розміщення має свої особливі сутнісні ознаки та визначається як складова туризму та туристичної діяльності – послуга з надання місця для розміщення туриста або іншої особи, яка здійснює поїздку, у спеціалізованому засобі розміщення на термін не більше одного місяця, що включає в себе розміщення і одну або декілька додаткових послуг, пов'язаних з обслуговуванням особи-споживача такої послуги, яка надається юридичною особою або фізичною особою-підприємцем на щодобовій або потижневій основі.

Розділ 3

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

3.1. Зміст та характеристика договорів у сфері надання туристичних та супутніх послуг

Розвиток туризму в Україні зумовлюється рядом чинників, серед яких основним є формування сучасної нормативно-правової бази, що здатна забезпечити ефективне регулювання туристичної діяльності. Разом із чинним законодавством, договір про надання туристичних та супутніх послуг є найважливішим засобом, що регулює взаємовідносини, що виникають у сфері туризму.

Значний внесок у розробку проблем правового регулювання договірних відносин із надання послуг зробили О. В. Дзера [152, с. 321 – 365], О. П. Дурович [77, с. 295 – 332], О. А. Беяневич [153, с. 61 – 66], О. М. Вінник [154, с. 276 – 295, 520 – 530], М. І. Брагінський, В. В. Вірянський [155], В. С. Мілаш [156], В. С. Щербина [4] та ін. Але у науковій юридичній літературі практично відсутні монографічні роботи з комплексного дослідження правової природи договірних відносин, що виникають у сфері надання туристичних і супутніх послуг, заснованих на новому законодавстві, яке регулює специфіку туристичної діяльності. Це обумовлює необхідність більш детального вивчення таких відносин з метою подальшого використання в розробці рекомендацій з удосконалення законодавства і практики його застосування у сфері регулювання відносин з надання туристичних послуг.

Виробництво і споживання туристичних послуг ґрунтується на відповідних договорах із зобов'язаннями, що впливають з них. Таким чином, визначення правової природи договірних відносин, що виникають у сфері надання туристичних і супутніх послуг, має велике значення.

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) послуги є самостійним об'єктом цивільних прав, проте ні ЦК України, ні ГК України не містять визначення цього поняття. У юридичній літературі триває полеміка з приводу послуг і їх класифікації, проте єдиного визначення послуги, що розкривало б її суть і відмежовувало її від інших правових явищ, досі не сформовано. Так, у роботі Л. В. Саннікової послугами визнаються дії послугонадавача із збереження або зміни стану неречових благ (майнових прав, інформації, нематеріальних благ), що здійснюються ним на користь послугоотримувача. Під результатом послуг розуміється досягнуте в процесі їх надання таке збереження або зміна неречового блага, яке передбачене законом, іншим правовим актом, договором, звичаєм ділового обороту або впливає з суті послуг, що надаються. Досягнення результату гарантується послугонадавачем, якщо інше не встановлене законом, договором, звичаєм ділового обороту або не впливає з суті послуг, що надаються [157]. О. С. Йоффе вказував на те, що в договорі послуг йде мова про діяльність таких видів, які не отримують або не обов'язково повинні отримати втілення в матеріалізованому, а тим більше в упредметненому результаті [158, с. 488]. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой визначають послуги як дії виконавця (послугонадавача), результат яких не має упредметненого вираження і не може бути гарантований, здійснювані на користь замовника (послугонадавач), зобов'язаного оплатити надані послуги [98 с. 543]; під послугами ними розуміються ті дії, які або взагалі не завершуються яким-небудь певним результатом, а містять корисний ефект у самих собі, або мають такий результат, який не втілюється в упредметненій формі [159, с. 239], що на наш погляд, більш повно відображає суть послуг, які надаються у сфері туризму, хоча це не завжди повно характеризує договір надання зазначених послуг.

Оскільки Законом України «Про туризм» договори господарювання, що укладаються суб'єктами у сфері туризму, розглядаються як різновид договорів про надання послуг, необхідно звернути увагу на регулювання договорів про надання послуг у чинному ЦК України. Згідно зі ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замов-

ника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцю зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

В основі поділу договорів взагалі і договорів про надання послуг у сфері туризму зокрема можуть лежати різні критерії, що обираються залежно від переслідуваних цілей. Поділ договорів на окремі види має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Він дозволяє учасникам правовідносин достатньо легко виявляти і використовувати в своїй діяльності найбільш істотні властивості договорів, удаватися на практиці до такого договору, який найбільшою мірою відповідає їх потребам [159, с. 491].

В юридичній літературі зустрічаються різні точки зору на класифікацію договорів про надання послуг у сфері туризму. Так, К. С. Свиридов указує, що договори у сфері туристичної діяльності можна розділити на три групи: договори, що укладаються між туроператором (турагентом) і туристом; договори, що укладаються між туроператором і турагентом; договори, що укладаються між туроператором і його партнерами — безпосередніми виконавцями окремих послуг [160, с. 78].

Н. О. Ган дає більш узагальнену класифікацію вказаних договорів і залежно від мети укладання розділяє їх на: договори, спрямовані на надання туристичних послуг і договори, що носять посередницький характер; та зазначає, що до першої групи договорів належать договори, що укладаються між туроператором і конкретними виконавцями туристичних послуг, а також договори, що укладаються між турфірмою і туристом (іншим замовником турпродукта), а до другої групи — договори, що укладаються між туроператором і турагентом [161].

На наш погляд, позиція обох авторів не повною мірою відображає договірні відносини, що виникають у сфері надання туристичних і супутніх послуг.

Фактично, для здійснення своєї діяльності з надання туристичних послуг суб'єкти господарювання, що займаються наданням туристичних послуг, вступають у різні договірні відносини: з туроператорами (турагентами), виробниками і виконавцями туристичних і супутніх послуг, споживачами туристичних послуг.

Сторонами договору із надання послуг, за загальними правилами, є виконавець і замовник. Виконавцем у договорах про надання туристичних і супутніх послуг може бути суб'єкт господарювання, зазначений у ст. 55 ГК України, що відповідає вимогам ст. 5 ЗУ «Про туризм». Замовником може виступати юридична або фізична особа, що не є безпосереднім споживачем послуги, або фізична особа, яка безпосередньо використовує послуги, що надаються виконавцем.

Таким чином, залежно від спрямованості договорів про надання туристичних і супутніх послуг, вони можуть бути направлені:

- а) на організацію розповсюдження та надання послуги споживачу;
- б) на кінцеве отримання послуги.

Спільне в названих групах договорів є те, що всі договори про надання туристичних і супутніх послуг спрямовані на задоволення потреб відвідувачів як споживачів цих послуг прямо або опосередковано.

Слід враховувати, що спрямованість договорів разом з суб'єктним складом цих договорів дають можливість поділяти на договори, які укладаються між професійними учасниками туристичних відносин, та договори між суб'єктами господарювання і споживачами. У туристичному бізнесі мають місце два типи договорів: між туристичною фірмою та туристом – споживачем, а також між туристичною фірмою і її партнерами (контактуючими організаціями) [162, с. 76].

За способом надання оферти і визначенням змісту договори про надання туристичних і супутніх послуг поділяються на договори приєднання (наприклад, договір на готельне обслуговування), і договори, зміст яких сторони визначають під час їх укладення (наприклад, індивідуальні тури). Залежно від специфіки суб'єктного складу договори приєднання можуть бути публічними.

За спрямованістю та суб'єктним складом договори у сфері туристичної діяльності можна поділити на такі групи.

1. Договори без участі споживачів – фізичних осіб:

а) господарські договори, що укладаються між суб'єктами господарювання, які займаються наданням туристичних і супутніх послуг. Такі договори можна характеризувати як двосторонні договори професійних суб'єктів з надання туристичних послуг;

б) договори, що укладаються між суб'єктами господарювання, які займаються наданням туристичних і супутніх послуг, і особою, яка не є безпосереднім споживачем послуг, але на підставі законодавства або договорів діє в інтересах споживачів-фізичних осіб. Такі договори завжди є договорами на користь третіх осіб.

2. Договори, що укладаються між суб'єктами господарювання, які займаються наданням туристичних і супутніх послуг, та споживачем.

До двосторонніх договорів належать договори, що укладаються між туроператором і турагентом (агентський договір), а також договори, що укладаються туроператором, турагентом, з іншими суб'єктами господарювання, виконавцями окремих туристичних і супутніх послуг (транспортне, екскурсійне, готельне обслуговування та ін.). Сторонами таких договорів можуть виступати тільки суб'єкти господарювання, таким чином, зв'язки між ними опосередковуються за допомогою господарських договорів, які регулюються ГК України та ЦК України. Указані договори за своєю правовою природою є консенсуальними, відплатними, взаємними договорами, що укладаються на користь учасника. У ряді випадків такі договори є договорами приєднання.

До договорів на користь третіх осіб належать договори, що укладаються суб'єктами господарювання з особою, яка не є безпосереднім споживачем послуги. Виконавцем у таких договорах виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником виступає суб'єкт господарської діяльності, який укладає договір на користь безпосереднього споживача послуги, яким є фізична особа. Разом із тим, відносини в таких договорах врегульовані поряд із загальними нормами ЦК України і ГК України, нормами ЗУ «Про туризм», Закон № 1023-ХІІ [73]. За своєю правовою природою такі договори є консенсуальними, взаємними, відплатними, що укладаються на користь третьої особи. Такі договори можуть укладатися як на підставі вироблених суб'єктом господарювання умов в стандартних формах, так і за індивідуальним замовленням другої сторони, що самостійно визначає маршрут подорожі і перелік відповідних послуг (перевезення, харчування, розміщення, екскурсійне обслуговування тощо).

Спосіб формування послуги має істотне значення для визначення характеру договору, що укладається суб'єктом господарювання, із замовником. Так, при формуванні індивідуального замовлення договір за своєю природою є консенсуальним, відплатним, взаємним, таким, що укладається на користь третьої особи. У тому випадку, якщо послуга (комплекс послуг) формується суб'єктом господарювання самостійно як стандартна усталена послуга, такий договір за своєю правовою природою буде консенсуальним, відплатним, взаємним, публічним договором приєднання, що укладається на користь третьої особи.

До другої групи належать договори, що укладаються безпосередньо із споживачем. Виконавцем у таких договорах виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником – фізична особа. Відносини в таких договорах врегульовані загальними нормами ЦК України, нормами ЗУ «Про туризм», а також ЗУ № 1023-ХІІ. У таких випадках договір є консенсуальним, взаємним, відплатним, що укладається на користь учасника. Також, залежно від способу формування послуги виконавцем, може бути публічним та/або договором приєднання.

Таким чином, загальним для всіх договорів, що укладаються у сфері туристичної діяльності, є те, що всі вони, незалежно від суб'єктного складу, порядку укладення і змісту договору, вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами усіх істотних умов, кожна сторона договорів набуває права і одночасно несе зобов'язання щодо до іншої сторони.

Виходячи з наведеного, можна визначити загальну правову природу будь-якого договору в сфері надання туристичних і супутніх послуг. Такий договір є консенсуальним, відплатним, взаємним. Його індивідуальні характеристики можуть бути визначені залежно від:

- 1) суб'єктного складу сторін — двосторонні договори;
- 2) спрямованості — договори, спрямовані на організацію надання послуги або на кінцеве отримання послуги;
- 3) способу укладення договору і суб'єктного складу — договір, зміст якого сторони визначають самостійно, або договір приєднання та/або публічний.

Оскільки на таку ознаку договору про надання туристичних та супутніх послуг, як публічність, впливає суб'єктний склад, у таких договірних правовідносинах існує нерівність сторін, що вимагає захисту більш слабкої сторони договору, якою є споживач, шляхом державного регулювання таких відносин з метою встановлення додаткових правових гарантій для більш слабкої сторони.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що сутнісними ознаками договорів про надання туристичних і супутніх послуг є:

1) особливий суб'єктний склад (виконавцем є суб'єкт господарської діяльності, що надає туристичні або супутні послуги, замовником – суб'єкт господарювання, що вступає в договірні відносини з метою задоволення своїх господарських потреб, або фізична особа з метою задоволення особистих потреб);

2) нерівність сторін;

3) обмеження договірної свободи з метою захисту прав та інтересів споживачів послуг;

4) спрямованість на забезпечення потреб споживачів туристичних та супутніх послуг.

3.2. Окремі види договорів у сфері надання туристичних та супутніх послуг

Господарсько-правове регулювання договорів у сфері туристичної діяльності виражається у встановленні порядку їх укладення та виконання сторонами прийнятих на себе зобов'язань, а також відповідальності за невиконання або належне виконання таких зобов'язань [163, с. 25].

Аналіз договірно-правових відносин у сфері туристичної діяльності доводить, що такі відносини характеризуються множинністю. Далі ми розглянемо договори, що є найбільш характерними для туристичної діяльності: договір на туристичне обслуговування; договір на екскурсійне обслуговування; агентський договір.

Договір на туристичне обслуговування не має єдиного загальноприйнятого найменування в міжнародній практиці. Наприклад,

у Директиві Ради 90/314/ЄЕС угода, що пов'язує споживача та організатора та/або розповсюджувача, іменується договором.

У Директиві 2015/2302/ЄС, безпосередньою метою якої є належне функціонування внутрішнього ринку і досягнення високого рівня захисту прав споживачів шляхом зближення окремих аспектів законодавств, технічних регламентів та адміністративних процедур країн-учасниць, що відносяться до договорів про пакетні подорожі та організовані туристські послуги, які укладаються між туристами та продавцями, використовується поняття «договір про пакетну подорож». Під договором про пакетну подорож розуміється договір про пакет у цілому або, якщо пакет надано у відповідності до різних договорів, усі договори про надання послуг, включених до пакета. При цьому під поняттям «пакет» розуміється комбінація як мінімум двох видів різних туристичних послуг для поїздки або відпустки, якщо: 1) такі послуги з'єднані одним продавцем, у тому числі за проханням чи згідно з вибором туриста, до укладення договору про надання усього комплексу послуг; або 2) незалежно від укладення окремих договорів з індивідуальними постачальниками туристських послуг, такі послуги: а) було придбано в єдиному пункті продажу в межах одного бронювання; б) було запропоновано або сплачено за ціною «усе включено» або загальною ціною; в) при рекламі і продажу використовувався термін «пакет» або схожий термін; г) було скомбіновано після укладення договору, яким продавець надає право туристу на вибір із набору різних типів туристських послуг; або д) було придбано у індивідуальних продавців через зв'язне онлайн бронювання, коли для здійснення бронювання ім'я туриста і його реквізити передаються від продавця до продавця найпізніше після підтвердження бронювання першої послуги. Указана Директива не застосовується до пакетів та організованих туристських послуг при терміні поїздки менше 24 годин, якщо ночівлю не включено.

Закон Республіки Польща «Про туристичні послуги» від 29.08.1997 р. [49] регламентує вимоги до договору про надання туристичних послуг у главі 3, що описує захист прав споживачів та визначає його як договір між туроператором чи турагентом, з однієї сторони, і споживачем – з іншої. Закон Республіки Польща «Про туристичні

послуги» від 29.08.1997 р. визначає споживача відповідно до Директиви 90/314/ЄЕС, згідно якої споживачем визнається особа, яка має намір укласти або уклала договір на надання туристичних послуг від свого імені або від імені іншої особи, і ця угода не є предметом її господарської діяльності, а також особа, від імені якої був укладений договір, а також особа, якої було делеговано право на використання зазначених в договорі туристичних послуг. [164].

Поняття «споживач» для туристів з точки зору законодавства ЄС визначається у таких нормативно-правових актах, як: Директива № 2005/29/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку (Директива про недобросовісну комерційну практику) [165], Директива 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах» від 20 травня 1997 р. [166], Директива № 2002/65/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг та про внесення змін до Директиви Ради № 90/619/ЄС і Директиви № 97/7/ЄС і 98/27/ЄС [167], Директива Ради 93/13/ЄС від 5 квітня 1993 р. про несправедливі умови у споживчих договорах [168].

Системний аналіз названих нормативно-правових актів ЄС дає можливість сформулювати наступні загальні ознаки споживача в праві ЄС: 1) споживачем визнається тільки фізична особа; 2) споживач купує товари чи послуги на підставі договору з підприємцем; 3) споживач купує товари чи послуги без мети здійснення підприємницької чи професійної діяльності.

Неповнота та суперечливість правових норм, що регулюють договірні відносини між особою, яка надає туристичну послугу, і споживачем, призводять до порушення прав споживачів як найбільш слабкої сторони договору.

Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про туризм» під договором на туристичне обслуговування розуміється надання за оплату однією стороною – туроператором, безпосередньо або через турагента, – комплексу туристичних послуг за замовленням іншої сторони (туриста). До договору на туристичне обслуговування застосовуються загальні положення договору про надання послуг, якщо інше не передбачено законом.

Невизначеність змісту договору про надання туристичних та супутніх послуг призводить до порушення прав туристів. Постановою Вищого господарського суду України від 31 травня 2011 р., справа № 5002-9/4721-2010 [169], встановлено, що за договором з реалізації путівок та обслуговування відпочиваючих Продавець (лікувально-оздоровчий заклад) продав туроператору – Покупцеві путівки до клінічного санаторію. Однак путівка як документ не визначена ані ЦК України, ні ЗУ «Про туризм». Поняття «путівка» у нормативно-правових актах, пов'язане з наданням туристичних послуг, зустрічається тільки у ЗУ «Про оздоровлення та відпочинок дітей» і визначається як документ, який засвідчує право дитини на отримання послуг з оздоровлення та відпочинку, умови перебування в такому закладі і встановлює вартість та перелік послуг з оздоровлення і відпочинку для однієї дитини в конкретному закладі. Також термін «путівка» згадується в Положенні про туристичний ваучер (Додаток № 1 до постанови колегії Держкомтуризму України від 23 лютого 1994 р. № 7) [170], в якому путівка прирівнюється до туристичного ваучера, що суперечить положенням ЗУ «Про туризм», адже ваучер є видом договору на туристичне обслуговування, а його оформлення та відповідність договору передбачається наказом Державної туристичної адміністрації України від 06.06.2005 № 50 [171], яким затверджено Опис бланка ваучера та Інструкцію про порядок оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання. Таке сприйняття «путівки» призвело до того, що суд визнав названий договір змішаним відповідно до ч. 2 ст. 628 ЦК України, який містить елементи як договору купівлі-продажу, так і договору про надання послуг. Але на наше переконання, таке змішування (надання послуг з купівлі-продажу – путівки) призводить до порушення змісту договору про надання послуг насамперед у тому, що документ-путівка сам по собі не має цінності і теж тільки підтверджує надання послуг. Крім того, саме надання послуг дозволяє чітко визначати об'єкт договору послуг – розміщення у певному номері санаторно-лікувального закладу.

У справі № 2-29/1055-2010 відповідно до постанови Севастопольського апеляційного господарського суду від 04 серпня 2010 р. [172] судами двох інстанцій підтверджено склад правовідносин відповідно

до Закону «Про туризм». Договір, який був укладений між туроператором та пансіонатом, містив зобов'язання щодо реалізації комплексу туристичних послуг шляхом циклічних заїздів або разових заявок. Обсяг та зміст туристичних послуг згідно з договором визначався сторонами відповідно до заявок або виділеної квоти місць. Конкретні умови туристичних послуг обумовлювались додатками до договору, у яких вказувались: вартість туристичного обслуговування, перелік додаткових послуг. Судами було підтверджено характер послуг, який надавався туроператором туристам і підтверджувався наданням ваучера туристам. На відміну від вищезгаданого рішення Вищого господарського суду України 8 листопада 2011 р. у справі № 25/123 надання послуг не розглядалось як купівля-продажу путівки. Навпаки, ваучер, необхідність оформлення якого розглядалася в справі, правильно визнаний судом документом, що підтверджує існування відносин між туристом і суб'єктом туристичної діяльності, який надає туристичні послуги, в зв'язку з чим ваучер не може бути доказом, який підтверджує виконання позивачем своїх зобов'язань перед відповідачем. Крім того, оформлення ваучера визнано судом як форма укладання договору тільки між туристом та суб'єктом туристичної діяльності і не може бути предметом купівлі-продажу у відносинах туроператора як з туристом, так і з пансіонатом, оскільки предметом таких договорів є послуги. Це може слугувати підтвердженням хибності визнання путівки як предмета договору купівлі-продажу у справі № 25/123, оскільки мета та оформлення путівки подібні до оформлення ваучера. Також ці висновки підтверджуються Листом Верховного Суду України від 01.02.2014 р. «Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 Цивільного процесуального кодексу України, за II півріччя 2013 р.».

З цих судових рішень можна зробити висновок, що відсутність типових умов для договорів, пов'язаних з наданням послуг з тимчасового розміщення та суміжними з цими послугами, пов'язаних з санаторно-курортним обслуговуванням, призводить до відсутності чіткого окреслення прав та обов'язків сторін та опису предмета договору. У такому разі при розміщенні у лікувально-оздоровчих закладах саме

надання додаткових послуг у цих закладах і спричинить появу змішаного договору, а «продавець» путівок повинен вважатися обов'язково туроператором, або взагалі не надавати ніяких послуг і продаж здійснювати виключно як особа, що діє на підставі доручення, і тому може отримувати кошти тільки від оператора «довірителя» – у нашому випадку – лікувально-оздоровчого закладу.

Варто зазначити, що серед учених є різні підходи до поняття договору на туристичне обслуговування та визначення його видів.

Так, В. І. Гостюк, залежно від учасників, які укладають договір, поділяє договори на туристичне обслуговування на три групи: 1) договори, що укладаються між туроператором (турагентом) і туристом; 2) договори, що укладаються між туроператором і його партнерами – безпосередніми виконавцями окремих послуг; 3) договори, що укладаються між туроператором і турагентом [173, с. 165]. Ми не підтримуємо цю позицію, оскільки договором на туристичне обслуговування є тільки договір, укладений між туроператором/турагентом і замовником, яким виступає споживач туристичної послуги або третя особа, що діє в інтересах споживача.

В. Ф. Кифяк стверджує, що договори на надання туристичних послуг – договори, які укладаються між суб'єктами туристичної діяльності та споживачами туристичного продукту [84, с. 68]. На наш погляд, таке визначення не дає чіткого розуміння про суб'єктів таких договорів, бо, по-перше, суб'єктами туристичної діяльності згідно зі ст. 5 ЗУ «Про туризм» є: туристичні оператори, туристичні агенти; гіді-перекладачі, екскурсіводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо. А по-друге, другою стороною договору може виступати не тільки споживач, але й особа, яка не є безпосереднім споживачем послуги.

Ю. Коросташивець вважає, що сторонами в договорі на туристичне обслуговування відповідно до ст. 5 ЗУ «Про туризм» є «юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги чи здійснюють посередницьку діяльність з надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземні

громадяни та особи без громадянства, в інтересах яких здійснюється туристична діяльність» [174, с. 97]. Але ж звідси випливає, що виконавцем за договором може бути будь-який суб'єкт туристичної діяльності, а замовником будь-яка особа, яка споживає будь-яку послугу, що надається у сфері туристичної діяльності.

Предметом регулювання договору на туристичне обслуговування деякі вчені називають туристичні послуги та процес їх надання [175, с. 120]. На наш погляд, такий висновок є досить загальним і не дозволяє відокремити предмет регулювання саме договору на туристичне обслуговування від предмета регулювання інших договорів, що існують у галузі туризму. Наприклад, М. М. Гудима відмежовує договір про надання туристичних послуг від договорів, які укладаються туроператором з безпосередніми виконавцями окремих туристичних послуг за такими критеріями, як предмет і сторони договорів, підкреслюючи, що предмет договору про надання туристичних послуг є комплексним, а тому він ширший за предмет тих договорів, що укладаються туроператором з виконавцями туристичних послуг. Щодо сторін зазначених договорів відзначається, що контрагентами туроператорів за договорами про надання туристичних послуг є замовник туристичних послуг, що їх отримує для особистих потреб або замовляє на користь інших фізичних осіб, а за іншими договорами – особи, які спеціалізуються на наданні відповідних послуг туристам (готелі, перевізники тощо) [176, с. 15].

Формулюючи визначення поняття предмета договору про надання туристичних послуг, М. М. Гудима як одну з характерних ознак договору про надання туристичних послуг визначає законодавчо встановлений строк для її надання (понад 24 години до одного року) [176, с. 7, 18].

Ми переконані, що тільки строк подорожі не є визначальною ознакою договору на туристичне обслуговування, бо сукупними характерними ознаками цього договору, що дозволяють відокремити його від інших договорів, є:

1) комбінація двох чи більше послуг. При цьому, відповідно до прецедентної практики Суду Європейського Союзу, немає ніякого значення, коли було поєднано послуги, до підписання договору з турис-

том чи за проханням, у відповідності до вибору, зробленого туристом. Ті ж самі принципи застосовуються незалежно від того, яким способом здійснено бронювання – агентом чи онлайн [87];

2) спеціальний суб'єктний склад: виконавець – турагент чи туроператор, замовник – споживач послуги – турист або екскурсант, що здійснює ночівлю в місці відвідування;

3) умови перебування у місці відвідин – мінімум одна ночівля.

Необхідно відзначити, що від імені споживача договір може бути укладено також третіми особами, але при цьому безпосереднім споживачем є турист, відповідно, договір буде договором на туристичне обслуговування і матиме такі ж істотні умови.

На основі системного аналізу договірних відносин, що виникають у сфері надання туристичних послуг, договори на туристичне обслуговування можна розділити на дві групи залежно від суб'єктного складу:

1) договори, що укладаються безпосередньо із споживачем. Виконавцем у таких договорах виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником — фізична особа. Відносини у таких договорах урегульовані загальними нормами ЦК України, нормами законів України «Про туризм» та Закону № 1023-ХІІ.

2) договори на користь третіх осіб, що укладаються суб'єктами з особою, яка не є безпосереднім споживачем послуги. Виконавцем у таких договорах виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником – суб'єкт господарської діяльності, який укладає договір на користь безпосереднього споживача послуги, яким є фізична особа. Відносини в таких договорах урегульовано загальними нормами ЦК України та ГК України, нормами законів України «Про туризм» та Закону № 1023-ХІІ.

Предметом регулювання договору на туристичне обслуговування є комплекс туристичних послуг і процес їх надання.

Підсумовуючи, слід указати, що для охоплення поняттям договору на туристичне обслуговування, що застосовується у чинному ЗУ «Про туризм», усіх учасників, які можуть бути сторонами договору, до числа суб'єктів таких договорів треба відносити не тільки туроператорів, турагентів і туристів, але й екскурсанта, який здійснює ночівлю в місці відвідування, і третю особу, що діє в їхніх інтересах, яка хоч і не є безпосереднім споживачем послуги, але здійснює оплату за договором.

Визначення поняття «договір на туристичне обслуговування», яке дається у ст. 36 законопроекту № 4224, не розкриває сутність цього договору. Крім того, під виконавцем розуміється тільки туроператор, а під предметом договору попередньо організована комплексна чи окрема туристична послуга.

На нашу думку, найбільш цілісним, хоч і відображує не повною мірою відносини, що виникають, є визначення, яке дає М. М. Гудима: за договором про надання туристичних послуг одна сторона (туроператор, який діє безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати іншій стороні (туристу) туристичну послугу комплексного характеру шляхом надання певних послуг, що входять до її складу, самостійно та (або) із залученням третіх осіб, а інша сторона (турист) зобов'язується сплатити за це встановлену грошову суму [176, с. 18].

Отже, для остаточного визначення змісту та надання доктринального поняття договору на туристичне обслуговування необхідно врахувати наступні елементи:

- 1) туристична послуга – будь-яка окрема послуга, що спрямована на задоволення вимог відвідувачів;
- 2) декілька туристичних послуг, поєднаних туроператором, є комплексом туристичних послуг, які з метою необхідного регулювання визначаються як турпакет;
- 3) комплекс туристичних послуг (турпакет) може містити всі види послуг, які надаються при здійсненні туристичної діяльності.

Наведене дає підстави запропонувати таке визначення: комплекс туристичних послуг (турпакет) – це послуга з організації подорожі, яка за змістом складається з обов'язкової сукупності окремих послуг з перевезення та розміщення, з поєднанням їх з іншими додатковими послугами.

Питання щодо визначення істотних умов такого договору та його найменування в законодавстві слід розглядати через призму договору про надання послуг, і тому такому договору буде відповідати назва «договір про надання комплексу туристичних послуг». Ця назва точніше відображає сутність відносин, які має регулювати цей договір.

Наступним етапом буде аналіз договору про надання комплексу туристичних послуг і визначення його істотних умов.

У міжнародному і національному праві існує ціла низка особливостей укладення договору про надання комплексу туристичних послуг. Визначення таких особливостей і їх належне відображення при укладенні відповідних договорів допомагає найбільш повно й правильно захищати інтереси споживача послуги.

Статтею 6 Глобального етичного кодексу туризму, схваленого 1 жовтня 1999 р. на сесії UNWTO у м. Сантьяго (Чилі), встановлено, що працівники сфери туризму зобов'язані надавати туристам об'єктивні відомості про місця призначення та про умови поїздки, прийому та перебування; вони повинні забезпечувати ясність положень договорів, запропонованих їхнім клієнтам, як у плані характеру, ціни і якості послуг, які вони зобов'язані надати, так і в плані фінансових зобов'язань у разі одностороннього порушення договірних зобов'язань з їхнього боку [177].

Особливості предмета договору на туристичне обслуговування не тільки визначають правову природу цього договору, але й впливають на його зміст та інші характеристики, зокрема, порядок укладення та виконання [176, с. 16].

Слід зазначити, що досягнення згоди сторонами договору щодо всіх його істотних умов, які прямо передбачені цивільним законодавством, є складним юридичним фактом, на основі якого виникають договірні відносини та момент набуття договором законної сили. Аналізуючи чинне законодавство, можна стверджувати, що від ступеня правової регламентації істотних умов безпосередньо залежить стабільність та доцільність виконання договірних зобов'язань [174, с. 97]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 638 ЦК України істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Як було вказано, однією з функцій договору про надання комплексу туристичних послуг є забезпечення захисту слабкої сторони – споживача, тому істотні умови такого договору мають бути встановлені у Законі України «Про туризм».

Аргументом на користь цієї думки є практика Вищого господарського суду України. Зміст Постанови Вищого господарського суду

України від 08 лютого 2011 р. № 43/253 [178] підтверджує, що залежність туриста від умов договорів між туроператорами та перевізниками або посередниками перевізників вимагає усунення відповідних ризиків щодо штрафів та відмов повернення вартості перевезень у разі скасування перевезень. Якщо туристичний оператор та перевізник є професіональними учасниками цих відносин, вони самі можуть розраховувати економічні ризики і при наявності відповідного економічного стану страхувати свої інтереси, то останній є економічно слабкою стороною у відносинах з оператором та перевізником, тому відмова туриста від перевезень повинна бути підставою для страхування таких випадків і відшкодування вартості туристичних послуг. Разом з тим, для здешевлення туристичної послуги для громадян можливо вводити обов'язкове страхування їх інтересів на випадок відмови від послуг тільки при наданні комплексу туристичних послуг, який досягає певної суми, а при послугах на меншу суму – страхування здійснювати тільки за бажанням туриста.

Згідно зі ст. 20 ЗУ «Про туризм» договір на туристичне обслуговування укладається в письмовій чи електронній формі відповідно до закону; істотними умовами такого договору є таке: 1) строк перебування у місці надання туристичних послуг із зазначенням дат початку та закінчення туристичного обслуговування; 2) характеристика транспортних засобів, що здійснюють перевезення, зокрема їх вид і категорія, а також дата, час і місце відправлення та повернення (якщо перевезення входить до складу туристичного продукту); 3) готелі та інші аналогічні засоби розміщення, їх місце розташування, категорія, а також строк і порядок оплати готельного обслуговування; 4) види і способи забезпечення харчування; 5) мінімальна кількість туристів у групі (у разі потреби) та у зв'язку з цим триденний строк інформування туриста про те, що туристична подорож не відбудеться через недобір групи; 6) програма туристичного обслуговування; 7) види екскурсійного обслуговування та інші послуги, включені до вартості туристичного продукту; 8) інші суб'єкти туристичної діяльності (їх місцезнаходження та реквізити), які надають туристичні послуги, включені до туристичного продукту; 9) страховик, що здійснює обов'язкове та/або добровільне страхування туристів за бажанням

туриста, інших ризиків, пов'язаних з наданням туристичних послуг; 10) правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування та перебування там; 11) вартість туристичного обслуговування і порядок оплати; 12) форма розрахунку.

У Директиві 2015/2302/ЄС вказано, що країни-учасниці повинні вжити необхідних заходів для того, щоб організатор і, якщо пакет продається через роздрібногo продавця, – роздрібний продавець у чіткій та зрозумілій формі надали туристу таку інформацію, коли це стосується пакета, до укладення туристом договору про пакетну подорож чи про відповідну пропозицію:

1) основні характеристики туристичних послуг: а) туристичний напрямок (напрямки), маршрут і строк перебування, дати; б) способи, характеристики та категорії транспорту, пункти, дати і час відправлення та повернення або, якщо точний час ще не визначено, орієнтовний час відправлення та повернення, тривалість і місця проміжних зупинок і пересадок; в) місцезнаходження, основні характеристики і туристська категорія місця розміщення; г) харчування, якщо передбачене, опис; ґ) поїздки, екскурсія (екскурсії) та інші послуги, включені до загальної ціни, узгодженої для пакета; д) мова (мови), на якій (яких) будуть проводитися заходи; е) наявність гарантії доступності послуг у поїздки чи відпочинку для осіб з обмеженими можливостями пересування;

2) фірмова назва, географічна адреса організатора і, коли це слушно, роздрібногo продавця, а також номер телефону і електронну адресу;

3) загальна ціна пакета, включаючи податки, і, коли це слушно, усі додаткові комісійні винагороди, збори та інші витрати або, коли такі витрати не можуть бути розраховані заздалегідь, повідомлення про те, що турист може зазнати таких додаткових витрат;

4) організація платежу і, коли це слушно, наявність та умови для депозитів та інших фінансових гарантій, що сплачуються або надаються туристом;

5) мінімальна кількість осіб, необхідна для організації пакета, і строк не менше 20 днів до початку пакета для можливості відміни, якщо вказаної кількості не досягнуто;

б) загальна інформація про паспортні та візові вимоги, у тому числі орієнтовний строк отримання віз, для громадян відповідної (них) країни-учасниці (країн-учасниць) та інформація про медичне забезпечення;

7) інформація про те, що турист може розірвати договір будь-коли час до початку пакета в обмін на сплату відповідної суми збору;

8) інформація про факультативне або обов'язкове страхування для покриття витрат, розірвання туристом договору або вартість допомоги, включаючи репатріацію, у разі нещасного випадку, хвороби або смерті.

Країни-учасниці повинні вжити необхідних заходів, щоб організатор не зміг змінити переддоговірну інформацію, якщо він не залишив за собою право на внесення таких змін і не повідомив про такі зміни туриста в чіткій та зрозумілій формі до укладення договору.

Директивою 2015/2302/ЄС передбачено, що договір повинен містити всю переддоговірну інформацію, а також таку додаткову інформацію: 1) спеціальні вимоги туриста, які організатор погодився задовольнити; 2) інформацію про те, що організатор: а) несе відповідальність за неналежне виконання усіх включених туристських послуг; б) зобов'язаний надати допомогу, якщо турист опинився в скрутному становищі; в) зобов'язаний надати захист у разі банкрутства, повернення сплачених сум і повернення до країни постійного перебування, а також повідомити назву юридичної особи, що надає захист у разі банкрутства та її контактну інформацію, у тому числі географічну адресу; 5) контактна інформація контактного пункту, куди турист може направити скаргу про будь-який випадок невідповідності, виявлений ним на місці; 6) назву, географічну адресу, номер телефону і електронну адресу місцевого представництва або контактної пункту організатора, чиєї допомоги потребує турист, що опинився у скрутному становищі, або, якщо такого пункту або представництва немає, телефон екстреного зв'язку або вказівка іншого способу зв'язку з організатором; 7) інформація про те, що турист може розірвати договір у будь-який час до початку пакета у разі сплати відповідної компенсації або розумної стандартної комісії за розірвання, якщо таку комісію встановлено; 8) за участі неповнолітніх дітей у пакетній подорожі інформація про

спосіб прямого зв'язку з неповнолітнім або з уповноваженою особою в місці розміщення неповнолітнього; 9) інформація про наявність альтернативних та онлайн механізмів урегулювання спорів.

Таким чином, Директивою 2015/2302/ЄС встановлено широкий перелік умов, які мають бути включені до договору, що укладається між туроператором/турагентом та споживачем, перелік яких складається із переддоговірної інформації, яка носить обов'язковий характер, та додаткової інформації.

Закон Республіки Польща «Про туристичні послуги» також передбачає обов'язковий характер переддоговірної інформації, яка разом з додатковою складає перелік істотних умов договору, що укладається між туроператором чи турагентом, з однієї сторони, і споживачем – з іншої.

Обов'язковий характер переддоговірної інформації та вимоги щодо її повноти, достовірності та незмінності повністю відповідають принципам, викладеним у Директиві № 2005/29/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку (далі – Директива 2005/29/ЄС), яка використовується до відносин, що виникають до, під час та після укладання угоди між споживачем та продавцем з приводу вибору та придбання товарів споживачем, і прямо захищає економічні інтереси споживачів від недобросовісної комерційної діяльності у відносинах між підприємцем та споживачем. Директива № 2005/29/ЄС забороняє використання у комерційній діяльності засобів та методів, що значно обмежують можливість споживача прийняти зважене, обдумане рішення, коли така діяльність веде або може вести до вчинення споживачем угоди, яка за інших обставин не була б ним вчинена, якби споживач мав достовірні дані [165].

Отже, розглянуті приклади регулювання підтверджують необхідність законодавчого закріплення обов'язку туроператора, турагента на етапі, що передуює укладенню договору, надавати повну інформацію, оскільки фактично саме цьому етапу споживач приділяє значну увагу, саме на цьому етапі він робить вибір туру та визначається з можливістю укладення договору, і, як правило, підписання самого договору сприймає як просту формальність.

Аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів ЄС, законодавства України дозволяє стверджувати, що до істотних умов договору про надання комплексу туристичних послуг, крім характерних для стандартного договору про надання послуг, доцільно також віднести такі обов'язки, які можливо вважати інформаційними:

1) найменування суб'єкта господарювання та номер запису у Реєстрі турагентів та туроператорів, ідентифікаційний номер платника податків, ім'я, посада особи, що підписала договір;

2) інформація про те, хто несе відповідальність за неналежне виконання умов договору і, у випадку, коли договір укладається турагентом, за неналежне виконання усіх включених туристичних послуг або (порядок і строк висунення претензій щодо надання послуг туроператором або особою, яка співпрацює з ним);

3) спеціальні вимоги туриста, які організатор погодився задовольнити;

4) вид і обсяг страхування туристів, найменування і адресу страховика;

5) назва, географічна адреса, номер телефону та електронна адреса місцевого представництва або контактної пункту організатора, чия допомога знадобиться туристу, що опинився у скрутному становищі, або, якщо такого пункту або представництва немає, телефон екстреного зв'язку або вказівка іншого способу зв'язку з організатором;

6) посилання на обов'язкове виконання нормативних актів у сфері технічного регулювання туристичної діяльності (стандарти, кодекси ustalеної практики та інше).

Таким чином, з урахуванням спрямованості договору, за договором про надання комплексу туристичних послуг одна сторона (туроператор, який діє безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати іншій стороні (туристу; екскурсанту, що здійснює одну ночівлю у відвідуваному місці, або третій особі, що діє на користь цих суб'єктів) комплекс туристичних послуг (туристичний пакет) із залученням третіх осіб, а інша сторона зобов'язується сплатити за це встановлені кошти.

Договір на екскурсійне обслуговування. Екскурсійне обслуговування як один з важливих складників туристичної галузі може

розглядатися як частина комплексної туристичної послуги, а може існувати як самостійний вид послуг. У першому випадку права та обов'язки у суб'єкта екскурсійної діяльності виникають перед особою, яка формує турпакет, у другому – перед особою, котра є споживачем екскурсійної послуги – екскурсантом.

Слід зауважити, що науковцями детально проаналізовано договори на туристичне обслуговування, але договірні відносини, що виникають при здійсненні екскурсійного обслуговування, майже не розглянуто.

Отже, договори на екскурсійне обслуговування залежно від учасників, які укладають договір, можна згрупувати так: 1) господарські договори, що укладаються між суб'єктами господарювання, які надають екскурсійні послуги, та туроператорами; 2) договори між суб'єктами господарювання, які надають екскурсійні послуги, і особою, котра не є безпосереднім споживачем послуг, але на підставі законодавства або договорів діє в інтересах споживачів – фізичних осіб; 3) договори, що укладаються між суб'єктами господарювання, які надають екскурсійні послуги, і споживачем.

Договори, що укладаються між суб'єктом господарювання, який надає екскурсійні послуги, та туроператором, укладаються з метою формування останнім турпакета для подальшої реалізації його туристу; екскурсанту, що залишається на одну ніч у відвідуваному місці. Сторонами таких договорів виступають тільки суб'єкти господарювання, таким чином, зв'язки між ними опосередковуються за допомогою господарських договорів, які регулюються ГК та ЦК України. Такі договори – двосторонні між юридично рівноправними учасниками. За своєю правовою природою є консенсуальними, відплатними, взаємними договорами, що укладаються на користь учасника. У деяких випадках такі договори є договорами приєднання.

Виконавцем у договорах, що укладаються між суб'єктами господарювання, які займаються наданням екскурсійних послуг, і особою, яка не є безпосереднім споживачем послуг, але на підставі законодавства або договорів діє в інтересах споживачів-фізичних осіб, виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником – суб'єкт господарської діяльності, який укладає договір на користь безпосереднього споживача.

вача послуги – фізичної особи. Тож ці договори також є двосторонніми договорами між юридично рівноправними учасниками. Однак відносини у таких договорах урегульовані поряд із загальними нормами ЦК України і ГК України, нормами ЗУ «Про туризм», а також нормами Закону № 1023-ХІІ, оскільки відповідальність за зобов'язаннями, пов'язаними з організацією екскурсії, суб'єкти господарювання, які надають екскурсійні послуги, несуть перед безпосереднім споживачем екскурсійної послуги, на користь якого було укладено договір. За своєю правовою природою такий договір є консенсуальним, взаємним, відплатним договором, що укладається на користь третьої особи. Вказаний договір може укладатися як на підставі вироблених суб'єктом господарювання умов у стандартних формах, так і за індивідуальним замовленням другої сторони, що самостійно визначає певні умови: маршрут, об'єкт ознайомлення, протяжність, критерії перевезення тощо. Спосіб формування послуги має істотне значення для визначення характеру договору господарювання, що укладається суб'єктом із замовником. Так, при формуванні індивідуального замовлення договір за своєю природою є консенсуальним, відплатним, взаємним, таким, що укладається на користь третьої особи. У тому випадку, якщо послуга формується суб'єктом господарювання самостійно, як стандартна усталена послуга, такий договір за своєю правовою природою буде консенсуальним, відплатним, взаємним, публічним договором приєднання, що укладається на користь третьої особи.

У договорах, що укладаються між суб'єктами господарювання, що надають екскурсійні послуги, і безпосередньо із споживачем, виконавцем виступає суб'єкт господарської діяльності, замовником – фізична особа. Відносини у таких договорах урегульовані загальними нормами ЦК України, нормами ЗУ «Про туризм», а також Закону № 1023-ХІІ. Такий договір є консенсуальним, взаємним, відплатним договором, що укладається на користь учасника. А також, залежно від способу формування послуги виконавцем, може бути договором, зміст якого сторони визначають самостійно, публічним та/або договором приєднання.

Окрім цього, такі договори можна класифікувати залежно від програми екскурсії. Так, якщо програма екскурсії передбачає одну ночівлю у відвідуваному місці, такий договір буде договором на туристичне

обслуговування, і особливості його укладення, виконання та суттєві умови визначаються спеціальними нормами, встановленими для цього виду договорів. У разі, якщо програма екскурсії не передбачає ночівлю в місці відвідування, такий договір повинен регулюватися за правилами, встановленими для договору на екскурсійне обслуговування.

Безпосереднім споживачем екскурсійної послуги є саме екскурсант, адже, справедливо зазначила М. Гудима, у договорах, що забезпечують отримання додаткових послуг туристом і укладаються ним з безпосередніми виконавцями послуг (готелями, перевізниками, екскурсійними бюро тощо), замовник не матиме правового статусу туриста [176, с. 18].

Сторонами такого договору є нерівноправні суб'єкти – безпосередній споживач є слабкою стороною в договорі, що потребує додаткового регулювання з боку держави.

Залежно від зазначених видів договорів, що укладаються у сфері екскурсійної діяльності, відповідальність організатора екскурсії можна розподілити на дві групи: а) відповідальність організатора екскурсії перед туроператором; б) відповідальність організатора екскурсії перед безпосереднім споживачем.

Гадаємо, що розмежування відповідальності перед безпосереднім споживачем екскурсійної послуги за неналежне виконання або невиконання договору на екскурсійне обслуговування необхідно здійснювати наступним чином: 1) у тому випадку, коли споживач отримує екскурсійну послугу від туроператора як складову комплексної послуги, відповідальність несе туроператор або турагент згідно з вимогами, що висуваються до договору на туристичне обслуговування; 2) у тому випадку, коли організатор екскурсії укладає договір з суб'єктом господарювання, що діє в інтересах фізичної особи-споживача, або безпосередньо зі споживачем, відповідальність несе організатор екскурсії.

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про туризм» за договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які

не включають у себе послуги з розміщення. Договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним законодавством, у тому числі шляхом видачі ваучера. Загальні положення про договір на надання послуг застосовуються до договору на екскурсійне обслуговування, якщо інше не передбачено законом та не суперечить суті зобов'язання. Особа, яка надає екскурсійні послуги, зобов'язана до укладення договору на екскурсійне обслуговування надати екскурсанту необхідну і достовірну інформацію щодо екскурсійного обслуговування, його видів і особливостей, кваліфікації екскурсовода, про порядок і строки оплати екскурсійних послуг, а також надати екскурсанту на його прохання іншу інформацію з питань екскурсійного обслуговування. Відповідальність сторін за невиконання, неналежне виконання зобов'язань відповідно до договору на екскурсійне обслуговування, порядок припинення договору на екскурсійне обслуговування визначаються відповідно до цивільного законодавства та законодавства з питань захисту прав споживачів.

Чинна редакція Закону України «Про туризм» (ст. 21) для цілей державного регулювання визначає договір на екскурсійне обслуговування, як договір між виконавцем та екскурсантом, що не здійснює ночівлю у місці відвідування. Таке визначення загалом є доцільним, оскільки, як вказано вище, договір, що укладається з екскурсантом, що здійснює одну ночівлю у відвідуваному місці, буде являти собою договір на туристичне обслуговування. При цьому під замовником розуміється тільки безпосередній споживач і не враховується, що замовником також може бути третя особа, що діє в інтересах споживача.

Аналогічне поняття договору на екскурсійне обслуговування міститься у ст. 51 проекту Закону «Про туризм» № 4224. Указаним законопроектом також визначені істотні умови договору на екскурсійне обслуговування: 1) найменування екскурсійного підприємства (туристично-екскурсійного, екскурсійного бюро), його реквізити, в тому числі банківські, юридична та фактична адреси, реквізити зв'язку, дані свідоцтва про реєстрацію, ліцензії; 2) види послуг, що надаються (види екскурсій); 3) прізвище, ім'я, по-батькові екскурсовода; 4) інформація про наявність ліцензії або акредитації екскурсовода; тема екскурсії; 5) кількість екскурсантів в групі;

б) порядок оплати екскурсійних послуг; 7) місце зустрічей-відправки (збору екскурсантів) і терміни проведення екскурсії; 8) наявність етапу і засоби перевезення, умови страхування; 9) вимоги та умови забезпечення безпеки екскурсантів на маршруті; 10) мова, на якій проводиться екскурсія; 11) інші умови, передбачені національним законодавством, а також визначені угодою сторін.

Вважаємо, що персональні дані екскурсовода, а також інформація про наявність ліцензії не є істотними умовами договору у зв'язку з тим, що, на нашу думку, обґрунтовану у розділі 2 цього дослідження, наявність екскурсовода не є визначальною для поняття екскурсії. Окрім того, до дати проведення екскурсії зазначений у договорі екскурсовод з низки причин може бути замінений на іншу особу.

За законодавством, до договору на екскурсійне обслуговування застосовуються загальні положення про договір на надання послуг. Тому договір на екскурсійне обслуговування не потребує обов'язкової письмової форми і може бути укладений у зручній для сторін формі, зокрема в електронній. У сучасних умовах такий спосіб укладення договору є одним із найбільш поширених і дозволяє споживачу, за наявності комп'ютера або смартфона, у будь-якому місці порівняти існуючі на ринку туристичних послуг пропозиції, обрати найбільш підходящий для себе варіант та здійснити оплату без додаткових часових витрат. Договір на екскурсійне обслуговування може укладатись і шляхом видачі ваучера, яким є документ, що підтверджує статус особи або групи осіб як туристів, оплату послуг чи її гарантію і є підставою для отримання туристом або групою туристів туристичних послуг [175, с. 143].

Отже, особливості такого договору розкриваються у наступних ознаках: 1) особливий суб'єктний склад – виконавцем є суб'єкт господарської діяльності, що надає екскурсійні послуги, замовником — суб'єкт господарювання, що вступає в договірні відносини з метою задоволення своїх господарських потреб, чи діє в інтересах фізичної особи, або фізична особа – екскурсант з метою задоволення особистих потреб); 2) відступ від принципу рівності сторін; 3) обмеження договірної свободи з метою захисту прав та інтересів споживачів послуг; 4) спрямованість на забезпечення задоволення духовних,

естетичних, інформаційних потреб споживачів екскурсійних послуг. Такі ознаки необхідно вважати сутнісними.

Вважаємо за необхідне закріпити на законодавчому рівні обов'язковість переддоговірної інформації, що надається суб'єктами господарювання, котрі займаються наданням екскурсійних послуг, яка буде містити усі істотні умови договору на екскурсійне обслуговування і по суті становитиме собою договір у тому випадку, якщо договір не буде мати письмової форми. Така інформація може міститися на сайті виконавця, а також у буклетах, проспектах тощо.

На відміну від розглянутих договорів, агентський договір у туристичній діяльності має істотну відмінність, яка полягає у нерозривному зв'язку із спеціальним суб'єктом – турагентом. Традиційно основними учасниками господарських відносин у сфері туризму є туроператор, що формує комплекс туристичних послуг та надає їх самостійно і безпосередньо споживачам, або через посередника – турагента, який здійснює посередницьку діяльність з реалізації турпакетів туроператорів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг.

Підставою реалізації турагентом туристу або екскурсанту комплексу туристичних послуг, сформованих туроператором, є договір, що укладається між турагентом і туроператором. Згідно зі ст. 20 ЗУ «Про туризм» права і обов'язки, відповідальність сторін та інші умови договору між туроператором і турагентом визначаються відповідно до загальних положень про агентський договір, якщо інше не передбачено договором, укладеним між ними, а також цим Законом.

Чинне українське законодавство, що регулює туристичну діяльність, не визначає види договорів між туроператорами і турагентами. Це призводить до того, що замість агентського договору укладаються різні види договорів. Розглянемо деякі приклади судової практики. Як свідчить зміст Постанови Вищого господарського суду України від 24 березня 2010 р. № 36/118 [179], правовідносини між туроператором і турагентом опосередковувались договором про співробітництво. Крім того, спірний договір передбачав надання послуг агентом (Єгипет) туроператору (Україна), пов'язаних з обслуговуванням

туристів туроператора, що не відповідає розподілу прав та обов'язків за агентським договором відповідно до законодавства України. Також судова практика свідчить про порушення вимог законодавства при укладанні договорів у сфері туристичної діяльності, у тому числі тих, що не відповідають існуючим агентським відносинам. Так, у Постанові Вищого господарського суду України від 27 серпня 2008 р. № 2/45 [180] вказано, що юридична особа, яка надавала послуги двом фізичним особам за договором про надання туристичних послуг від 20.11.2007 р., називалася повіреним і здійснювала його обов'язки, що більше відповідає правочину доручення. Крім того, зазначається далі, повірений уклав з постачальником пакета туристичних послуг договір у спрощений спосіб шляхом надсилання замовлення позивачем, прийняття його відповідачем та виставлення на підставі прийнятого замовлення рахунку-фактури, відповідно до ч. 1 ст. 181 ГК України. Фактично цей договір неможливо визначити як агентський, оскільки умови, характерні для цього договору, відсутні. Таке укладання договору в спрощений спосіб замість агентського призводить до відсутності розподілу обов'язків між суб'єктами туристичної діяльності (на прикладі наведеної справи жоден із суб'єктів не був зобов'язаний здійснювати візову підтримку для туриста та не нести ризики відмови видання віз туристу), що призводить до порушення інтересів туристів, неможливості здійснення туристичної подорожі. Ці порушення мали місце під час дії Закону України «Про туризм» у редакції від 18.11.2003 р., але навіть у чинній редакції підстави для таких порушень не усунуто. На наш погляд, таке рішення Суду, як і більшість інших, доводить потребу у затвердженні типової форми договору на туристичне обслуговування та агентського.

Постанова Вищого господарського суду України від 24 вересня 2009 р., справа № 2-29/10782-2008 [181], прийнята за результатами розгляду рішень судів першої та апеляційної інстанції щодо спору про стягнення комісійної винагороди та неодержаного доходу від реалізації послуг третій особі, що складало упушену вигоду, і цією постановою відмовлено туроператору в задоволенні вимог у зв'язку з порушенням ним обов'язків за укладеним «турагентським договором комісії». Судами апеляційної та касаційної інстанцій цей договір був визнаний

договором комісії, і до фактичних агентських відносин між турагентом та пансіонатом, який є суб'єктом туристичної діяльності, не були застосовані норми, що регулюють агентський договір. На наш погляд, такий результат є наслідком того, що в ст. 20 ЗУ «Про туризм» передбачається укладання агентського договору між турагентом та туроператором і не регулюється питання щодо розповсюдження норм про укладання агентського договору у відносинах між турагентом (туроператором) з іншими суб'єктами підприємницької діяльності, що надають туристичні послуги. Ця проблема вимагає внесення відповідних змін до ч. 13 ст. 20 Закону України «Про туризм».

Проаналізуємо визначення змісту агентського договору та особливості його регулювання у міжнародному законодавстві та науковій літературі. Одночасно необхідно враховувати, що сутність агентського договору значною мірою розкривається через комерційне посередництво.

Агентський договір поширений в англо-американському праві, де заміняє собою традиційні для континентального права (законодавства країн романо-германської правової традиції) договори комісії та доручення. Агентський договір використовується в праві Англії та США стосовно широкого кола відносин. До агентських договорів належать будь-які види відносин, при яких одна особа залучається другою особою для здійснення яких-небудь дій таким чином, що, з однієї сторони, залучена особа не є особою, що самостійно приймає рішення про укладення договорів (англ. independent contractor), а з іншого боку, не виступає в ролі особи, що надає в силу свого службового становища послуги фактичного характеру, не пов'язані з сприянням у укладанні угоди (англ. servant), тобто право Англії та США використовує термін «агент» стосовно будь-якого виду представництва, як юридичного, так і фактичного (при цьому особа, яка наділяє агента повноваженнями, іменується «принципал») [182]. Створений судовою практикою цих країн агентський договір у наш час не тільки широко використовується в майновому обігу всередині країн загального права, але й є також одним з найбільш розповсюджених видів міжнародних угод.

У європейському праві нормативні акти закріплюють як загальне регулювання агентських відносин, так і на прикладі окремих видів

діяльності специфічні ознаки агентських договорів. Такими нормативно-правовими актами та джерелами права є наступні.

1. Прийнята 18 грудня 1986 р. Директива Ради ЄС 86/653/ЄЕС «Щодо зближення законодавств держав-членів ЄС відносно незалежних комерційних агентів» внесла значні зміни до норм права Європейського Союзу, що регулюють даний договір (далі – Директива Ради 86/653/ЄЕС) [183]. Вона поширюється переважно на торгових агентів і, відповідно, закріплює поняття: а) торгового комерційного агента як незалежного посередника, наділеного повноваженнями щодо обговорення умов купівлі та продажу товарів від імені іншої особи (принципала) чи обговорює та укладає такі угоди від імені та в інтересах принципала; б) агентського договору як договору, спрямованого на здійснення агентом як юридичних, так і фактичних дій, кінцевою метою яких є встановлення договірних відносин між принципалом і третьою особою, а також (в) передбачає, що агент, як правило, діє від імені принципала, хоча і припускається можливість вчинення агентом дій від власного імені – незалежно від посилання на існування принципала, проте за умови, що він діє в інтересах принципала [183].

2. Галузеве законодавство. Спрямованість законодавства ЄС на безумовний захист прав споживачів чітко проявляється також і в галузевому законодавстві, яке може бути прикладом для регулювання туристичної діяльності між агентами та принципалами. Так, у Директиві 2004/39 Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 р. про ринки фінансових інструментів, що вносить зміни в Директиви Ради 85/611/ЄЕС і 93/6/ЄЕС та Директиву 2000/12/ЄС Європейського парламенту та Ради і скасовує Директиву Ради 93/22/ЄЕС [184], яка чинна до 01.01.2017, а також у Директиві 2014/65/ЄС Європейського парламенту і Ради від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів та внесення поправок до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС [185], яка відміняє Директиву 2004/39 ЄС, та чинна з 02.07.2014 р., підкреслюються наступні положення щодо найбільш вразливих відносин між принципалом та агентом на ринках фінансових інструментів: а) нести повну та безумовну відповідальність за будь-які дії або бездіяльність з боку пов'язаного агента, коли той діє від імені фірми; в свою чергу пов'язаний агент повинен

повідомляти про функції (повноваження), які він виконує, та про фірму, яку він представляє, при встановленні контактів або до початку роботи з будь-яким клієнтом чи потенційним клієнтом; б) здійснювати контроль за діяльністю пов'язаних агентів таким чином, щоб гарантувати, що вони продовжують відповідати вимогам Директиви, діючи через пов'язаних агентів; в) призначати пов'язаними агентами лише осіб, унесених до державного реєстру; г) перевіряти відповідність призначених нею (фірмою) пов'язаних представників встановленим вимогам щодо доброї репутації та кваліфікації [186].

3. Акти Міжнародної Торгової Палати (МТП): Типовий комерційний агентський контракт (The ICC Model Commercial Agency Contract) публікація МТП, листопад 1991 р.) [187, с. 465–469], Вказівки МТП щодо складання комерційних агентських контрактів (The ICC Guide for the Drawing Commercial Agency of Contract публікація МТП, 1983 р. № 410), Коментар до Типового комерційного агентського контракту Міжнародної торгівельної палати (публікація № 512) та ін. [4, с. 522-525].

В Україні поняття «агентський договір» уперше було закріплено у главі 31 ГК України. Згідно зі ст. 297 ГК України за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок.

Крім ГК України, система нормативно-правових актів, що регулюють агентські відносини у сфері туризму, включає: ЦК України (положення щодо договору доручення, які застосовуються в окремих договорах); спеціальні нормативно-правові акти, що визначають особливості комерційного посередництва у галузі туризму, зокрема міжнародно-правові акти: 1) Женевська конвенція про представництво в міжнародній купівлі-продажу товарів від 17 лютого 1983 р. (застосовується у разі, якщо принципал і третя особа належать до різних держав, а агент уповноважений принципалом на укладення договорів купівлі-продажу товарів) [188]; 2) Гаазька конвенція про право, що застосовне до агентських угод від 14 березня 1978 р. (закріплює – як загальне правило – принцип: пріоритет погодженого сторонами

права, що застосовується в міжнародних агентських відносинах, а у разі відсутності такого погодження – правила визначення національного права, що застосовується) у наступному порядку: а) агентський договір (договір комерційного посередництва) підкоряється закону держави агента (тобто законодавству тієї держави, на території якого розташоване комерційне підприємство агента; б) у разі відсутності в агента комерційного підприємства – застосовується закон постійного місцезнаходження агента; в) якщо агент і принципал мають кілька підприємств, розташованих на території різних держав, то щодо відносин з комерційного посередництва на підставі агентського договору застосовується право тієї держави, на території якої розташоване підприємство, з якими агентські відносини мають найбільш тісний зв'язок; г) додаткова прив'язка: відносини з агентського договору регулюються правом країни, в якій агент здійснює основну діяльність, за умови, що в цій державі принципал має постійне місце проживання або своє підприємство [189].

Агентський договір носить консенсуальний характер, тобто вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди відносно істотних умов. За статтею 297 ГК України істотними умовами агентського договору є сфера його дії; характер і порядок виконання комерційним агентом посередницьких послуг; права та обов'язки сторін; умови і розмір винагороди комерційному агенту; строк дії договору; санкції у разі порушення сторонами умов договору; умова щодо території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін (у разі якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України); форма підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента.

У науковій літературі існують різні формулювання поняття «агентський договір». Так, В. В. Проценко вказує, що за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується вчинити юридичні та (або) фактичні дії за дорученням принципала та у його інтересах, а принципал зобов'язується виплатити комерційному агенту винагороду при досягненні мети вчинених останнім дій [190, с. 8]. Р. В. Колосов стверджує, що це цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (агент) зобов'язана за винагороду здійснити за дорученням іншої сто-

рони (принципала) юридичні та інші дії від свого імені, але за рахунок принципала або від імені і за рахунок принципала [191, с. 183].

А. І. Дрішлюк визначає специфічні риси агентського договору, які відрізняють його від суміжних договорів і які свідчать про його самостійний юридичний характер: предмет договору, характер відносин агента з третіми особами, характер дій агента, можливість набувати організаційного характеру [192, с. 8]. Р. О. Коротка вказує наступні ознаки агентського договору: опосередкування ним відносин комерційного посередництва як виду господарської діяльності; виконавцем за договором є професійний підприємець – комерційний агент, тоді як принципалом може бути не лише суб'єкт господарювання, а й інші особи (держава, територіальна громада в особі уповноважених органів, інші власники майна, що використовується у сфері господарювання); довірчий характер відносин між принципалом та агентом, що зумовлює їх права та обов'язки, обмеження [193, с. 10]. О. М. Вінник основними ознаками агентського договору вважає наступні: 1) сторони договору: суб'єкт господарювання, на користь якого здійснюється комерційне посередництво (далі – принципал, комерційний агент – суб'єкт господарювання, який зобов'язується надати послуги принципалу в здійсненні комерційного посередництва; 2) зміст договору: а) істотні умови: визначення сфери, характеру і порядку виконання комерційним агентом посередницьких послуг, права та обов'язки сторін, умови і розмір винагороди комерційному агенту, строк дії договору, санкції у разі порушення сторонами умов договору, визначення форми підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента, інші умови, визначені сторонами як необхідні; б) факультативні умови щодо: території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін (у разі якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України); сплати додаткової винагороди, в т. ч. за угодами, укладеними комерційним агентом в інтересах принципала після закінчення терміну агентського договору; захисту конфіденційної інформації суб'єкта, якого представляє комерційний агент (договір про нерозголошення); в) інші умови, що віддзеркалюють специфіку конкретного договірної зв'язку; 3) форма договору - повна письмова; 4) обов'язки сторін; 5) припинення агентського договору [154, с. 530].

Не досягли однотайності вчені й у питанні, які договори можуть укладатися між туроператорами та турагентами. Так, Л. Єрмоліна у відносинах між туроператором та турагентом виділяє договір доручення, договір комісії, купівлі-продажу, договір про спільну діяльність, агентський договір, договір комерційного представництва, договір платного надання послуг, договір про франшизу [194, с. 27–30]. М. Гудима вважає, що відносини між туроператором і турагентом можуть регулюватись укладеним між ними як агентським договором, так і договором доручення чи договором комісії, оскільки ці договори за своєю природою є посередницькими [195, с. 50].

Тож можна казати, що є декілька схем побудови відносин між туроператором і турагентом, ми ж тут розглянемо агентський договір, що найчастіше використовується турагентами і туроператорами, є основним договором у туристичній діяльності.

Оскільки комерційне посередництво (агентська діяльність) є діяльністю з надання послуг, агентський договір, який є підставою виникнення такого виду господарських відносин, є одним з видів договорів про надання послуг.

Зазначені положення агентського договору не дають прямої відповіді на фактичне змістовне наповнення відносин між принципалом та агентом в туристичній діяльності. Тим більш для виявлення особливостей регулювання діяльності турагентів істотним фактором є ризики невиконання обов'язків агентом та порушення прав споживачів, які є вразливим масовим суб'єктом з тих підстав, що вони мають значну необізнаність з відносинами, пов'язаними з туристичною діяльністю та в більшості випадків не спроможні професійно та якісно захистити свої права при порушеннях з боку туроператора, турагента та пов'язаних з ними інших суб'єктів. Тому нам необхідно визначити завдання господарсько-правового регулювання щодо виокремлення загальних ознак інституту посередництва та його «пристосування» до туризму.

Незважаючи на те, що агентський договір має чимало спільних ознак з договором комісії та договором доручення, певні ознаки дозволили виділити його в окремий вид договору, а професійну діяльність щодо надання послуг відповідно до таких договорів – у специфічний вид господарської діяльності, що іменується комер-

ційним посередництвом або агентською діяльністю, що найчастіше має місце у традиційній діяльності туристичних агентів.

Поняття комерційного посередництва розкривається в ч. 1 ст. 295 ГК України – підприємницька діяльність, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Згідно зі ст. 297 ГК України за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок. Агентський договір є основною підставою виникнення такого виду господарських відносин, як комерційне посередництво або агентська діяльність.

Посередництво підкреслюється поміченим В. В. Резніковою зв'язком між суб'єктами туристичних відносин: туроператор – турагент – споживач, при цьому авторка зазначає, що суб'єктний склад посередницьких правовідносин у сфері туризму визначає особливості договірної оформлення таких правовідносин: 1) правовідносини між турагентом та туроператором (іншими суб'єктами туристичної діяльності, їх організаціями контрагентами); 2) правовідносини між туроператором (турагентом) і туристом) [124, с. 135].

В. С. Щербина називає такі ознаки цього виду господарської діяльності: 1) зміст – комерційне підприємництво полягає в наданні послуг шляхом посередництва; 2) підприємницька діяльність; 3) суб'єктний склад – комерційне підприємництво здійснюється лише певними суб'єктами: комерційним агентом, яким завжди є суб'єкт підприємництва, та суб'єктом господарювання (не обов'язково суб'єктом підприємництва), який є споживачем послуг посередництва; 4) комерційне посередництво (агентська діяльність) має певні межі застосування, здійснюється у сфері господарювання і лише при провадженні суб'єктами господарювання господарської діяльності. Разом з тим законом можуть бути встановлені обмеження або заборона здійснення комерційного посередництва в окремих галузях господарювання (ч. 5 ст. 295 ГК України); 5) комерційне посеред-

ництво здійснюється комерційним агентом від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє [4, с. 433-434].

Вважаємо, що більш повно розкриває суть агентської діяльності О. М. Вінник, яка виділяє наступні характерні ознаки агентських відносин: 1) різновид підприємницької діяльності; 2) спеціальний суб'єктний склад: комерційний агент; принципал; треті особи; 3) підстави виникнення агентських відносин – агентський договір (у разі надання принципалом на підставі договору повноважень комерційному агентові на вчинення відповідних дій) або схвалені принципалом фактичні дії комерційного агента (у разі схвалення принципалом угоди, укладеної в його інтересах комерційним агентом без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, чи після закінчення терміну дії агентського договору); 4) зміст агентських відносин – представницькі дії агента, котрі здійснюються від імені, під контролем і за рахунок принципала; 5) мета встановлення агентських відносин – задоволення законних приватних інтересів учасників зазначених відносин – агента (щодо отримання прибутку від надання ним послуг з комерційного посередництва), принципала (щодо укладення комерційним агентом угод чи здійснення фактичних дій з третіми особами від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок принципала), третіх осіб (щодо отримання певних благ на підставі укладених з комерційним агентом угод чи в результаті здійснення ним фактичних дій від імені принципала, на авторитет якого покладаються треті особи); 6) встановлення обмежень щодо здійснення агентської діяльності з метою захисту інтересів принципала та інших учасників агентських відносин: задоволення законних приватних інтересів учасників зазначених відносин – агента (щодо отримання прибутку від надання ним послуг з комерційного посередництва), принципала (щодо укладення комерційним агентом угод чи здійснення фактичних дій з третіми особами від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок принципала), третіх осіб (щодо отримання певних благ на підставі укладених з комерційним агентом угод чи в результаті здійснення ним фактичних дій від імені принципала, на авторитет якого покладаються треті особи) [154, с. 520-521].

Для основної характеристики агентського договору важливим є спрямування цього договору. Фактично ця ознака формується на підставі економічного за суттю поняття, закріпленого в ст. 1 ЗУ «Про туризм». Цілком слушно таку економіко-правову категорію як «просування туристичного продукту» В. В. Резнікова охарактеризувала через окремі складові видів туристичної діяльності, які мають посередницьку спрямованість: 1) діяльність з формування, просування та реалізації туристичної послуги (туроператорська діяльність); 2) діяльність з просування та реалізації туристичної послуги, сформованої туроператором (турагентська діяльність); 3) інша діяльність з організації туризму [72, с. 359].

Судова практика свідчить про порушення прав сторін агентського договору саме з причин недостатнього відображення в договорі змісту правовідносин та нехтування фіксації прав, обов'язків сторін, видів послуг, які є умовами договору. Це підтверджується в Постанові Вищого господарського суду України від 08 листопада 2011 р. у справі № 5020-533/2011-1828/2011-910/2012 Відповідно до договору, у зв'язку з невиконанням якого виник спір, туристична фірма-агент зобов'язувалась перед туроператором здійснювати посередницьку діяльність щодо укладення договорів на туристичне обслуговування з третіми особами (туристами). Відповідно до умов договору замовлення туроператору надавалось у письмовій формі по факсу чи в інший спосіб відповідно до типової форми відповідача. Відповідь надавалась на електронну адресу турагента шляхом підтвердження замовлення та направлення рахунку-фактури. Умовами договору передбачалося, що туроператор зобов'язаний оформлювати туристичні ваучери, проїзні документи, страхові поліси на ім'я туристів, а також програми турів та передавати їх представнику позивача або безпосередньо замовникам. Разом з тим, як вбачається з матеріалів справи, в договорі нечітко сформульовані умови звільнення туроператора від відповідальності у разі відмови органами влади туристу в можливості в'їзду з будь-яких причин. Також відповідно до умов договору у випадку невидачі (відмови у видачі) посольством, консульською установою чи імміграційними службами візи туристу туроператор анулює замовлення, письмово повідомляючи про це турагента, а турагент несе відповідаль-

ність перед туроператором за сплачені туроператором штрафні санкції, пред'явлені партнером туроператора за скасовані тури.

Цією Постановою Вищий господарський суд України у справі № 5020-533/2011-1828/2011-910/2012 підтверджено рішення господарського суду першої та апеляційної інстанції про стягнення з туроператора сум, сплачених йому турагентом. На наш погляд, наявність збитків у туроператора та вимоги про сплату штрафних санкції та наявність спору є наслідками недосконалого укладання агентського договору.

Недоліками укладання є: 1) відсутність типової форми, затвердженої уповноваженими органами в сфері туристичних відносин; 2) відсутність розподілу обов'язків і ризиків між туроператорами та турагентами, насамперед пов'язаних з неможливістю певної особи туриста отримати візи в посольствах, консульських установах чи імміграційних службах; 3) непередбачена компенсація збитків оператору, які понесені від штрафних санкцій, виставлених партнерами туроператора за відмову від туристичних послуг. Також у Постанові не згадується наявність у договорі умов про форс-мажорні обставини, але, на наш погляд, така умова повинна бути обов'язковою у типових договорах між туроператором та турагентом.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що агентський договір у сфері туристичної діяльності має наступні особливі ознаки: 1) сторонами договору є спеціальні суб'єкти: туроператор або інший суб'єкт господарювання, що надає характерні або супутні послуги (принципал), на користь якого здійснюється комерційне посередництво, з однієї сторони, та турагент (комерційний агент) з іншої; 2) предметом агентського договору у сфері туризму є надання послуг турагентом туроператору або іншому суб'єкту господарювання, що надає характерні або супутні туристичні послуги, що до укладання договорів на туристичне обслуговування, тимчасове розміщення, екскурсійні послуги тощо, від його імені і за його рахунок; 3) зміст договору: крім істотних для агентських договорів умов, у договорі між туроператором та турагентом мають бути включені істотні умови договору на туристичне обслуговування, адже саме ці відомості необхідні туроператору для надання кінцевому споживачу туристичної послуги і у разі їх неповноти або недостовірності може наступати відповідальність перед кінцевим споживачем.

Питання розмежування відповідальності комерційного агента та принципала перед безпосереднім споживачем розглядалась нами при розгляді договору на туристичне обслуговування. Необхідно зазначити, що відповідальність сторін агентського договору в сфері туризму розподіляється на три групи: а) відповідальність комерційного агента перед принципалом; б) відповідальність принципала перед комерційним агентом; в) відповідальність комерційного агента або принципала перед безпосереднім споживачем.

Окрема судова практика існує щодо відповідальності агента і принципала один перед одним. Так, Постановою Вищого господарського суду України від 27 жовтня 2009 р. у справі № 34/454-33/62 [196] встановлено, що якщо договором передбачено право у турагента односторонньої відмови, це означає, що сторони договору дійшли згоди про те, що на вимогу однієї зі сторін договору певні зобов'язання припиняються незалежно від того, виконані вони повністю або ні. Кредитор (туроператор) не має права висувати до боржника будь-які вимоги, що випливають із договірних зобов'язань боржника, від якого останній, скориставшись передбаченим договором правом, в односторонньому порядку відмовився, а боржник звільняється від відповідальності саме за невиконання цього зобов'язання, оскільки його дії правомірні (визначені договором), а вина у невиконанні зобов'язання відсутня. Натомість для особи, яка у визначеному порядку скористалася правом односторонньої відмови від договору, законом або договором можуть бути встановлені інші негативні правові наслідки такого припинення зобов'язання, зокрема, сплата штрафу тощо.

Щоб запобігти подібним спорам, на наш погляд, необхідно передбачити в законодавстві спеціальну норму, яка конкретизує наслідки при реалізації права на односторонню відмову від виконання зобов'язань комерційним агентом та розмежує відповідальність останнього за кожен вид порушення зобов'язання або зміни умов договору.

Також суттєвою умовою відносин у сфері туризму є право третіх осіб, яким надаються послуги комерційним агентом від імені суб'єкта, якого він представляє, відмовитися від цих послуг на підставах та з наслідками, передбаченими договором, або в випадках, коли такі послуги не можуть бути надані цим особам (одержувачам послуги). За таких обставин відмова комерційного агента перед

суб'єктом, якого він представляє, від надання послуги третім особам від імені суб'єкта, якого він представляє, та сплати належних платежів на користь останнього, тягне відповідальність тільки за таку відмову, а не за прострочення платежів чи будь-яке інше неперерахування коштів за такі послуги від третіх осіб.

Відмова комерційного агента від договору не звільняє його від відшкодування збитків у порядку, передбаченому законом або договором. Аналіз Постанови Вищого господарського суду України від 06 березня 2008 р. у справі № 20-1/003-7/087 [197], рішення Господарського суду міста Севастополя від 02 вересня 2008 р. у справі № 5020-1/003-7/087-9/105-4/150 [198], залишене в силі Постановою Севастопольського Апеляційного господарського суду від 04 грудня 2008 р. (справа № 5020-1/003-7/087-9/105-4/150) [199], свідчить про хибну судову практику, яка перешкоджає плануванню господарської діяльності у сфері туризму. У цих судових документах вказано, що оскільки туристичний продукт як послуга направлений на споживання його туристом – фізичною особою, яка і є його платником, то вимоги за первісним та зустрічним позовом про стягнення коштів як частини вартості туристичного продукту є вимогами про майнову відповідальність, ознаками якої є виконання послуги шляхом передачі туроператором турагентові ваучера або бланка путівки, або готовність туроператора виконати таку послугу, яка не була витребувана турагентом і втратила свою споживчу якість, або реалізована туроператором з додатково понесеними ним витратами. Тобто фактично судові інстанції вирішили, що завчасно зарахування коштів у рахунок оплати послуг не може здійснюватися без наявності кінцевого споживача – фізичної особи за рахунок агента. Таке зарахування коштів судом першої інстанції не визнано платою за агентським договором, а звернено увагу, що відсутність доказів виконання послуги шляхом передачі туроператором турагентові ваучерів або бланків путівок, або готовність туроператора виконати таку послугу, яка не була витребувана турагентом, призводить до того, що кошти, які були перераховані турагентом за туристичні послуги, що не були надані туроператором, підлягають стягненню з туроператора на користь турагента. Цим ставиться під сумнів можливість турагента та туроператора встановлювати додаткові умови щодо планування сезонності туристичної діяльності та одержання гарантованих платежів для

організації туристичного обслуговування. За таких обставин взагалі неможливо реалізовувати принципи сумлінності та належне виконання агентського договору при наявності додаткових умов і обов'язків у договорі, згідно з якими туристичні агенти можуть резервувати для своїх майбутніх туристів-споживачів послуг туроператора. Протилежна поведінка комерційних агентів, які після авансової сплати туристичних послуг відмовляються від них і вимагають повернення коштів, може розглядатися як зловживання правом туристичним агентом. Агентський договір може передбачати право турагента на резервування (бронювання) певної кількості туристичних послуг за власний рахунок з метою надання туристичних послуг споживачу в майбутньому. Порядок використання коштів при резервуванні (бронюванні) визначається агентським договором з обов'язковим майбутнім наданням послуг споживачам туристичних послуг не вважається порушенням законодавства про агентську діяльність. Кошти, направлені турагентом на резервування (бронювання), у випадку їх перерахування туроператору або іншому суб'єкту туристичної діяльності, при відсутності споживачів туристичних послуг, переходять у власність туроператора на умовах, визначених договором між ними, якщо інше не передбачене договором.

З урахуванням викладеного, вважаємо, що під агентським договором у галузі туризму слід розуміти господарський договір, за яким одна сторона (турагент) зобов'язується за винагороду надати послуги другій стороні (туроператору або іншому суб'єкту господарювання, що надає характерні або супутні туристичні послуги) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта та за його рахунок. Оскільки агентський договір у сфері туристичної діяльності має чимало специфічних ознак, що суттєво відрізняють його від агентських договорів в інших сферах господарювання, а ЗУ «Про туризм» не враховує цього, пропонуємо основні умови агентських взаємовідносин між турагентом і туроператором: права і обов'язки, відповідальність сторін та інші визначати договором, укладеним між ними відповідно до типового договору. Типовий агентський договір пропонуємо ухвалити на законодавчому рівні або ж він може бути затверджений СРО при наділенні їх відповідною компетенцією.

3.3. Відповідальність туроператора і турагента у договірних відносинах, пов'язаних зі здійсненням туристичної діяльності

Глобальний етичний кодекс туризму, схвалений 01.10.1999 р. на сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої Туристичної Організації у м. Сантьяго, Чилі, встановлює, що спеціалісти сфери туризму, серед іншого, повинні надати справедливу компенсацію особам, які звертаються за їхніми послугами [177].

Відповідальність надавача туристичних послуг посідає особливе місце у правовідносинах щодо надання туристичних послуг, оскільки саме інститут відповідальності стимулює до належного виконання договірних зобов'язань туроператором чи турагентом, забезпечує захист прав і законних інтересів туристів-споживачів, сприяє розвитку туризму. При цьому в регулюванні саме відповідного інституту виникають проблеми юридичного характеру. І однією з них є проблема розподілу відповідальності туроператора та турагента [195, с. 49].

Переконані, що відповідальність туроператора і турагента за договором на туристичне обслуговування необхідно розглядати у розрізі того, хто є замовником, споживач чи особа, яка не є безпосереднім споживачем послуги, але виступає учасником таких відносин.

Якщо договір укладається безпосередньо із споживачем, має місце настання цивільно-правової відповідальності.

У науковій літературі існують різні визначення цивільно-правової відповідальності. Різноманіття існуючих точок зору на сутність цього поняття пов'язана насамперед з тим, що висновки, які роблять дослідники, почасти залежать від обраного ними аспекту дослідження цивільно-правової відповідальності. Так, на думку Є. О. Суханова, цивільно-правова відповідальність є однією з форм державного примусу, пов'язана з використанням санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення порушеного права та стимулювання нормальних економічних відносин юридично рівноправних учасників обігу [200, с. 172-173].

Найбільш усталеним у науковій літературі є визначення цивільно-правової відповідальності, сформульоване О. С. Йоффе: цивільно-правова відповідальність – це санкція за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [158, с. 97].

На думку Н. Гудими, крім загальних ознак, властивих усім видам юридичної відповідальності (державний примус або його можливість; суспільний осуд правопорушення та його суб'єкта; наявність несприятливих наслідків для правопорушника і відновлення порушених відносин), і ознак, характерних для цивільно-правової відповідальності, відповідальності туроператора (турагента) притаманні наступні специфічні ознаки, що впливають із суті договору про надання туристичних послуг: 1) відповідальність туроператора та турагента за дії третіх осіб, що залучаються ним для виконання договору про надання туристичних послуг; 2) відповідальність настає незалежно від вини туроператора або турагента; 3) у сфері споживання туристичних послуг неприпустиме договірне обмеження відповідальності надавача турпослуг перед туристом; 4) необхідність законодавчого встановлення додаткових форм відповідальності туроператора (турагента) (зокрема, ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII); 5) обов'язковість фінансового забезпечення цивільної відповідальності туроператорів і турагентів (гарантією банку або іншої кредитної установи); 6) це диференціація відповідальності туроператора та турагента; 7) законодавче звуження підстав звільнення від відповідальності туроператора (турагента) [201, с. 7-8].

Одним із складних питань є розмежування відповідальності туроператора та турагента, що по-різному вирішується як в законодавстві, науці, так і на практиці. За статтею 20 ЗУ «Про туризм» права і обов'язки, відповідальність сторін та інші умови договору між туроператором і турагентом визначаються відповідно до загальних положень про агентський договір, якщо інше не передбачено договором, укладеним між ними, а також цим Законом. Тобто можна стверджувати, що туроператор і турагент, укладаючи договори, самостійно визначають межі відповідальності перед туристом. Але у цій же ст. 20 вказано, що

відповідальність перед туристом за невиконання або неналежне виконання умов договору на туристичне обслуговування несе туроператор. Таким чином, Закон України «Про туризм» покладає відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору на туристичне обслуговування виключно на туроператора.

У науці питання розмежування відповідальності туроператора та турагента також вирішується неоднозначно. Так, М. Гудима визначає обсяг відповідальності туроператора та турагента залежно від моделі побудови договірних відносин між туроператором і турагентом. І вказує на те, що при укладенні договору доручення чи агентського договору туроператор виступає як довіритель турагента, що доручає здійснювати дії з реалізації комплексу турпослуг від імені туроператора. Тому права, обов'язки та відповідальність за договором, укладеним турагентом із туристом, виникають у туроператора. Якщо ж в основі відносин між туроператором і турагентом лежить договір комісії, то відповідальність за зобов'язаннями перед третіми особами покладається на турагента, оскільки у цьому випадку саме він від свого імені укладає договори з туристами. Між тим на турагента покладається відповідальність за невиконання або неналежне виконання тих послуг, які безпосередньо ним надаються [195, с. 52]. Р. І. Яворський, аналізуючи положення статей 19¹, 20 ЗУ «Про туризм», робить цілком правильний висновок, що турагент може виступати тільки від імені та за рахунок туроператора, оскільки у всіх інших випадках турагент перестає бути посередником і починає виступати як самостійний суб'єкт правовідносин [202, с. 387]. У ст. 303 ГК України вказано, що комерційний агент несе відповідальність у повному обсязі за шкоду, заподіяну суб'єкту, якого він представляє, внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків, якщо інше не передбачено агентським договором, тобто турагент несе відповідальність тільки у межах тих зобов'язань, які були на нього покладені агентським договором перед туроператором, а оскільки основні обов'язки турагента зводяться до посередницьких послуг між туроператором і туристом, то він не повинен нести відповідальність за неналежне надання туристичних послуг туроператором, але несе відповідальність у частині надання інформаційно-консультаційних послуг перед туристом [202, с. 387].

Однією з наступних проблем національного законодавства, що регулює сферу туризму, є те, що відповідно до ст. 37 ЗУ «Про туризм» посередницька діяльність на території України з укладення договорів на туристичне обслуговування з іноземними суб'єктами туристичної діяльності не допускається. Така діяльність може здійснюватися лише через туроператорів, створених за законодавством України, що, на наш погляд, перешкоджає вільному розвитку цієї галузі економіки і не дозволяє провести розмежування відповідальності туроператора і турагента таким чином, щоб це відповідало інтересам як туроператора, турагента, так і споживача.

Слід підкреслити, що у міжнародному праві питання про розподіл відповідальності між туроператором і турагентом вирішується дещо інакше. Розглянемо окремі актуальні питання відповідальності за неналежне виконання договору на туристичне обслуговування на прикладі ЄС, Польщі та Литви.

Частина друга статті 5 Директиви 90/314/ЄЕС [86] говорить, що організатор і (або) туристичне агентство має взяти на себе відповідальність перед споживачем за належне виконання умов договору. Організатор і (або) роздрібний продавець (С. М. – турагент), повинен нести відповідальність за збитки, заподіяні споживачам у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням договору, за винятком випадків, коли такі відмови сталися не з їх вини або вини іншого постачальника послуг, а саме у випадках, які не пов'язані з їх діями (наприклад, форс-мажор). Розмір заподіяних споживачам збитків, може бути обмежений відповідно до законодавства держав – членів ЄС, або за винятком завдання травм споживачам, в договорі про пакет, але тільки в тих випадках, коли такі обмеження виправдані. Хоча у Типовому контракті, що підлягає підписанню між туристичною агенцією і клієнтом згідно з Директивою ЄС від 13.05.1995 р. № 90/134 [203, с. 175–177], на турагента покладається лише та відповідальність, яка виходить з його посередницьких функцій. Відповідальність за зобов'язання, пов'язані з організацією подорожі, покладається на туроператора. Необхідно зазначити, що принципи та основні положення Директиви 90/314/ЄЕС залишаються і в окремих нормах Директиви 2015/2023 ЄЕС.

Як закріплено у п. 34 преамбули Директиви 2015/2023 ЄЕС щодо завдань регулювання пакетних подорожей, доцільно встановити конкретні правила про засоби правового захисту щодо невідповідності послуг при виконанні договору про пакетну подорож. Турист повинен мати право при ненаданні йому значної частки туристичних послуг, включених у пакет, одержати відповідні альтернативи послуги. Якщо організатор не може усунути невідповідність у розумний строк, встановлений подорожуючим, подорожуючий повинен бути в змозі зробити це сам і вимагати відшкодування необхідних витрат. У певних випадках немає необхідності вказувати термін, зокрема якщо потрібні негайні заходи. Це стосується тих випадків, коли через затримку автобуса, наданого організатором, турист повинен взяти таксі, щоб вчасно сісти на літак. Турист повинен також мати право на зниження ціни, розірвання договору про туристичний пакет і/або відшкодування збитків. Компенсація має також охоплювати нематеріальний збиток, такий як компенсація за втрату задоволення від поїздки або відпустки через істотні проблеми при виконанні необхідних туристичних послуг. Турист повинен бути зобов'язаний інформувати організатора без невиправданої затримки, з урахуванням обставин справи, про будь-які невідповідності, які в нього з'являються в ході отримання туристичних послуг, що входять у договір про туристичний пакет. Невиконання цієї вимоги може бути враховано при визначенні відповідного зниження ціни або компенсації за шкоду, у разі якщо такі повідомлення допомогли б уникнути або зменшити шкоду.

Згідно з Директивою 2015/2302/ЄС відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору на туристичне обслуговування покладено на туроператора за винятком випадку, коли туроператора зареєстровано за межами Єдиного Економічного Простору (ЄЕП) – території, на яку поширюється дія Директиви. У разі, якщо туроператора зареєстровано за межами ЄЕП, відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору на туристичне обслуговування покладено на турагента. При цьому визначено, що туроператор має право на стягнення в порядку регресу з будь-яких третіх осіб, які сприяли настанню подій, що стало підставою для сплати компенсації.

Слід мати на увазі, що Директива 90/314/ЄЕС, а саме ч. 2 ст. 5 визначає, що з урахуванням заподіяної споживачеві шкоди від невиконання або неналежного виконання договору держави-члени повинні вжити всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб організатор і роздрібний продавець підлягав/підлягали відповідальності, крім випадків, коли подібне невиконання або неналежне виконання не може вважатися результатом якої-небудь їхньої вини чи вини інших виконавців, позаяк:

недоліки, які мають місце при виконанні договору, спричинені споживачем;

подібні недоліки викликані третьою стороною, яка не має відношення до надання послуг, про які укладено договір, і є непередбаченими або неминучими;

подібні недоліки обумовлені ситуацією непереборної сили, або подією, яку організатор і / або розповсюджувач або виконавець навіть при всій належній турботі не могли передбачити або запобігти.

У випадках, зазначених у абз. 2 та 3 ч. 2 ст. 5, на організатора та/або роздрібного продавця як сторону договору покладається вимога надати термінове сприяння споживачеві, який відчуває труднощі.

У абз. 4 ч. 2 ст. 5 Директиви 90/314/ЄЕС у відношенні збитків, що впливають з невиконання або неналежного виконання комплексу послуг, держави-члени можуть допустити обмеження розміру компенсації за договором. Подібне обмеження повинно бути розумним.

Відповідні положення щодо відповідальності за неналежне виконання договору названі в нормах Цивільного кодексу Литовської Республіки (далі – ЦК ЛР), а саме: 6.754 та 6.755 [204].

Стандартні умови та відповідальність за неналежне виконання договору регулюються п. 1 ст. 8 Закону Литовської Республіки «Про туризм» [88]. Ним встановлено, що організатори подорожей не несуть відповідальності за неналежне виконання договору при наявності таких умов: через особисту вину туристів; за неналежне виконання договору туроператор не передбачив і не міг передбачити відповідальність третьої сторони, не пов'язаної з цим контрактом; договір неналежно виконаний через форс-мажорні обставини, або подію, яку організатор подорожей ніяк не міг передбачити. Турагент не має права обмежити або виключити свою цивільну відповідальність за шкоду,

заподіяну туристом, якщо шкода заподіяна наміром організатора або з грубої необережності організатора. Матеріальна та моральна шкода туристам визначається Цивільним кодексом Литви.

У ч. 3 ст. 6.754 ЦК Литовської Республіки щодо відповідальності організатора використовуються терміни: «розумні очікування», «всі можливі запобіжні заходи» тощо. Але стандартні умови, викладені у главі 8, розділи 2, 3, дають додаткову інформацію про зобов'язання сторін у разі неналежного виконання договору і передбачають, що якщо договір не буде здійснюватися відповідно до очікувань туристів, туроператори, з урахуванням конкретних обставин, повинні надати туристу всю необхідну допомогу і підтримку, яка за критерієм розумності може здійснюватися турагентом відповідно до вимог договору. Якщо причина для належного виконання договору не пов'язана з самим туристом, то турагент повинен здійснити витрати, пов'язані з підтримкою і допомогою, яка необхідна для компенсації туристу.

Якщо за неналежне виконання договору несе відповідальність туроператор або особа, допомогу якої він використовує, то всі витрати, пов'язані з додатковою підтримкою і допомогою туристам, сплачуються за рахунок організатора. Стаття 6.751 ЦК Литви встановлює, якщо на початку дії туристичної послуги або під час з'ясовується, що організатор не зможе покрити узгоджені послуги, він повинен запропонувати відповідну альтернативу в туристичну поїздку або послугу за ту ж ціну і на той же термін, зазначений у контракті, і компенсувати туристові фактичні витрати на послуги, що надаються. З обґрунтованих причин організатор подорожі може запропонувати альтернативні послуги або розумне виправдання для свого туриста, що відмовився від поїздки. Організатор повинен забезпечити повернення туриста назад або транспорт в інше місце, який обирає турист, а також повернути гроші за турпоїздку.

Пунктом 7 Директиви 90/314/ЄЕС передбачено, що організатор та/або продавець, що уклали контракт, повинні надати переконливі докази про наявність у них гарантій, що дозволяють у разі неплатоспроможності або банкрутства забезпечити повернення споживачеві сплачених ним сум і повернення того на батьківщину. Тим часом ЦК Литовської Республіки у ст. 6.754 заклад принцип повного відшкодування за неналежне виконання договору.

У ч. 4 ст. 6.754 цього Кодексу встановлено, що якщо на початку подорожі з'ясується, що організатор подорожі не в змозі надати основну частину послуг відповідно до договору, він зобов'язаний запропонувати туристу альтернативну схожу подорож за таку ж ціну та той самий термін, зазначені в договорі та виплатити туристу різницю в ціні між вартістю раніше передбачених договором послуг і вартістю послуг які запропоновані в замін. Якщо організатор поїздки не може запропонувати альтернативні послуги або з розумних причин турист від них відмовився, організатор поїздки без додаткової плати зобов'язаний забезпечити туристу повернення назад або в інше місце, на яке погоджується турист, а також повернути гроші за послуги, яких не виконав. Частина 5 цієї ж статті говорить про те, що якщо через неналежне виконання договору, за яке відповідає організатор поїздки, після розумного очікування турист залишається незадоволеним, він має право відшкодувати моральну шкоду, розмір якої у даному випадку не може перевищувати потрійної ціни подорожі. Аналогічне положення міститься у п. 4 ст. 14 Директиви 2015/2302/ ЄС.

Статтю 6.752 ЦК Литви регламентуються права сторін на зміну умов договору на підставі відмови організатора подорожі. Останній має право передбачити в договорі, що йому надається право з важливих причин, про які він негайно інформує туриста, змінити відповідні умови договору. Турист у цьому разі може відмовитися змінювати договір тільки тоді, коли така зміна завдасть йому істотної шкоди. Якщо турист відмовляється змінювати умови договору, організатор поїздки має право відмовитися від договору. У цьому разі турист має право вимагати повернення сплачених коштів або компенсації за поїздку, або, якщо поїздка частково вже відбулася, суму, пропорційну її частині. Якщо організатор подорожі відмовляється від договору після того, як турист відмовляється змінювати умови договору відповідно до ст. 6.752 ЦК Литви, тоді застосовується ч. 3 ст. 6.751, яка уточнює, що організатор подорожі зобов'язаний відшкодувати збитки і повернути гроші за поїздку, за винятком коли:

1) організатор відмовляється від договору через те, що було отримано менше заявок, ніж мінімальна необхідна їх кількість, а турист був у письмовій формі проінформований про право організатора від-

мовитися від договору на цій підставі та протягом терміну, зазначених у договорі;

2) організатор відмовився від договору через обставини непереборної сили, крім випадків, коли контракт передбачає в таких обставинах організувати поїздку заново.

Судова практика Литви підтверджує застосування даних норм. Приклад цивільної справи № SCL. 3K-3-524 / 2004 р. [205], в якій заявники – сім'я, відповідач – UAB Novaturas. Сім'я отримала контракт для поїздки до Туреччини і заплатила 7715 літів. Після посадки в Анталії виявилось, що зник багаж. Його було знайдено тільки після повернення з поїздки. Заявники відповідно до ч. 5 ст. 6.754 ЦК ЛР подали позов до турагенства про стягнення потрібного розміру моральної шкоди. Міський суд частково задовольнив позов, постановивши, що відповідач не виконав свої зобов'язання відповідно до ст. 6.747 ЦК ЛР щодо забезпечення цілісності багажу. Суд застосував при розгляді питання моральної шкоди положення ЦК, що регулюють надання туристичних послуг. Відповідно до статей 6.747 і 6.754 Цивільного кодексу, беручи до уваги той факт, що організаторська послуга була незадовільною, суд присудив позивачам компенсацію моральної шкоди вартістю однієї поїздки. Каунаський окружний суд у цивільних справах, вивчивши скаргу відповідача, анулював рішення міського суду, мотивуючи це тим, що розгляд справи відбувся за відсутності фактичного перевізника – авіакомпанії. Суд визначив, що якщо позов пред'явлений лише до одного з перевізників, то перевізник має право вимагати від іншого перевізника відшкодування ним матеріальної шкоди або ж моральної. У даному випадку фактичним перевізником була авіакомпанія, то ж вона відшкодовує матеріальну шкоду, а турагенство – моральну. Транспортне обслуговування відповідно до ст. 2 Закону «Про туризм» і ст. 6.747 ЦК ЛР є частиною пакета. Вантажні перевезення є невід'ємною частиною транспортної подорожі багажу до місця призначення.

Було підкреслено, що турист має право вимагати відшкодування морального збитку. У рамках цього пункту організатор подорожей не несе відповідальності за неналежне виконання договору, якщо неналежне виконання договору туроператор не передбачив і не зміг передбачити відповідальність третьої особи, в якому міститься послуги, не пов'язані з послугами туроператора.

Загалом організатор подорожей повинен виконати договір з урахуванням розумних очікувань туриста відповідно до характеру договору та послуг, які будуть надаватися. Якщо договір не виконується відповідно до розумних очікувань туриста, організатор туру зобов'язаний відшкодувати туристу понесені останнім збитки. Компенсація моральної шкоди (турист має право вимагати) не може перевищувати трикратну ціну подорожі (ст. 6.754 ЦК ЛР). Таким чином, ст. 6.755 ЦК ЛР встановлює граничні розміри цивільної відповідальності, щоб уникнути зловживань з боку туристів.

Законом Республіки Польща «Про туристичні послуги» від 29 серпня 1997 р. відповідальність перед споживачем за невиконання умов договору на туристичне обслуговування покладається на туристичного оператора. Турагент несе відповідальність перед споживачем за невиконання або неналежне виконання договору про надання туристичних послуг як туроператор у тому разі, якщо: 1) у договорі з споживачем відсутня достатня інформація про туроператора; 2) турагент укладає договір з туроператором, який є іноземним підприємцем, утвореним на території країни, що не є членом Європейського Союзу, держави-члена Європейської Асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) – учасником Угоди про Європейську економічну зону або Швейцарської Конфедерації і не має філії у Республіці Польща, або 3) турагент працює без договору доручення або перевищує його обсяг [49].

Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами – з іншої сторони, визначено, що країни-учасниці співпрацюватимуть у галузі туризму з метою зміцнення розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зростання та стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень. Одним із напрямків співробітництва є розвиток та імплементація ефективних політик і стратегій, зокрема відповідні правові, адміністративні та фінансові аспекти [206]. Має рацію С. Шевчук, який наголошує на неприпустимості сліпого копіювання законодавства ЄС [207, с. 196]. Варто погодитися з позицією Н. Опанасюк, яка вважає, що важливою умовою гармонізації має бути принципова відповідність правових систем України та Європейського Союзу, і вказує на те, що

ступінь гармонізації, зближення правових норм може бути різним. Останніми роками інститути ЄС практикують дотримання стратегії «мінімальної гармонізації»: у директивах закріплюються лише загальні, основні засади регулювання відповідної сфери суспільного життя, а державам надається можливість розвивати, доповнювати ці правила з урахуванням особливостей країни [208, с. 34].

Таким чином, законодавство ЄС, Польщі та Литви, судова практика актуалізують деякі важливі положення для удосконалення нормативного регулювання туристичної діяльності в Україні:

1) відповідальним за виконання обов'язків за договором є як організатор подорожі (туроператор), так і турагент.

2) будь-які недоліки при виконанні обов'язків туроператором повинні компенсуватися туристу.

3) при неможливості своєчасної компенсації з боку організатора подорожі (туроператора), турагент вправі самостійно здійснити витрати та одержати компенсацію.

4) використання оціночних термінів – «розумні очікування», «всі можливі витрати» тощо – тлумачаться на користь туриста.

5) турагент не має права обмежити або виключити свою цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну туристом, якщо шкода заподіяна наміром організатора або з грубої необережності організатора. Також туристам компенсується моральна шкода, яка не може перевищувати потрійної ціни подорожі.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що ст. 37 Закону України «Про туризм» істотно обмежує як турагентів у виборі сторони договору, так і споживача у можливості вибору туру, що максимально відповідає його очікуванням, оскільки національний туроператор не в змозі охопити усе розмаїття турів, пропонуєваних у світі. Тому при розробці сучасного туристичного законодавства необхідно у названому Законі закріпити можливість здійснення посередницької діяльності на території України з укладення договорів на туристичне обслуговування з іноземними суб'єктами туристичної діяльності, але при цьому вирішити питання розподілу відповідальності туроператора та турагента перед споживачем наступним чином:

1) споживач укладає договір з туроператором – відповідальність несе туроператор;

2) споживач укладає договір з турагентом:

а) якщо туроператор є резидентом України – відповідальність несе туроператор;

б) якщо туроператор є нерезидентом України – відповідальність несе турагент, який має право на стягнення у порядку регресу з будь-яких третіх осіб, які сприяли настанню події, що стала підставою для настання відповідальності.

Таке розмежування відповідальності дозволить, з одного боку, забезпечити захист прав споживачів, які зможуть звернутися з вимогою до турагента, що знаходиться на території України, з іншого – дасть можливість розвиватися якісному ринку туристичних послуг, адже турагенти, побоюючись особистої відповідальності, будуть відповідальніше підходити до вибору контрагента-туроператора/особи, що безпосередньо надає туристичну послугу. Окрім того, зняття обмежень щодо неможливості роботи з іноземним туроператором дозволить позбутися монополізації ринку одним або декількома великими туроператорами, які спеціалізуються, як правило, на постійних турах і лише зрідка мають нові пропозиції, що також призведе до розвитку ринку туристичних послуг.

На нашу думку, щоб права споживача, як найменш захищеної сторони в договорі про надання туристичних послуг, були максимально захищені, доцільно скористатися досвідом Польщі щодо розмежування відповідальності туроператора і турагента та законодавчо встановити, що турагент несе відповідальність як туроператор також у тому випадку, якщо при укладенні договору на надання туристичних послуг туроператором допущені порушення законодавства, що впливають на можливість звернення до туроператора: 1) у договорі з споживачем відсутня достатня інформація про туроператора; 2) турагент працює без договору доручення або перевищує його обсяг.

Правовими наслідками таких новацій, що позитивно впливають на розвиток туризму в цілому, будуть: поліпшення якості туристичних послуг, професійніше (відповідальне) ставлення туроператорів до процедури формування туру й обачніше обрання турагентствами туроператорів, тури яких вони реалізовуватимуть, забезпечення максимального захисту прав споживачів як найбільш слабкої сторони договору.

У разі, якщо туроператор або турагент укладають договір на надання туристичних послуг не з безпосереднім споживачем послуги, а замовником виступає суб'єкт господарської діяльності, який укладає договір на користь безпосереднього споживача послуги, мають місце два види юридичної відповідальності:

1) господарсько-правова – відповідальність туроператора, турагента перед суб'єктом господарської діяльності, який укладає договір на користь безпосереднього споживача послуги за порушення договірних зобов'язань у частині відносин між цими суб'єктами;

2) цивільно-правова – відповідальність за зобов'язаннями, пов'язаними з організацією подорожі, туроператор або турагент несуть перед безпосереднім споживачем туристичної послуги, на користь якого було укладено договір.

Висновки до розділу 3

Сутнісні ознаки договорів про надання туристичних і супутніх послуг:

1) особливий суб'єктний склад (виконавцем є суб'єкт господарської діяльності, що надає туристичні або супутні послуги, замовником — суб'єкт господарювання, що вступає в договірні відносини з метою задоволення своїх господарських потреб, або фізична особа з метою задоволення особистих потреб);

2) нерівність сторін;

3) обмеження договірної свободи з метою захисту прав та інтересів споживачів послуг;

4) спрямованість на забезпечення потреб споживачів туристичних і супутніх послуг.

Виходячи зі змісту договору, на підставі якого надаються послуги туристам та в окремих випадках екскурсантам, варто іменувати його договором про надання комплексу туристичних послуг. Така назва точніше відображає сутність відносин, які має регулювати цей договір.

Договором про надання комплексу туристичних послуг є договір, відповідно якого одна сторона (туроператор, який діє безпосередньо

або через турагента) зобов'язується надати іншій стороні (туристу, екскурсанту, котрий здійснює одну ночівлю у відвідуваному місці, або третій особі, що діє на користь цих суб'єктів) комплекс туристичних послуг (туристичний пакет), із залученням третіх осіб, а інша сторона зобов'язується сплатити за це встановлену грошову суму.

Комплекс туристичних послуг (туристичний пакет) доцільно розглядати як послугу з організації подорожі, яка за змістом складається з обов'язкової сукупності окремих послуг з перевезення та розміщення, з поєднанням їх з іншими додатковими послугами, а також враховує сутнісні ознаки договорів, на підставі яких виникають ці послуги: про надання екскурсійних послуг, про надання послуги з тимчасового розміщення та агентського.

До істотних умов договору про надання комплексу туристичних послуг, крім характерних для стандартного договору про надання послуг, слід також віднести:

1) найменування суб'єкта господарювання та номер запису у Реєстрі турагентів та туроператорів, ідентифікаційний номер платника податків, ім'я, посада особи, що підписала договір;

2) інформація про те, хто несе відповідальність за неналежне виконання умов договору і у випадку, коли договір укладається турагентом, за неналежне виконання всіх включених туристичних послуг або (порядок і строк пред'явлення претензій, пов'язаних з наданням послуг туроператором або особою, яка співпрацює з ним);

3) спеціальні вимоги туриста, які організатор погодився задовольнити;

4) вид і обсяг страхування туристів та найменування і адресу страховика;

5) назва, географічна адреса, номер телефону та електронна адреса місцевого представництва або контактного пункту організатора, чия допомога знадобиться туристу, який опинився у скрутному становищі, або, якщо такого пункту або представництва немає, телефон екстреного зв'язку або вказівка іншого способу зв'язку з організатором;

6) посилання на обов'язкове виконання нормативних актів у сфері технічного регулювання туристичної діяльності (стандарти, кодекси усталеної практики та інше).

Сутнісними ознаками договору про надання екскурсійних послуг є: 1) особливий суб'єктний склад; 2) відступ від принципу рівності сторін; 3) обмеження договірної свободи з метою захисту прав та інтересів споживачів послуг; 4) спрямованість на забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб споживачів екскурсійних послуг.

Агентський договір у сфері туристичної діяльності має такі особливі ознаки: 1) сторонами договору є спеціальні суб'єкти: туроператор або інший суб'єкт господарювання, що надає характерні або супутні послуги (принципал), на користь якого здійснюється комерційне посередництво, з однієї сторони, та турагент (комерційний агент) – з іншої; 2) предметом агентського договору у сфері туризму є надання послуг турагентом принципалу щодо укладання договорів на туристичне обслуговування, тимчасове розміщення, екскурсійні послуги тощо від його імені і за його рахунок; 3) до змісту договору, крім істотних умов для агентських договорів за ГК України, мають бути включені істотні умови договору на туристичне обслуговування.

Відповідальність сторін агентського договору в сфері туризму варто поділити на три групи: а) відповідальність комерційного агента перед принципалом; б) відповідальність принципала перед комерційним агентом; в) відповідальність комерційного агента або принципала перед безпосереднім споживачем.

Необхідно в Законі України «Про туризм» закріпити можливість здійснення посередницької діяльності на території України з укладення договорів про надання туристичних послуг з іноземними суб'єктами туристичної діяльності, при цьому вирішити питання розподілу відповідальності туроператора та турагента перед споживачем таким чином:

1) споживач укладає договір з туроператором – відповідальність несе туроператор;

2) споживач укладає договір з турагентом:

а) якщо туроператор є резидентом України – відповідальність несе туроператор;

б) якщо туроператор є нерезидентом України – відповідальність несе турагент, який має право на стягнення у порядку регресу з будь-яких третіх осіб, які сприяли настанню події, що стала підставою для настання відповідальності.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні сутності відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, характеристики основних господарсько-правових засобів їх регулювання, виявленні головних недоліків правового механізму у сфері господарсько-правового регулювання туристичної діяльності та напрямків його удосконалення. Проведене дослідження дозволило зробити важливі для регулювання туризму та туристичної діяльності висновки.

1. У сучасних умовах є необхідним законодавче закріплення категорії «господарсько-правова політика у галузі туризму», в тому числі пропонується визначення компетенції щодо прийняття основних нормативних актів у туристичній галузі тільки за одним спеціально уповноваженим державним органом, який обов'язково повинен узгоджувати всі інші підзаконні нормативні акти. Також є необхідним встановлення у Законі України «Про туризм» компетенції всіх органів державної влади та місцевого самоврядування в сфері туризму.

2. Зміст господарсько-правового регулювання в галузі туризму необхідно визначати з урахуванням сукупності методів, форм, засобів впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також інших недержавних організацій у межах їхньої компетенції на господарську туристичну діяльність за допомогою засобів регулюючого впливу, з метою забезпечення рівного підпорядкування усіх учасників господарських відносин в галузі туризму правовому господарському порядку та рівного захисту державою всіх суб'єктів туристичної діяльності та споживачів туристичних послуг.

3. Засоби господарсько-правового регулювання туристичної діяльності поділяються на засоби загального та спеціального характеру. Серед засобів спеціального характеру адміністративними є такі: засоби дозвільного характеру (дозволи на туристичний супровід; сертифікація і стандартизація у сфері туристичної діяльності; категорійність об'єктів туристичної інфраструктури); ведення Єдиного реєстру суб'єктів туристичної діяльності; забезпечення відповідальності

суб'єктів туристичної діяльності (страхування, гарантії банків, гарантійні фонди). Економічними, що стимулюють розвиток туризму та/або додатково мають соціальну спрямованість на захист споживачів, є: введення до законодавчого регулювання категорії «пріоритетний туризм» для деяких напрямків туристичної діяльності, які потребують розвитку, забезпечення захисту інтересів туристів як споживачів шляхом розгляду спорів на платформі альтернативного врегулювання спорів (ADR), онлайн вирішення спорів (ODR) та туристичних організацій для економії їх матеріальних ресурсів; формування недержавного сектору управління туризмом та туристичною діяльністю, насамперед шляхом утворення та функціонування саморегульвних організацій (СРО). Запропоновано передбачити поступове делегування повноважень у галузі туризму від державних органів або органів місцевого самоврядування до СРО за певними періодами впродовж 2017-2019 рр.

4. Упровадження в національну систему захисту прав споживачів схожого до системи ADR в ЄС способу вирішення спорів відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства та законодавства ЄС. Реалізацію політики в сфері альтернативного вирішення спорів у галузі туризму доцільно покласти на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України як органу, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері туризму та курортів. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України буде реалізовувати цю функцію безпосередньо або через уповноважених ним осіб, наприклад, Управління туризму та курортів, у структурі якого може бути створено відділ з альтернативного вирішення спорів, або через уповноважені ним особи.

5. Серед розглянутих правових інститутів у сфері туризму найбільш важливими є декілька важливих категорій. Туризм як господарсько-правова категорія – це сфера господарської діяльності, яка будується на соціально-економічних відносинах за участю: по-перше, подорожуючих, що тимчасово виїжджають з місця їх постійного проживання (тимчасовий виїзд особи з місця проживання без зайняття у місці перебування оплачуваною діяльністю), по-друге, суб'єктів туристичної діяльності при наданні туристичних послуг подорожуючим, по-третє, уповноважених державних органів та недержавних

організацій, які здійснюють регулювання відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності та туризму. Також слід урегулювати в нормативно-правових актах поняття «самоорганізований» туризм, «відвідувач», зміст категорій «екскурсія» та «екскурсійна діяльність».

6. Регулювання екскурсійної діяльності має будуватися відповідно до ознак, які характеризують учасників, об'єкт та зміст суспільних відносин і відображають сутність цих правових категорій. Сутнісними ознаками екскурсії є таке: 1) туристична послуга, або сукупність туристичних послуг з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом з метою ознайомлення, для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта; 2) протяжність за часом проведення до 24 годин; 3) наявність туристів або екскурсантів (групи або індивідуалів); 4) наявність об'єкта ознайомлення; 5) пересування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної програми.

Сутнісні ознаки екскурсійної діяльності: 1) підприємницька діяльність з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо за заздалегідь складеним маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туриста або екскурсанта, що здійснюється на підставі ліцензії; 2) послуга з організації відвідування пам'яток історії, культури, природи, музеїв, визначних місць тощо; 3) послуга охоплює період часу менше 24 годин; 4) організація показу екскурсійних об'єктів на місці їх розташування; 5) організація перевезення або пересування екскурсантів або туристів заздалегідь складеним маршрутом; 6) розробка певної теми та цілеспрямованості маршруту; 7) залучення учасників екскурсії до активного спостереження, вивчення, дослідження об'єктів.

Свої особливі сутнісні ознаки має і послуга з тимчасового розміщення, що визначається як складова туризму та туристичної діяльності – послуга з надання місця для розміщення туриста або іншої особи, котра здійснює поїздку, у спеціалізованому засобі розміщення на термін не більше одного місяця, що включає в собі розміщення і одну або декілька додаткових послуг, пов'язаних з обслуговуванням особи, яка

споживає таку послугу, що надається юридичною особою або фізичною особою-підприємцем на щодобовій або потижневій основі.

7. Договір про надання комплексу туристичних послуг – це договір, за яким одна сторона (туроператор, який діє безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати іншій стороні (туристу, екскурсанту, що здійснює одну ночівлю у відвідуваному місці, або третій особі, що діє на користь цих суб'єктів) комплекс туристичних послуг (туристичний пакет), із залученням третіх осіб, а інша сторона зобов'язується сплатити за це встановлену грошову суму. Аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів ЄС, законодавства України уможливорює висновок, що до істотних умов договору про надання комплексу туристичних послуг, крім характерних для стандартного договору про надання послуг, слід також віднести деякі умови, які дозволяють забезпечувати інформаційні права та майнові інтереси споживачів таких послуг.

8. Дослідження правового поняття комплексу туристичних послуг дає підстави стверджувати, що при законодавчому регулюванні туристичної діяльності слід обов'язково враховувати сутнісні ознаки договору про надання екскурсійних послуг, договору про надання послуги з тимчасового розміщення та специфічні ознаки агентського договору.

9. Незахищеність споживача в Україні у сфері туризму вимагає невідкладного вирішення питання розподілу відповідальності в правовідносинах за участі турагента, а саме, якщо туроператор є резидентом України – відповідальність несе туроператор; якщо туроператор є нерезидентом України – відповідальність несе турагент, який має право на стягнення у порядку регресу з будь-яких третіх осіб, які сприяли настанню події, що стала підставою для настання відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравцова Т. М. Державне регулювання господарської діяльності: адміністративно-правові аспекти : монографія / Т. М. Кравцова. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2006.
2. Саниахметова Н. Поняття державного регулювання підприємництва / Н. Саниахметова // Українське комерційне право. – 2005. – № 6. – С. 10–17.
3. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
4. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 4-те вид. перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
5. Вінник О. М. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – Київ : Атіка, 2005. – 624 с.
6. Про туризм [Електронний ресурс] : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
7. Квартальнов В. А. Туризм: теория и практика / В. А. Квартальнов // Избранные труды: в 5 т. – Москва : Финансы и статистика, 1998. – Т. 3. Новые цели и функции туризма: экономика и управление. – 384 с.
8. Балабанов И. Т. Экономика туризма: учеб. пособие / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – Москва : Финансы и статистика, 1999. – 176 с.
9. Герасименко В. Г. Основы туристского бизнеса / В. Г. Герасименко. – Одесса : Черноморье, 1997. – 154 с.
10. Дурович А. П. Организация туризма / А. П. Дурович. – СПб. : Питер, 2009. – 320 с.
11. Валентюк І. В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / І. В. Валентюк ; Національна академія держ. управління при Президенті України. – Київ, 2005. – 218 с.
12. Решетников Д. Г. Приоритетные направления туристской политики по оптимизации факторов конкурентоспособности туристского комплекса Беларуси [Электронный ресурс] / Д. Г. Решетников // Белорусский журнал международного права и международных отношений,

2003. – № 1 – Режим доступа: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=619&Itemid=54.

13. Задохайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія / Д. В. Задохайло. – Харків : Юрайт, 2012. – 456 с.

14. Enhancing what European tourism has to offer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/index_en.htm.

15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A European Strategy for more Growth and Jobs in Coastal and Maritime Tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0086>.

16. Sustainable tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/index_en.htm.

17. Support to tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/support-business/index_en.htm.

18. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0352>.

19. Ткач І. С. Окремі господарсько-правові засоби підтримки туризму в ЄС [Електронний ресурс] / І. С. Ткач // Право та інноваційне суспільство. – 2014. – № 2. – С. 102–113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2014_2_15.

20. Green paper Safety of Tourism Accommodation Services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/dgs_consultations/ca/docs/cons_20141130_tourism_gp_en.pdf.

21. Gancarczyk Jacek. Systemy generowania innowacji w małych i średnich przedsiębiorstwach turystycznych // Współczesne Zarządzanie, 1, 2013, 86–95.

22. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / М. В. Буроменський, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова та ін.; за заг. ред. М. В. Буроменського. – Харків : Право, 2015. – 328 с.

23. European Structural and Investment Funds [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/.

24. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

25. Про затвердження плану заходів щодо утвердження позитивного іміджу України, поширення інформації про її туристичний потенціал у державах, які представлені у Міжнародному олімпійському комітеті і Міжнародному паралімпійському комітеті [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2013 року № 888-р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-2013-p>.

26. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 року № 638-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-p>.

27. Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 року № 843-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-p>.

28. Про затвердження Концепції стратегічного розвитку «Одеса – 2022» та підготовку Стратегії економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року [Електронний ресурс] : Розпорядження Одеського міського голови від 25 квітня 2012 р. №378-01р. – Режим доступу: Інформац.-прав. система ЛІГА:ЗАКОН.

29. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 32. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-p>

30. Про затвердження Положення про Міністерство культури України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2015 року № 495. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п>.

31. Про утворення Координаційної ради з питань туристичної діяльності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 року № 388. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/388-2015-%D0%BF#n41>.

32. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» м. Київ, 13 липня 2016 року № 1460-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1460-19>.

33. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : в 3 т. / С. В. Мочерний. – Київ : Академія, 2000. – Т. 1 – 864 с.

34. Грудницкая С. Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий : проблемы теории и практики : монография / С. Н. Грудницкая ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2011. – 428 с.

35. Добровольська В. В. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / В. В. Добровольська; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2007. – 225 с.

36. Козловський Є. В. Державне регулювання в галузі туризму: становлення та розвиток в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Є. В. Козловський ; Національна академія держ. управління при Президентові України. – Київ, 2008. – 232 с.

37. Алексеева Ю. В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Ю. В. Алексеева ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Одеса, 2005. – 20 с.

38. Экономика и организация туризма: международный туризм / Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Исмаев и др. ; под ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчевой. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва : КНОРУС, 2010. – 586 с.

39. Білотіл О. М. Механізми державного управління в туристичній індустрії на прикладі причорноморського регіону України : дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.02/ О. М. Білотіл ; Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2015. – 236 с.

40. Білоус І. В. Формування та регулювання ринку корпоративних облігацій України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / І. В. Білоус; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2008. – 190 с.

41. Саморегулирование и институт саморегулируемых организаций в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrstrategy.com/ru/analitika/item/55-samoregulirovanie.html>.

42. Атаманова Ю. Саморегулирование в сфере строительства как альтернативный механизм допуска на рынок субъектов хозяйствования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legeasiviata.in.ua/archive/2014/10-2/1.pdf>.

43. Ящищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. Р. Ящищак; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2010. – 247 с.

44. Про фахові саморегулювнi і самовряднi об'єднання [Електронний ресурс] : проект Закону України від 10.09.2009 р. № 4841-1. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=36102&pf35401=14889>.

45. Про саморегулювальнi організації: проект Закону України від 15.02.2012 р. № 10052 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10052&skl=7.

46. Про саморегулювальнi організації [Електронний ресурс] : проект Закону України від 11.12.2014 р. № 1444. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52919.

47. Про туризм [Електронний ресурс] : проект Закону України від 24.02.2014 р. № 4224. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49894.

48. Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу [Електронний ресурс] : Наказ Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 року № 83. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1344-04>.

49. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19971330884>.

50. Цивільне законодавство України в контексті розвитку європейського приватного права : монографія / Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська [та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Білоусова. – Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. – 296 с.

51. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:12012E/TXT>.

52. Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

53. DIRECTIVE 2013/11/EU of the european parliament and of the council on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF>.

54. REGULATION (EU) No 524/2013 of the european parliament and of the council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1470663838899&uri=CELEX:32013R0524>.

55. Opinion of the Committee on legal affairs // OJ L 271, 9.10.2002, p. 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-2012-0280&language=EN#title2>.

56. Конституція України від 26.06.1996 р. №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

57. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

58. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 09.04.2015 р. № 2480-1. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2480-1&skl=9.

59. Олейник О. М. Правовые основы лицензирования хозяйственной деятельности / О. М. Олейник // Законность. – 1998. – № 10. – С. 15–18.

60. Пастух І. Д. Організаційно-правові засади ліцензування господарської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. Д. Пастух ; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2004. – 185 с.

61. Шпомер А. І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / А. І. Шпомер ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 233 с.

62. Бекірова Е. Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Е. Е. Бекірова ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 202 с.

63. Бедрак Н. О. Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Н. О. Бедрак ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2010. – 16 с.

64. Про ліцензування видів господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

65. Про ліцензування певних видів господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 01.06.2000 № 1775-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.

66. Про Концепцію розвитку державної системи ліцензування підприємницької діяльності за її видами [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1996 року № 1164. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1164-96-п>.

67. Піцикевич В. В. Критерії впровадження ліцензування / В. В. Піцикевич // Право України. – 2012. – № 11/12. – С. 385–390.

68. Пальчук П. М. Ліцензування торговельної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / П. М. Пальчук; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Київ, 2008. – 20 с.

69. Куц Л. І. Господарсько-правове регулювання виробництва та торгівлі лікарськими засобами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Л. І. Куц ; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2004. – 229 с.

70. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 17 січня 2001 р. № 7/62. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0103-01>.

71. Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської та турагентської діяльності [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 11 вересня 2007 р. № 111/55. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1123-07>.

72. Резнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : монографія / В. В. Резнікова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Б. в., 2010. – 706 с.

73. Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

74. Про стандартизацію [Електронний ресурс] : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.

75. Сидорчук О. В. Стандартизація та сертифікація техніки і обладнання: навч. посібник / О. В. Сидорчук, С. Й. Ковалишин, І. М. Гордецький. – Львів: Львівський ДАУ, 2007. – 189 с.

76. Кагал Т. О. Функції державного управління в сфері захисту прав споживачів щодо якості товарів / Т. О. Кагал // Право України. – 1999. – № 2. – С. 18–22.

77. Организация туризма : учеб. пособие / А. П. Дурович, Г. А. Бондаренко, Т. М. Сергеева [и др.]; под общ. ред. А. П. Дуровича. – 3-е изд., стереотип. – Минск: Новое знание, 2006. – 640 с.

78. Мілінчук О. В. Стандартизація вітчизняних туристичних послуг в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / О. В. Мілінчук, Ю. О. Кириєнко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 2. – С. 169–174. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2015_2_26.

79. Пашков В. М. Правове регулювання обігу лікарських засобів / В. М. Пашков. – Київ: «МОРІОН». – 2004. – 160 с.

80. Про технічні регламенти та оцінку відповідності [Електронний ресурс] : Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124-19>.

81. Агафонова Л. Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: навч. посібник / Л. Г. Агафонова, О. Є. Агафонова. – Київ: Знання України, 2006. – 352 с.

82. Мишко О. В. Механізм трансформації та розвитку системи управління якістю товарів та послуг в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / О. В. Мишко; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Львів, 2008. – 20 с.

83. Про затвердження Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 июля 2009 року № 803. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/803-2009-п>.

84. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.

85. Машина Н. І. Страхування для туристичних підприємств / Н. І. Машина. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 368 с.

86. Директива Ради 90/314/ЄЕС від 13 червня 1990 р. про комплексний туризм, відпочинок і пакетні тури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31990L0314&qid=1458458747141>.

87. Директива (ЄС) 2015/2302 Європейського парламенту та Ради ЄС від 25 листопада 2015 р. про пакетні тури та пов'язані з ними туристичні послуги, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 і Директиви 2011/83/ЄС Європейського парламенту та Ради та скасовує

Директиву Ради 90/314/ЄЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1504626811216&uri=CELEX:32015L2302>.

88. Lietuvos Respublikos turizmo įstatymas 1998 m. kovo 19 d. Nr. VIII-667 Vilnius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F0E2E67B1F2F>.

89. Про туризм [Електронний ресурс] : Закон Республіки Болгарія від 01.10.2002 р. – Режим доступу: <http://www.ecc.bg>.

90. Постановление № 306 от 21 декември 2013 г. за приемане на Наредба за условията и реда за сключване на договор за задължителна застраховка «Отговорност на туроператора» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=E2A733470DDDCBB8369C892F82CB865E?idMat=81597>.

91. Rozporządzenie ministra sportu i turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prawo.lego.pl/prawo/rozporzadzenie-ministra-sportu-i-turystyki-z-dnia-21-kwietnia-2011-r-w-sprawie-wzorow-formularzy-umowy-gwarancji-bankowej-umowy-gwarancji-ubezpieczeniowej-oraz-umowy-ubezpieczenia-na-rzecz-klientow/par-1/?on=28.04.2011>.

92. Minister Finansów kieruje działem administracji rządowej – instytucje finansowe, na podstawie § 1 ust. 2 pkt 3 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 listopada 2011 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Finansów (Dz. U. Nr 248, poz. 1481).

93. Codice turismo (Allegato al Decreto legislativo 23.05.2011 n° 79, G.U. n. 129 del 06-06-2011. Testo in vigore dal 21 giugno 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2012/04/06/codice-del-turismo#titolo>.

94. Decreto-lei 61/2011, de 6 de Maio [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dre.tretas.org/dre/283908/>.

95. ПАТ «Кредобанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kredobank.com.ua/for_medium_and_huge_corporations/international_operations/8667.html#.VwdtER8dQtE.

96. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.

97. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. Ю. Яковчук; Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 20 с.

98. Гражданское право : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого; 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Проспект, 1999. – Т. 2. – 720 с.

99. Мотылев Л. А. Государственное страхование в СССР / Л. А. Мотылев. – Москва: Финансы и статистика, 1986. – 72 с.

100. Феоктистова Н. А. Формирование системы методов диагностики региональных страховых рынков : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Н. А. Феоктистова ; Хабаровская государственная академия экономики и права. – Хабаровск, 2005. – 190 с.

101. Жабинець О. Й. Державне регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.02.03 / О. Й. Жабинець ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 20 с.

102. Кузнецова Н. И. Развитие страхования в сфере туризма: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Н. И. Кузнецова. – Иркутск, 2003. – 196 с.

103. Бобков М. А. Гражданско-правовое регулирование страхования в туристской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. / М. А. Бобков ; Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ) – Москва, 2011. – 184 с.

104. Ефимов С. Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование [Электронный ресурс] / С. Л. Ефимов. – Церих-ПЭЛ, 2006. – Режим доступа: http://www.evartist.narod.ru/text21/16/16_045.htm.

105. Об основах туристской деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 24.11.1996 № 132-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации от 1996 г. – № 49. – Ст. 5491.

106. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 22.12.2014 № 1580. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53076.

107. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Електронний ресурс] : Закон України № 4212-VI від 22.12.2011 р. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4212-17>.

108. Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства юстиції України № 541/5 від 26.03.2013 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0514-13/paran15#n15>.

109. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 № 1088-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2008-%F0>.

110. Вольвач Я. В. Туристские услуги как объект гражданских правоотношений : монография / Я. В. Вольвач. – Москва: Норма, Инфра-М, 2012. – 128 с.

111. Анисимов А. П. Проблемы правового регулирования экологического туризма как вида предпринимательской деятельности / А. П. Анисимов, С.В. Злобин, А. Я. Рыженков // Туризм: право и экономика. – 2011. – № 3. – С. 18–24.

112. Дубенюк Я. А. Розвиток світового ринку туристичних послуг : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 [Електронний ресурс] / Я. А. Дубенюк; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

113. Гусякова О. Ю. Розвиток механізмів державного регулювання соціального туризму в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / О. Ю. Гусякова; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 186 с.

114. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – СПб.: Издательский дом Герда, 2001. – 320 с.

115. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

116. Конвенция о таможенных льготах для туристов; Дополнительный протокол к Конвенции о таможенных льготах для туристов, касающийся ввоза относящихся к туризму осведомительных документов и материалов [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://uristu.com/library/konventsii/konvenciy_204/.

117. Таможенная конвенция о временном ввозе частных дорожных перевозочных средств [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_081.

118. Адамова О. С. Поняття та джерела туристського права / О. С. Адамова // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 53. – С. 56-61.
119. Гагська декларація Міжпарламентської конференції з туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_904.
120. Свиридов К. С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристических услуг [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. С. Свиридов. – Санкт-Петербургский гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2003. – 213 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01002344757#?page=1>.
121. Сирик Н. В. Субъекты договора оказания туристских услуг / Н. В. Сирик // Туризм: право и экономика. – 2003. – № 3. – С. 6–10.
122. Ильина Н. И. Государственное регулирование развития туризма в России [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 08.00.05 / Н. И. Ильина; Ульяновский гос. ун-т. – Ульяновск, 2000. – 196 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01000313123>.
123. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу: навч. посібник / Л. П. Дядечко. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
124. Резнікова В. В. Правове регулювання посередницької діяльності у сфері туризму / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2010. – №2(34). – С. 126–139.
125. Вспомогательный счет туризма: рекомендуемая методологическая основа (2000) (Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework (2000)) [Электронный ресурс]. – Издание Организации Объединенных Наций. – Люксембург, Мадрид, Нью-Йорк, Париж, 2002 год. – 109 с. – Режим доступа: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_80R.pdf.
126. Международные рекомендации по статистике туризма, 2008 год (International Recommendations for Tourism Statistics 2008) [Электронный ресурс]. – Издание Организации Объединенных Наций. – Мадрид и Нью-Йорк. – 2010. – 167 с. – Режим доступа: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/Seriesm_83rev1r.pdf.
127. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности, четвертый пересмотренный

вариант (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Revision 4) [Электронный ресурс]. – Издание Организации Объединенных Наций. – Нью-Йорк. – 2008. – 291 с. – Режим доступа: http://unstats.un.org/unsd/publication/seriesM/seriesm_4rev4e.pdf.

128. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учеб. пособие / Н. И. Кабушкин. – Минск: Изд-во БГЭУ, 1999. – 644 с.

129. Писаревский Е. Л. Правовое регулирование туристской деятельности [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. Л. Писаревский. – Санкт-Петербургский ун-т МВД России. – Санкт-Петербург – 1999. – 337 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01000319304>.

130. Ган Н. А. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристских услуг в Российской Федерации [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Ган. – Российский Университет дружбы народов. – Москва, 2008. – 199 с. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01004077135>.

131. Квартальнов В. А. Туризм: учебник / В. А. Квартальнов. – Москва: Финансы и статистика, 2004. – 320 с.

132. Про затвердження та скасування національних класифікаторів [Електронний ресурс] : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10/paran133#n133>.

133. Роз'яснення Державної служби статистики «Роз'яснення щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 9-ЗЕЗ (квартальна) «Звіт про експорт (імпорт) послуг»» від 29.11.2012 р. № 18/1-12/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/rozjasnennja-shodo-zapovnennja-formi-derzhavnogo-statistichn-doc132366.html>.

134. Методологічні основи та пояснення до позицій національного класифікатора ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності», затверджені наказом Держкомстату України від 23.12.2011 р. № 396 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформац.-прав. система ЛІГА:ЗАКОН.

135. Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин [и др.] ; под ред. В. К. Мамутова. – Киев: Юринком Интер, 2002. – 897 с.

136. Хозяйственное право : учеб. пособие / под общ. ред. проф. Н. А. Саниахметовой. – Харьков: Одиссей, 2004. – 640 с.
137. Предпринимательское право : учеб. пособие / под ред. А. В. Старцева. – 2-е изд., измен. и доп. – Харьков: Одиссей, 2007. – 248 с.
138. Гуляев В. Г. Организация туристской деятельности / В. Г. Гуляев. – Москва: Нолидж, 1996. – 312 с.
139. Зорин Н. В. Энциклопедия туризма: справочник / Н. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – Москва: Финансы и статистика, 2004. – 368 с.
140. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності : підручник / Т. Г. Сокол ; за заг. ред. В. Ф. Орлова. – Київ: Грамота, 2006. – 260 с.
141. Емельянов Б. В. Экскурсоведение : учебник / Б. В. Емельянов. – Москва: Советский спорт, 2007. – 216 с.
142. Комментарий к Федеральному закону от 24 ноября 1996 г. № 132-ФЗ «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» (постатейный) / Юдина А. Б., Агешкина Н. А., Холкина М. Г.; под ред. Л. Л. Руденко. – 2013. – Режим доступа: Справочная правовая система КонсультантПлюс.
143. Manila Declaration on world tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/65.%20Manila.PDF>.
144. Мельниченко С. Готельні мережі на ринку туристичних послуг України / С. Мельниченко, Т. Бурак // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. – № 3. – С. 5–15.
145. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003. – [Чинний від 2004-07-01]. – Київ: Держспоживстандарт України, 2004. – 14 с.
146. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення: ДСТУ 4527:2006 чинний від 01.10.2006. Київ: Держспоживстандарт України, 2006.
147. Галасюк С. С. Аналіз термінологічного апарату національних стандартів України по засобах розміщення туристів / С. С. Галасюк, О. В. Гусева // Економіка Криму. – 2011. – Вип. 3 (36). – С. 40–45.
148. Кабушкин Н. И. Менеджмент гостиниц и ресторанов: учеб. пособие / Н. И. Кабушкин, Г. А. Бондаренко. – Минск: Новое знание, 2001. – 216 с.

149. Опанащук Ю. Я. Формування системи послуг у готельному господарстві України: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Ю. Я. Опанащук ; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. – 2009. – 21 с.
150. Бігняк О. В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. В. Бігняк ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2007. – 204 с.
151. Осадча Т. С. Організація обліку і контролю діяльності в системі сільського туризму (на прикладі суб'єктів господарювання південного регіону України та АР Крим) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Т. С. Осадча; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон, 2007. – 231 с.
152. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.]; за заг. ред. О. В. Дзери. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
153. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
154. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ: Правова єдність, 2009. – 766 с.
155. Брагинский М. И. Договорное право. Книга 3 : Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Москва: Статут, 2007. – 1055 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1776_46.html.
156. Мілаш В. С. Комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов : монографія / В. С. Мілаш. – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 440 с.
157. Санникова Л. В. Услуги в гражданском праве России / Л. В. Санникова ; Рос. Акад. наук, Ин-т гос-ва и права. – Москва: Волтерс Клувер, 2006. – 160 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1999_page_11.html.
158. Йоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – Москва: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
159. Гражданское право : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Москва: Проспект, 1999. – Т. 1. – 616 с.
160. Свиридов К. С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристических услуг : дис. ... канд. юрид. наук / К. С. Свиридов. – СПб, 2003. – 213 с.

161. Ган Н. А. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристских услуг в Российской Федерации [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. А. Ган. – Российский Университет дружбы народов. – Москва, 2008. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1284082>.

162. Резнікова В. В. Правова природа інституту туристичного обслуговування / В. В. Резнікова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 9. – С. 70–81.

163. Брагинский М. И. Договорное право. Книга 1 : Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Москва: Статут, 1997. – 682 с.

164. Turystyka a prawo – Aktualne problemy legislacyjne i konstrukcyjne, red. P.Cybula i J.Raciborski, Sucha Beskidzka-Kraków. – 2008. – st. 71-72. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wtir.awf.krakow.pl/index.php/katedra-polityki-turystycznej/zaklad-prawa?id=387>.

165. Директива № 2005/29/ЕС Европейского парламента и Совета ЕС о недобросовестной коммерческой практике по отношению к потребителям на внутреннем рынке (Директива о недобросовестной коммерческой практике) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b43.

166. Директива 97/7/ЕС Европейського парламента та Ради «Про захист прав споживачів в дистанційних контрактах» від 20 травня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_245.

167. Директива № 2002/65/ЕС Европейского парламента и Совета о дистанционном маркетинге потребительских финансовых услуг и о внесении изменений в Директиву Совета № 90/619/ЕЭС и Директивы № 97/7/ЕС и 98/27/ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b31.

168. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0013:en:HTML>

169. Постанова Вищого господарського суду України від 31.05.2011 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр

судових рішень. – Режим доступу: [http:// http://reyestr.court.gov.ua/Review/16461418](http://reyestr.court.gov.ua/Review/16461418).

170. Положення про туристичний ваучер: Додаток № 1 до постанови колегії Держкомтуризму України від 23 лютого 1994 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Інформац.-прав. система ЛІГА:ЗАКОН.

171. Наказ Державної туристичної адміністрації України від 06.06.2005 № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0765-05>.

172. Постанова Севастопольського апеляційного господарського суду від 04.08.2010 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11938153>.

173. Гостюк В. І. Договірне регулювання відносин у сфері надання туристичних послуг / В. І. Гостюк // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 163–168.

174. Коросташивець Ю. Істотні умови договору на туристичне обслуговування за законодавством України / Ю. Коросташивець // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8. – С. 96–99.

175. Науково-практичний коментар до Закону України «Про туризм» / А. Т. Матвієнко, І. В. Приянчук, М. А. Лесик, В. В. Андрейцев. – Київ, 2006. – 212 с.

176. Гудима М. М. Предмет договору про надання туристичних послуг за законодавством України : автореф. дис ... канд. юрид. наук / М. М. Гудима. – Київ, 2013. – 20 с.

177. Global Code of Ethics for Tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>.

178. Постанова Вищого господарського суду України від 08.02.2011 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13778609>.

179. Постанова Вищого господарського суду України від 24.03.2010 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8673119>.

180. Постанова Вищого господарського суду України від 27.08.2008 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2079748/>

181. Постанова Вищого господарського суду України від 24.09.2009 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4887797>.

182. Функ Я. Агентский договор о праве Англии, США и России. Возможность использования Агентского договора в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / Я. Функ. – Режим доступа: <http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub12/text12022.htm>

183. Council Directive 86/653/EEC of 18 December 1986 on the coordination of the laws of the Member States relating to self-employed commercial agents [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31986L0653>.

184. Директива 2004/39 Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про ринки фінансових інструментів, що вносить зміни в Директиви Ради 85/611/ЄЕС і 93/6/ЄЕС та Директиву 2000/12/ЄС Європейського парламенту та Ради і скасовує Директиву Ради 93/22/ЄЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1473748432952&uri=CELEX:32004L0039>.

185. Директива 2014/65/ЄС Європейського парламенту і Ради від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів та внесення поправок до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1473748758086&uri=CELEX:32014L0065>.

186. DIRECTIVE 2004/39/EC of the european parliament and of the council of 21 april 2004 (oj l 145, 30.4.2004, p. 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:02004L0039-20070921> on markets in financial instruments amending Council Directives 85/611/EEC and 93/6/EEC and Directive 2000/12/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 93/22/EEC.

187. Типовий комерційний агентський контракт ICC (ICC Model commercial agency contract). Міжнародна торгова палата. Друге

видання (Публікація ІСС № 644) // Міжнародні комерційні трансакції / [пер. з англ. ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів ЗЕД»]. – Київ: Асоціація «ЗЕД», 2012. – 624 с.

188. Convention on Agency in the International Sale of Goods (Geneva, 17 February 1983) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unidroit.org/fr/lo-marchandises/ol-agency-en-2>.

189. Гагская конвенция 1978 г. о праве, применимом к агентским соглашениям [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_189.

190. Проценко В. В. Агентський договір: порівняльно-правовий аналіз за законодавством України та Республіки Молдова : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Проценко ; НДІ приват. права і підприємництва Нац. акад. прав. наук України. – Київ, 2010. – 220 с.

191. Колосов Р. В. Договір комісії і агентський договір у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Р. В. Колосов ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2004. – 205 с.

192. Дрішлюк А. І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. І. Дрішлюк; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2003. – 215 с.

193. Коротка Р. О. Господарсько-правове регулювання агентських відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Р. О. Коротка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 18 с.

194. Ермолина Л. Организация договорных отношений туроператора и турагентства / Л. Ермолина // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 6. – С. 26–30.

195. Гудима М. До питання про розподіл відповідальності між туроператором і турагентом / М. Гудима // Підприємництво, господарство і право : наук.-практ. госп.-прав. журн. – 2012. – № 6. – С. 49–52.

196. Постанова Вищого господарського суду України від 27.10.2009 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6510816>.

197. Постанова Вищого господарського суду України від 06.03.2008 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1451013>.

198. Рішення господарського суду України від 02.09.2008 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2025392>).

199. Постанова Апеляційного господарського суду України від 04.12.2008 р. [Електронний ресурс] : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12328431>.

200. Суханов Е. А. Гражданское право : в 2-х томах. Том 1 / под ред. Е. А. Суханова. – Москва: Изд-во БЕК, 1994. – 384 с.

201. Гудима М. Загальне й особливе в юридичній відповідальності туроператора (турагента) за договором про надання туристичних послуг / М. Гудима // Підприємництво, господарство і право : наук.-практ. госп.-прав. журн. – 2014. – № 2. – С. 6–9.

202. Яворський Р. І. Правова природа договірних відносин між туроператором і турагентом / Р. І. Яворський // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 58. – С. 385–391.

203. Харгія туризму. Кодекс туриста // Туризм в Україні : збірник нормативно-правових актів у п'яти томах. Т. 5. – Ужгород: ІВА, 2000. – 280 с.

204. Цивільний кодекс Литовської Республіки від 18.07.2000 № VIII-1864 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=493999&p_tr2=2.

205. Постанова Верховного Суду Литовської Республіки від 06 жовтня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.teisesgidas.lt/modules/paieska/lat.php?id=27140>.

206. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631.

207. Ніццький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України; Центр порівняльного права / за наук. ред. С. Шевчука. – Київ : Логос, 2001. – 196 с.

208. Опанасюк Н. Право Європейського Союзу і національне туристичне законодавство / Н. Опанасюк // Український часопис міжнародного права. – 2002. – №4. – С. 33–43.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

М. В. СЕМЕНОВА

**ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

В авторській редакції

*Комп'ютерна верстка В. С. Стадник
Дизайн видання В. С. Стадник*

Підписано до друку 09.01.2019.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 11,3. Обл.-вид. арк. 12,12.
Тираж 500 прим. Зам. № 19-01/2.

Видавництво ТОВ «Оберіг»
61140, м. Харків, просп. Гагаріна, 62, к. 97.
Свідоцтво про реєстрацію видавничої діяльності
ДК № 3045 від 07.12.2007 р.